

HATTUŞA: HİTİT BAŞKENTİ

ALAN YÖNETİM PLANI

(T A S L A K)

2025 – 2029

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1 – GİRİŞ	7
1.1. Yönetim Planının Gerekçesi	8
1.2. Yönetim Planının Amacı ve Kapsamı	8
1.3. Yönetim Planının Hazırlık Süreci	8
1.4. Yönetim Planının Sınırları.....	9
BÖLÜM 2 - ALANIN TANIMI	11
2.1. Genel Çevre Özellikleri.....	11
2.1.1. Alanın Coğrafi Konumu.....	11
2.1.2. Jeolojik Yapı	11
2.1.3. Biyolojik Çeşitlilik	14
2.1.4. CORINE Arazi Örtüsü	38
2.1.5. İklim	39
2.1.6. Ulaşım	39
2.2. Sosyo-Ekonomik Yapı	41
2.2.1. Demografik Yapı	41
2.2.2. Sosyal Yapı	43
2.2.3. Ekonomik Yapı	43
BÖLÜM 3 – ALANIN ÖNEMİ	45
3.1. Tarihsel Süreç.....	45
3.1.1. Hattuşa'nın Tarihsel Dönemleri.....	45
3.2. Hititler	54
3.3. Arkeolojik/Mimari Yapılar.....	57
3.3.1. Aşağı Şehir Mimarisi	58
3.3.2. Yukarı Şehir.....	63
3.3.3. Yukarı Şehir Tapınak Mahallesi.....	69
3.3.4. Yazılıkaya	74
3.4. Alanın Araştırma Geçmişi ve Arkeolojik Kazı Çalışmaları	77
3.5. Somut Olmayan Kültürel Miras	78
3.6. Alanın Üstün Evrensel Değeri	84
BÖLÜM 4 – ALANIN MEVCUT KORUMA VE YÖNETİM DURUMU	86
4.1. Yasal Statü.....	86
4.1.1. İdari Sınırlar	86
4.1.2. Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması için Yasal Çerçeve.....	86
4.2. Alandaki Yapıların Mevcut Koruma Durumu	88
4.3. Mevcut Plan, Proje ve Koruma Uygulamaları	88
BÖLÜM 5 – ALANIN DEĞERLENDİRİLMESİ	94
5.1. Paydaş Analizi	94
5.2. Anket Çalışması.....	98
5.3. Ziyaretçi Yönetimi ve Turizm Taşıma Kapasitesi.....	102

5.4. GZFT Analizi.....	106
BÖLÜM 6 – YÖNETİM ALANININ PLANLAMASI.....	112
6.1. Vizyon, Politika ve Hedefler	112
BÖLÜM 7 – YÖNETİM PLANININ UYGULANMASI.....	113
7.1. Eylem Planı.....	113
7.2. Kaynak Geliştirme ve Bütçe	123
7.3. Uygulama, İzleme, Değerlendirme ve Güncelleme Süreci	124
KAYNAKÇA.....	129

Haritalar Listesi

Harita 1. Kadastral Sit Sınırı Paftası	10
Harita 2. Hattuşa Dünya Miras Alanı Sınırlarının Topoğrafik Haritası	10
Harita 3. Çorum İlının Türkiye'deki Konumu	11
Harita 4. Alanın Jeomorfolojik Yapısı.....	12
Harita 5. Türkiye Deprem Tehlike Haritası	13
Harita 6. Türkiye Geneli ve Çorum İlinde 2023 Yılında Meydana Gelen Depremler	13
Harita 7. Yönetim Alanına ait 2018 Yılı Arazi Örtüsü Haritası.....	38
Harita 8. Boğazköy'de M.Ö. 10-8. Yüzyıl Yerleşimi (Kazı Arşivi, D. Krüger)	49
Harita 9. Boğazköy'de MÖ 7-6. Yüzyıllarda Geç Demir Çağı Yerleşimi (Kazı Arşivi, D. Krüger)	51
Harita 10. Boğazköy'deki Galat Yerleşiminin Kalıntıları, MÖ 3.-1. Yüzyıl (Kazı Arşivi, D. Krüger).....	52
Harita 11. Hititlerin Etki Alanı Haritası (Schachner, 2019)	55
Harita 12. Hattuşa Ören Yeri Planı (Kazı Arşivi)	57
Harita 13. Büyük Tapınak Haritası	58
Harita 14. Çorum İli İdari Haritası.....	86

Fotoğraflar Listesi

Foto. 1. Büyükkale Genel Görünüm	7
Foto. 2. Milli Park İçerisindeki Bitki Örtüsünden Genel Görünüm (Dr. Ümit Subaşı, Ekim-2024).....	14
Foto. 3. <i>Quercus cerris</i> L. (Dr. Ümit Subaşı, Ekim-2024).....	15
Foto. 4. <i>Sternbergia colchiciflora</i> Waldst. & Kit., Lokalite: Yerkapı Mevkii (Dr. Ümit Subaşı, Eylül-2024) (CITES EK II Listesinde Bulunan Tür)	16
Foto. 5. <i>Cyclamen coum</i> Mill. (Domuzağırsığı)'un BERN Sözleşmesi'nin EK-I (UDGP, 2019).....	16
Foto. 6. <i>Quercus macranthera</i> subsp. <i>sypsiensis</i> (K.Koch) Menitsky (İspir Meşesi) (Endemik-LC) (UDGP, 2019).....	16
Foto. 7. Alanda Yapılan Otlatmadan Genel Görünümler (Dr. Ümit Subaşı, Ekim-2024)	19
Foto. 8. Arkeolojik Sit Alanında Otlatmadan Kaynaklı Dışkı Atıklarından Görünümler (Dr. Ümit Subaşı, Ekim-2024).....	19
Foto. 9. Ova Kurbağası- <i>Pelophylax ridibundus</i>	34
Foto. 10. Değişken Desenli Gece Kurbağası- <i>Bufo variabilis</i>	34
Foto. 11. Çernov İnce Kertenkelesi-Ablepharus chernovi	34
Foto. 12. Uysal Yılan- Eirenis modestus	34
Foto. 13. Fringilla coelebs (İspinoz)	36
Foto. 14. Galerida cristata (Tepeli toygır).....	36
Foto. 15. Erinaceus concolor (Kirpi)	37
Foto. 16. Büyük Tapınak-1 (Kazı Arşivi)	59
Foto. 17. Yazıtlı Taş Blok (T. Bilgin, 2014).....	61
Foto. 18. Hitit Suru Rekonstrüksiyonu (Kazı Başkanlığı).....	62
Foto. 19. Hitit Suru Rekonstrüksiyonu Uzaktan Görünüm (Kazı Başkanlığı)	62
Foto. 20. Yukarı Şehrin Havadan Görünümü.....	63
Foto. 21. Aslanlı Kapı (Kazı Arşivi).....	64
Foto. 22. Yerkapı Genel Görünüm (Kazı Arşivi)	66
Foto. 23. Yerkapı (Kazı Arşivi)	66
Foto. 24. Yer Kapıdaki Potern-Tünel (Kazı Arşivi)	67
Foto. 25. Sfenksli Kapı (Kazı Arşivi).....	68
Foto. 26. Sfenksli Kapının Doğu Figürü (Kazı Arşivi)	68

Foto. 27. 5 No.lu Tapınak (Kazı Arşivi).....	69
Foto. 28. Kral Kapısının Doğudan Kuşbakışı Görünümü (Kazı Arşivi).....	70
Foto. 29. Kral Kapısındaki Tanrı Kabartması (Kazı Arşivi)	71
Foto. 30. Güney Kale Genel Görünüm (Kazı Arşivi)	72
Foto. 31. Yazılıkaya B Odasında Yer Alan On İki Tanrı Kabartması (hittitemonuments.com)	76
Foto. 32. Büyük Kral IV Tuthaliya'nın, koruyucu tanrısı –aynı zamanda Fırtına Tanrısı ile Güneş Tanrıçası'nın oğlu olan– Şarumma tarafından kucaklanması (B Odası) Kabartma yüzeyinin sağ üst köşesinde kralın kartuşu görülmektedir (Kazı Arşivi)	76
Foto. 33. B Odası, resmin orta bölümünde Yeraltı Tanrısı Nergal'ı temsil eden, yere saplanmış bir kılıç görülür Bu kılıcın kabzası iki aslan protomu ile bezenmiştir (Kazı Arşivi).....	76
Foto. 34. Nöbeti Baba Yağmur (Şükür) Duası Kaynaşma ve Barışma Etkinlikleri	82
Foto. 35. Alan Yönetim Planı Paydaş Ziyaretleri.....	94
Foto. 36. Hattuşa Alan Yönetim Planı Anket Çalışması	98

Tablolar Listesi

Tablo 1. Boğazköy Alacahöyük Tarihi Milli Parkı ve Yakın Çevresinde Bulunan Flora Türleri, (UDGP, 2019; Ataşlar ve Uysal, 2009)	20
Tablo 2. Tarihi Milli Park ve Yakın Çevresinde Tespit Edilen Herpatafauna Türleri, Korunma Durumları ve Statüleri	33
Tablo 3. Tarihi Milli Park ve Yakın Çevresinde Tespit Edilen Kuş Türleri, Korunma Durumları ve Statüleri	34
Tablo 4. Tarihi Milli Park ve Yakın Çevresinde Tespit Edilen Memeli Türleri, Korunma Durumları ve Statüleri	36
Tablo 5. Boğazköy-Alacahöyük Milli Parkı Arazi Örtüsü Sınıflandırması Alan Büyüklükleri	38
Tablo 6. Boğazkale İlçesinin Diğer İllere Olan Uzaklığı	39
Tablo 7. Boğazkale İlçesinin Çorum İlçelerine Olan Uzaklığı	39
Tablo 8. Çorum ilinin İlçelere Göre Nüfus Durumu	41
Tablo 9. Boğazkale İlçesi Mahalle ve Köy Nüfusları.....	42
Tablo 10. Yıllara Göre Boğazkale Nüfusu.....	42
Tablo 11 Boğazkale Nüfusu Yaş Dağılımı	43
Tablo 12. Boğazkale İlçesi Eğitim Göstergeleri	43
Tablo 13. Boğazkale İlçesi Merkez ve Köylere Ait Tarımsal Arazi Durumu.....	44
Tablo 14. Boğazkale İlçesi Merkez ve Köylere Ait Hayvan Sayıları	44
Tablo 15. Alanın Tarihsel Dönemleri	45
Tablo 16. Boğazkale İçin 2026 Yılı Nüfus Projeksiyonu	91
Tablo 17. Hattuşa: Hitit Başkenti AYP Paydaşları	95
Tablo 18. Paydaş Grupları Katılım Tablosu	97
Tablo 19. Firma Anketine Katılanların Eğitim Düzeyi	98
Tablo 20. Mahallede Ankete Katılanların Eğitim Düzeyi	99
Tablo 21. Boğazköy Müzesi Müdürlüğüne Bağlı Birimlerin 2013-2024 Yılları Arası Ziyaretçi İstatistiği	104
Tablo 22. Eylem Planı Tablosu.....	113
Tablo 23. Politika, Hedef ve Eylemler İzleme Göstergesi Tablosu.....	125

Şekiller Listesi

Şekil 1. Çorum İli ve Boğazkale İlçesinin Türkiye Ulaşım Ağındaki Yeri	40
Şekil 2. Boğazkale İlçesinin Çorum Ulaşım Ağındaki Yeri.....	40
Şekil 3. Büyük Tapınak Alanının Bölümleri	59
Şekil 4. Büyük Tapınak Kompleksi.....	60
Şekil 5. Aslanlı Heykel Kaidesi.....	61
Şekil 6. Yazıtlı Taş Blok (J. D. Hawkins, CHLI 3, 2024)	61
Şekil 7. 2 Nolu Odanın Duvarına işlenmiş olan yazıt	72
Şekil 8. Büyükkale Planı (Kazı Arşivi).....	74
Şekil 9. Yazılıkaya Planı	75
Şekil 10. Samsun-Çorum-Tokat Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planında Hattuşa'nın Yeri.....	90
Şekil 11. Paydaş Grupları ve Planlama Sürecine Katkıları.....	95
Şekil 12. Paydaş Katılım Biçimleri	96

Grafikler Listesi

Grafik 1. İlçe Nüfusları	41
Grafik 2. Mahallelerdeki Hane Halkı Katılımcılarının Meslek Dağılımı	100
Grafik 3. Boğazköy Müzesi 2024 Yılı Ziyaretçi Sayıları.....	104
Grafik 4. Hattuşa Ören Yeri 2024 Yılı Ziyaretçi Sayıları.....	104
Grafik 5. 203-2024 Yılları Rası Ziyaretçi Sayıları Karşılaştırması	105

BÖLÜM 1 – GİRİŞ

Hattuşa (Çorum, Boğazköy), Hitit İmparatorluğunun başkenti olarak Anadolu’da yüzyıllar boyu çok önemli bir merkez olmuştur. İlk sahipleri olan Hattiler tarafından “Hattuş” olarak adlandırılan şehir, Hitit egemenliğine geçtikten sonra “Hattuşa” adını almıştır. M.Ö. 1700’lerde Kuşşara şehrinin kralı Anitta tarafından alınan Hattuşa, yine Anitta tarafından yıkıldı. Yazılı kayıtlarda Anitta ilk Hitit kralıdır. Yaklaşık yüzyıl kadar sonra şehir, I. Hattuşili tarafından tekrar kurularak 400 yıldan uzun bir süre hüküm sürecektir. Günümüzde görülebilen ve büyük çoğunluğu Büyük Kral IV. Tudhaliya dönemine ait olan kalıntılar arasında tapınaklar, kraliyet konutları ve surlar bulunmaktadır.

Hattuşa 1986 yılından beri, UNESCO’nun “Dünya Kültür Mirası Listesinde”, ayrıca burada bulunan çivi yazılı tablet arşivleri de 2001 yılından itibaren yine UNESCO’nun “Dünya Belleği Listesinde” yer almaktadır. Bugüne kadar bulunmuş olan 31.519 adet çivi yazılı tablet halen İstanbul’daki Müzeler (Eski Şark Eserleri Müzesi, Arkeoloji Müzesi), Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi ile Çorum ve Boğazkale Müzelerinde korunmaktadır. Akadça ve Hititçe olan Boğazkale tabletleri, bir devlet arşivi belgeleri olarak kanunlar, antlaşmalar ve yazışmaların yanı sıra dini ve edebi metinlerden oluşmaktadır.

Foto. 1. Büyükkale Genel Görünüm

Ülkemizde Kültür ve Turizm Bakanlığınca desteklenen 14 yürüyüş rotasından ikisi Çorum’da yer almaktadır. Zengin tarihiyle Hititlerin antik kentlerinden geçen Hitit Yolu, konuklarına İç Anadolu coğrafyasının doğal güzelliklerinden, kültürel-etnik mozaiklerinden örnekler sergilemektedir.

Yol üzerinde işaretlenen 11 kısa ve 6 uzun mesafeli olmak üzere toplam 17 yürüyüş parkuru bulunmaktadır. Yürüyüş parkurları alternatif güzergâhlarla birlikte 380 kilometre, bisiklet parkurları ise 405 kilometre uzunluğundadır (<http://www.hitivityolu.net>).

Hitit İmparatorluk başkenti olan Hattuşa'ya ev sahipliği yapan “Boğazkale” ilçesi, 1936 yılında bu ismi almıştır. O tarihe kadar ilçe “Boğazköy” olarak biliniyordu. Boğazkale, 04.07.1987 tarihinde, 3392 sayılı yasa ile ilçe statüsü kazanmıştır.

1.1. Yönetim Planının Gerekçesi

Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunması Sözleşmesi 16 Kasım 1972 tarihinde UNESCO üyesi ülkeler tarafından kabul edilmiştir. Türkiye bu sözleşmeye 16 Mart 1983 yılında taraf olmuştur. Her yıl sayısı artan UNESCO Dünya Miras Listesi’nde 2024 yılı itibarıyla toplam 1223 varlık kayıtlıdır. Bunlardan 952’si kültürel, 231’i doğal ve 40’ı ise karma varlık olarak kaydedilmiştir. Türkiye’den 2’si karma 19’u kültürel kategoride olmak üzere listede toplam 21 miras alanı bulunmaktadır.

Hattuşa’nın sahip olduğu kültürel mirasın evrensel değerlerinin korunması ve gelecek nesillere aktarılması için Türkiye’den UNESCO Dünya Miras Listesi’ne 1986 yılında “Hattuşa: Hitit Başkenti” adıyla kaydedilen dördüncü miras alanıdır.

Alandaki bilimsel araştırma ve kazı faaliyetlerinin geliştirilmesi, alanın korunmasına ilişkin öncelikli politikaların oluşturulması, turizmin gelişmesine de katkı sunacak bütüncül bir yöntemin uygulanması “alan yönetim planı” çerçevesindeki uygulama ve yaklaşımlarla mümkündür. Hattuşa, Yazılıkaya ve çevresinin sahip olduğu arkeolojik ve kültürel önem ile tüm değerlerinin kapsayıcı bir yaklaşımla korunması, yaşatılması, gelecek nesillere aktarılması ve alana ilişkin karar mekanizmalarının oluşturularak alanın sürdürülebilir gelişimini sağlamak için bir yönetim planına ihtiyaç duyulmaktadır.

1.2. Yönetim Planının Amacı ve Kapsamı

Planın amacı, Hattuşa Dünya Miras Alanı’nın sürdürülebilir bir yaklaşımla korunması ve koruma ve kullanma dengesinin kurulmasıdır. Yönetim planları ile alana ilişkin gelişme eğilimleri ve ihtiyaçlar göz önüne alınarak bir planlama yapılmakta, uygulama çalışmalarına altyapı oluşturulmaktadır. Yönetim planları alandaki kültürel sürdürülebilirliği hedefleyen pratik ve uygulamaya yönelik araçlardır. Dünya Miras Sözleşmesi Uygulama Rehberi’nin 108. Maddesi uyarınca Dünya Mirası olarak önerilen ve Dünya Miras Listesi’nde yer alan alanlar için yönetim planı hazırlanması gerekmektedir.

Hattuşa: Hitit Başkenti Alan Yönetim Planı; alanın geleceğine ilişkin vizyon, alanın korunmasına ve planlı gelişimine ilişkin ana hedefler, uygulamaya dönük eylem ve projeler ile uygulama araçlarını kapsamaktadır. Planın onaylanması ve uygulanmaya başlaması ile birlikte tüm paydaşların katıldığı yasal bir strateji planı ve yol haritası elde edilmiş olacak.

1.3. Yönetim Planının Hazırlık Süreci

Hattuşa: Hitit Başkenti Alan Yönetim Planı hazırlık sürecinde, ilgili ulusal mevzuat hükümleri, UNESCO Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme’nin Yürütülmesine ilişkin Uygulama Rehberi (The Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention) esas

alınmıştır. Ayrıca konuya ilişkin uluslararası doküman ve rehberler ile geçmiş yıllarda hazırlanmış yurt içinde ve yurt dışındaki bazı dünya miras alanlarına ilişkin yönetim planları da incelenmiştir.

Hattuşa arkeolojik kazı çalışmaları 1906'da başlamış, 2006 yılından bu yana Alman Arkeoloji Enstitüsü adına **Prof. Dr. Andreas Schachner** başkanlığında yürütülmektedir. Bugüne kadar kazı çalışmalarından elde edilen bulgular ve bu konuda hazırlanan kitaplar, makaleler Yönetim Planı hazırlığında alana ilişkin başvuru en önemli kaynak olmuştur.

Yönetim Planı hazırlık sürecinde ana paydaşlar ile çeşitli toplantılar düzenlenerek Yönetim Planı'nın içeriği ve gelişimi üzerine fikir alışverişinde bulunulmuştur. Elde edilen bilgiler yönetim planı kapsamında ele alınan konuların belirlenmesinde kullanılmıştır.

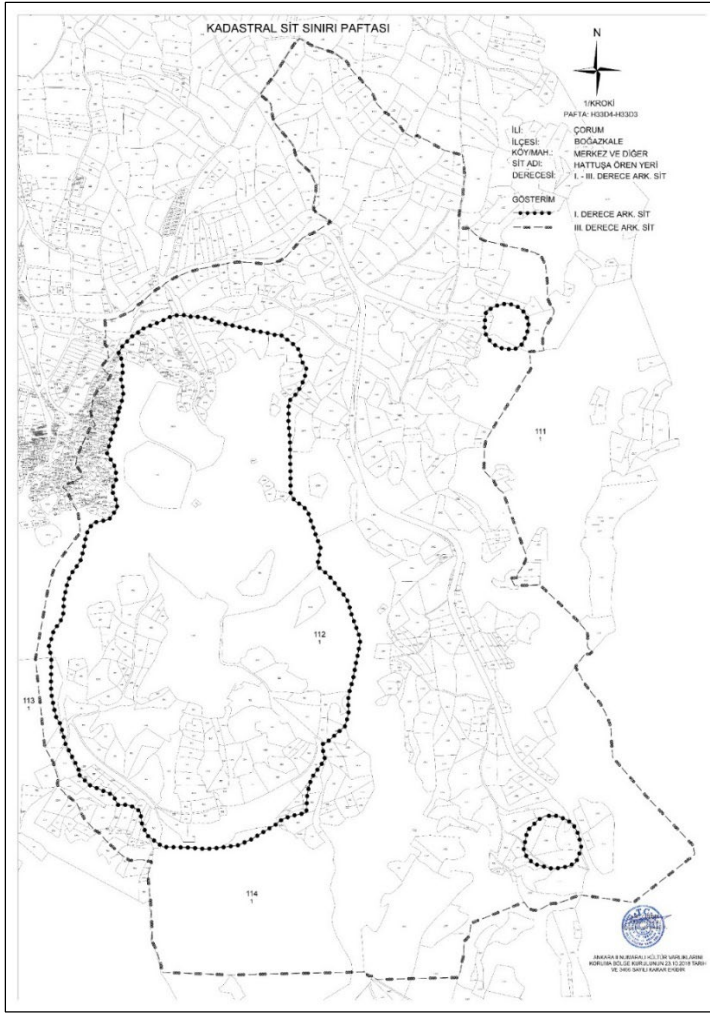
Ayrıca, Yönetim Planı çalışmaları kapsamında proje uzmanlarınca soru formları hazırlanmış ve paydaşlara uygulanmış, alanda yer alan yerel halk ve işletmeler için anket çalışması yapılmış, sorun ve GZFT analizleri hazırlanmış, 5 yıllık, politika, hedef ve faaliyetler belirlenmiştir.

2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun Ek-2. maddesi uyarınca yönetim alanları ile bunların bağlantı noktalarının korunması, değerlendirilmesi ve geliştirilmesi amacıyla Kültür ve Turizm Bakanlığı'na yönetim planı taslağı hazırlanmakta veya hazırlattırılmaktadır.

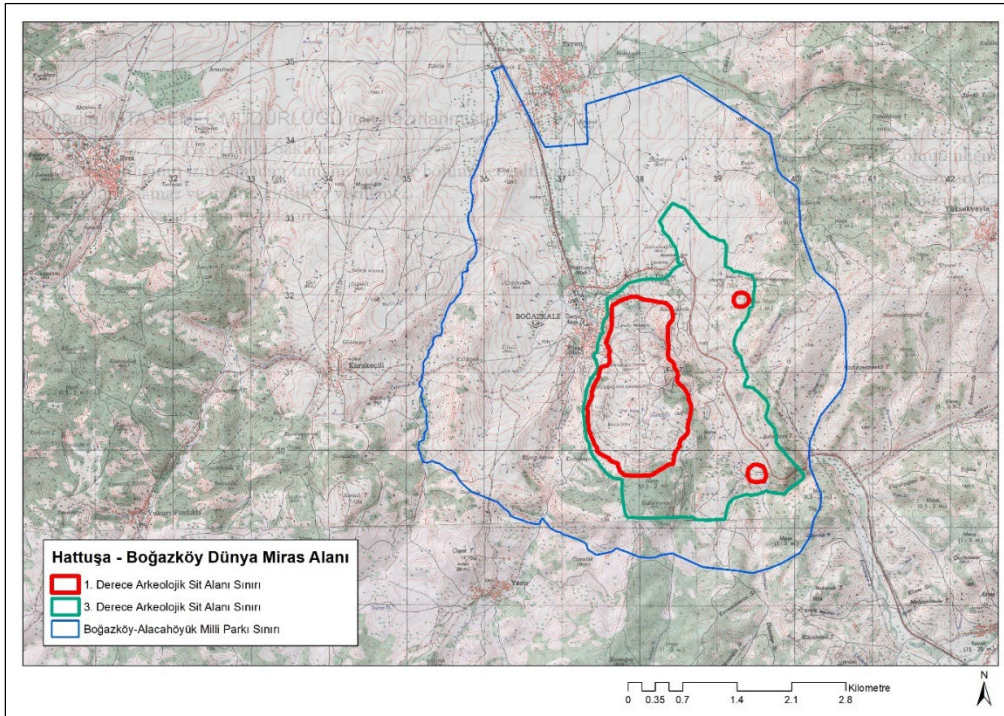
İlgili ulusal mevzuat hükümleri doğrultusunda, Hattuşa: Hitit Başkenti Alan Yönetim Planı hazırlık çalışması Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı ile Poygar Planlama ve Danışmanlık Ltd. Şti arasında imzalanan sözleşmeye istinaden 19.08.2024 tarihinde başlamıştır. Yönetim Planı hazırlık sürecinde; planlama ekibi oluşturulmuş, çalışma programı hazırlanmış ve çalışma programı ile uyumlu şekilde literatür ve saha çalışmaları yapılmıştır.

1.4. Yönetim Planının Sınırları

Yönetim Alanı içinde yer alan Hattuşa: Hitit Başkenti Ören Yeri ile Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulunun 8.6.1979 / A-1711 tarih ve sayılı kararı ile 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak ilan edilmiştir. Kültür ve Turizm Bakanlığı Ankara II Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu, 25.04.2018 tarih ve 3218 sayılı Kararı ile Hattuşa Ören Yeri I. (Bir) ve III. (Üç) Derece Arkeolojik Sit sınırları sit sınırlarını ve derecesini güncellenmiştir.

Harita 1. Kadastral Sit Sınırı Paftası

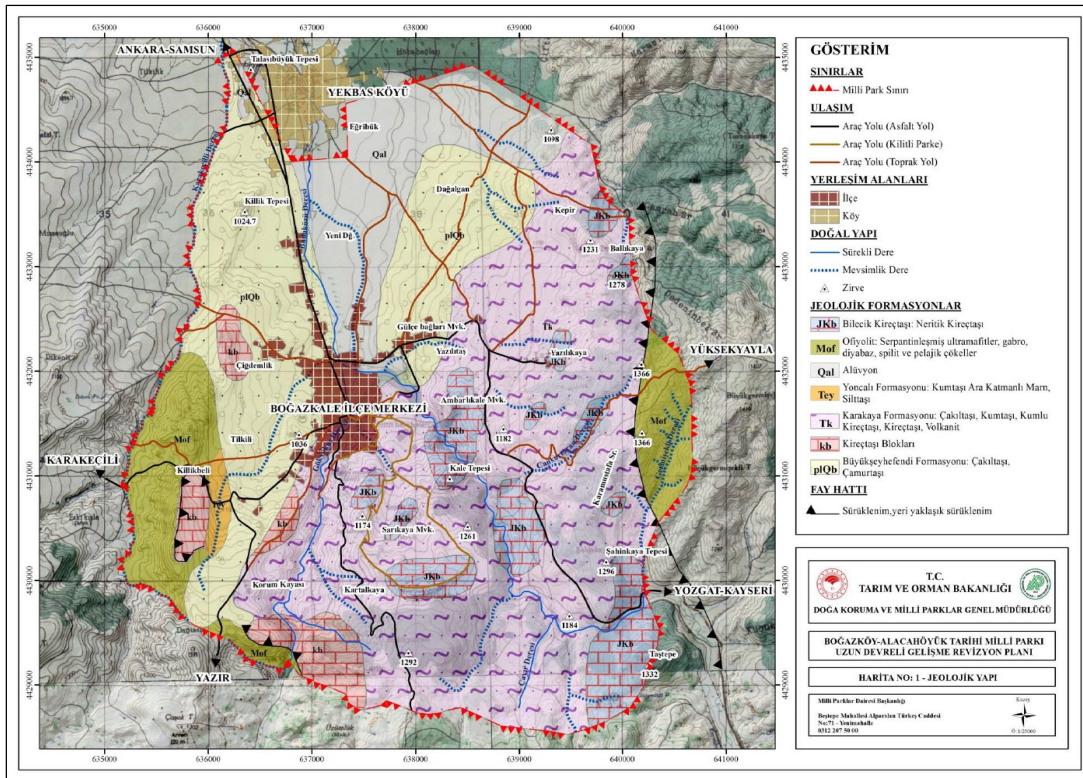
Harita 2. Hattuşa Dünya Miras Alanı Sınırlarının Topoğrafik Haritası

Bununla birlikte, jeolojik devirlerden ilkel zaman olarak bilinen Arkean ve Prekambrien devirlerine ait Çorum Merkez İlçe, Alaca, İskilip, Osmancık, Mecitözü ve bilhassa Kargı ilçelerinde çeşitli metamorfik (başkalaşım) topraklarına rastlanılmıştır. Özellikle 3. jeolojik zamanın kütlelerinden olan jips (kireçtaşı) ve kayatuzu yatakları ile karbon miktarı % 75 kadar olan zengin linyit kömürü yatakları (Osmancık, Dodurga yöresinde 30 milyon ton rezervinde ayrıca Alpagut-Zambal-Karakaya-Ayva ve Ovacık Köyünde) rastlanmaktadır. Yine bu zamanın püskürük kütlelerinden olan Trakit, Granit, Bazalt ve Andezit gibi kütle arazisine de Çorum merkez ilçesinde, Kargı, Sungurlu, Alaca, Mecitözü, Osmancık ve İskilip ilçelerinde rastlanmaktadır. Tortul kütlelere ise ilin çoğu yörelerinde rastlanmaktadır.

Çorum; Alp-Himalaya Orojenezi (Dağ oluşumu) olarak bilinen sistem içerisinde yer alan K.A.F. (Kuzey Anadolu Fay Hattı) üzerinde yer almaktadır. KAF Hattı il merkezinin 20 km kuzeyinden geçmektedir (corum.ktb.gov.tr).

2.1.2.1. Jeomorfolojik Yapı

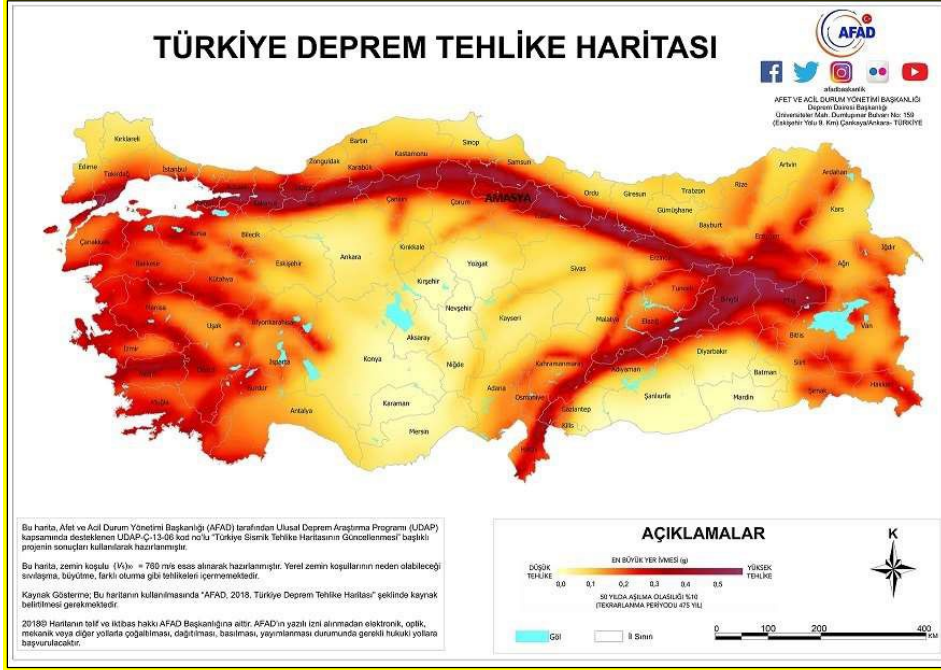
Hattuşa ve Yazılıkaya Ören Yerlerinin yer aldığı Budaközü Çayı Havzası'nda görülen en eski formasyonlar Mesozoik yaşlı Jura kalkerleridir. En eski kayalar ise Mesozoik'e ait kireçtaşlarıdır. Sahada Eosen-Neojen yaşlı olarak ise andezitler de bulunmaktadır. Andezitin yanı sıra Eosen'de konglomera, kumtaşı, kilaşı, marn ve kumlu kalker aralanmasından oluşan fliš serisi vardır. Neojen'de altta konglomera üstte kalker ve en üstte kırmızı kahverengi kil, kum ve çakıldan oluşmuş bir seri vardır. Kuaterner'de ise yamaç molozu, birikinti konisi ve alüvyonlar vardır. Hititler pek çok yapılarında bu kayaları kullanmışlar ve kentlerindeki Büyükkaya, Kesikkaya, Kızlarkayası, Ambarlıkale, Yenicekale, Mihraplıkaya, Tanıkkaya, Sarıkale ve Nişantaş gibi büyük yerleşim yerlerini de büyük kaya kütlelerini yontarak düzledikleri yerlere inşa etmişlerdir. Ayrıca Hititler Yazılıkaya mabedinde ve diğer anıtsal yapılarda kireçtaşlarını kullanmışlardır. Yine Büyükkaya ile Ambarlıkale arasında kurulan asma köprü'nün yapımında da kireçtaşı kullanılmıştır. Hititler, günümüzde heykel yapımında da kullanılan gabro kayacını da kolay işlenmesinden dolayı yapılarında tercih etmişlerdir (Gümüşçü, 1996; Aylar, 2006; Atila, 2018).

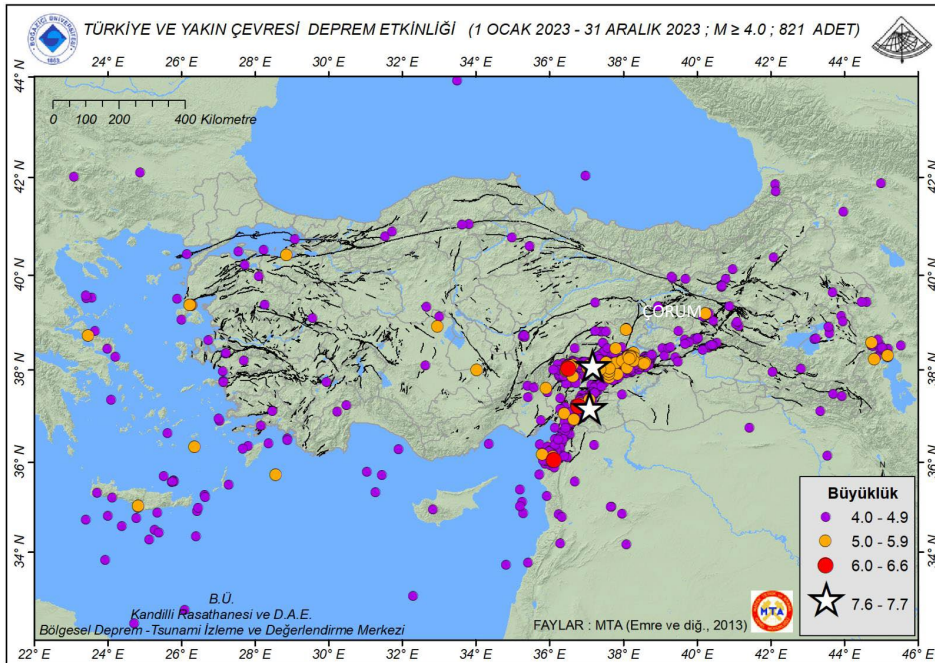
Harita 4. Alanın Jeomorfolojik Yapısı

2.1.2.2. Depremsellik

Çorum ili 60 km kuzeyinden geçen Kuzey Anadolu Fay Sisteminin ve bu sisteme bağlı fayların etkisi altındadır. Son yüzyılda 1910 M = 6.1 Osmancık, 1942 M = 5.5 Kargı, M = 5.9 Osmancık, M = 5.9 Hamamözü Vadisi Depremleri ve 1996 = 5.4 Mecitözü depremi bölgede hasar yapan depremlerdir.

Harita 5. Türkiye Deprem Tehlike Haritası

Harita 6. Türkiye Geneli ve Çorum İlinde 2023 Yılında Meydana Gelen Depremler

Kaynak: <http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/2/wp-content/uploads/2014/08/2023.pdf>

Hattuşa ve Yazılıkaya Ören Yerleri, Mülga Bayındırlık ve İskân Bakanlığı Afet İşleri Genel Müdürlüğü Deprem Araştırma Merkezi'nin belirlediği sınıflamaya göre 3. Derece Deprem Kuşağında bulunmaktadır (UDGP, 2019).

2.1.3. Biyolojik Çeşitlilik

2.1.3.1. Floristik ve Ekolojik Değerlendirme

İç Anadolu'nun kuzeydoğu kesiminde bulunan alan, fitocoğrafik olarak İran-Turan floristik bölgesinde yer almaktadır. Ancak bölge konumu nedeniyle İran-Turan ve Avrupa-Sibirya fitocoğrafik bölgelerinin geçiş bölgesi arasında yer almasına rağmen Akdeniz bölgesinin etkileri de görülmektedir. Bu durum, alanda üç fitocoğrafik bölgeye ait bitki türlerinin de görülmesine yol açmıştır.

Vejetasyon yapısını yaprak döken meşe türleriyle karışık step bitkileri oluşturmaktadır. Ancak bölgede tarımsal faaliyetler ve hayvancılık gibi uzun yıllardır süren antropolojik baskılar nedeniyle ormanlık alanlar yer yer tahrip olmuş ve yerini step bitkilerine ve tarımsal alanlara bırakmıştır.

Alandaki yaprak döken meşe ormanlarında baskın tür *Quercus cerris* L. (saçlı meşe) olmakla birlikte *Quercus pubescens* Willd. (tüylü meşe) ve endemik meşe türü *Quercus macranthera* subsp. *syspirensis* (K.Koch) Menitsky (ispir meşesi) diğer baskın türlerdir. Ayrıca *Prunus divaricata* Ledeb. (Yunus eriği), *Crataegus monogyna* Jacq. (yemişen), *Cotoneaster nummularius* Fisch. & C.A.Mey. (dağmuşmulası), *Berberis crataegyna* DC. (karamuk), *Colutea cilicica* Boiss. & Balansa (patlangaç) alanda gözlemlenen diğer odunsu türlerdir. Alan yakınlarında *Pinus nigra* J.F.Arnold (karaçam) plantasyon ormanı da yer almaktadır.

Foto. 2. Milli Park İçerisindeki Bitki Örtüsünden Genel Görünüm (Dr. Ümit Subaşı, Ekim-2024)

Foto. 3. *Quercus cerris* L. (Dr. Ümit Subaşı, Ekim-2024)

Milli Park alanı içerisinde mevsimlik dere yatakları bulunmaktadır. Bu dere yatakları boyunca *Salix alba* L. (aksöğüt), *Salix excelsa* S.G.Gmel. (boy lu söğüt), *Populus alba* L. (akkavak), *Populus nigra* L. (karakavak), *Platanus orientalis* L. (çınar) ağaç türlerinin baskın olduğu riparian (akarsu kenarı) vejetasyonu gelişmektedir.

Boğazköy-Alacahöyük Milli Parkı'nda **Ataşlar & Uysal (2009)** tarafından yapılan ayrıntılı floristik çalışmaya göre alanda 40 familya ve 139 cinse ait 221 takson tespit edilmiştir (Ataşlar ve Uysal, 2009). Alanda şimdiye kadar **29 endemik** bitki türü kaydedilmiştir.

Endemik Bitki Türleri

Literatür kayıtlarına göre alanda tespit edilen endemik türler ve IUCN tehlike kategorileri şunlardır: *Gypsophila parva* Barkoudah (ak çöven) (LC), *Silene olympica* var. *olympica* Boiss. (ulu nakıl) (LC), *Erodium amanum* Boiss. & Kotschy (hatay ığneliği) (LC), *Astragalus mesogitanus* Boiss. (Aydın geveni) (LC), *Astragalus amoenus* Fenzl (zarif geven) (LC), *Onobrychis tournefortii* (Willd.) Desv. (evliyaotu) (LC), *Eryngium bithynicum* Boiss. (çakırotu) (LC), *Cirsium leucopsis* DC. (bozkobuk) (LC), *Centaurea consanguinea* DC. (tez düğme) (LC), *Convolvulus assyricus* Griseb. (yastıkçık) (LC), *Onosma armena* DC. (hevajo) (LC), *Scrophularia libanotica* subsp. *libanotica* var. *pontica* R.R.Mill (denekutnu) (LC), *Digitalis lamarckii* Ivanina (yüksükotu) (LC), *Marrubium globosum* subsp. *globosum* Montbret & Aucher ex Benth. (bozcaboğum) (LC), *Sideritis germanicopolitana* subsp. *germanicopolitana* Bornm. (karakurbağacı) (LC), *Sideritis germanicopolitana* subsp. *viridis* Hausskn. ex Bornm. (köseçay) (LC), *Stachys cretica* subsp. *anatolica* Rech.f. (yağlıkara) (LC), *Stachys iberica* subsp. *iberica* var. *densipilosa* R.Bhattacharjee (tok deliçay) (LC), *Thymus leucostomus* Hausskn. & Velen. (ana kekik) (LC), *Salvia absconditiflora* (Montbret & Aucher ex Benth.) Greuter & Burdet (kara şalba) (LC), *Salvia hypargeia* Fisch. & C.A.Mey. (siyahot) (LC), *Salvia dichroantha* Stapf (kutnu) (LC), *Quercus macranthera* subsp. *sypsiensis* (K.Koch) Menitsky (ispir meşesi) (LC), *Allium cappadocicum* Boiss. (peri körmeni) (LC), *Muscari aucheri* (Boiss.) Baker (gök müşkürüm) (LC), *Hyacinthella micrantha* (Boiss.) Chouard (miniksümbül) (LC), *Iris galatica* Siehe (kaba navruz) (LC), *Crocus ancyrensis* (Herb.) Maw (Ankara

Çiğdemi) (LC), *Crocus danfordiae* subsp. *danfordiae* Maw (ince çiğdem) (LC). Buna göre alanda tespit edilmiş tüm endemik türler IUCN'in LC (Düşük riskli) tehlike kategorisine girmektedir.

Alanda yayılış gösteren *Draba rigida* Willd. (diridolama), *Dianthus anatolicus* Boiss. (yabani karanfil), *Ruta suaveolens* DC. (taş sedefotu), *Astragalus ptilodes* var. *ptilodes* Boiss. (sipil geveni), *Astragalus pendulus* DC. (sırık geveni), *Onobrychis oxyodonta* var. *armena* (Boiss. & Huet) Aktoklu (kır korungası), *Centaurea urvillei* subsp. *stepposa* Wagenitz (yerkötürümü), *Campanula lyrata* subsp. *lyrata* Lam. (memek), *Convolvulus galaticus* Rost. ex Choisy (bozsarmaşık), *Veronica multifida* L. (devesabunu) türleri de endemik olmayıp ülkemizdeki popülasyonları IUCN'in LC tehlike kategorisinde yer alan türlerdir.

Ayrıca milli park içerisinde yapılan arazi çalışmaları sonucunda ülkemiz için endemik olmayan ama CITES EK II kapsamında değerlendirilen *Sternbergia colchiciflora* Waldst. & Kit. (tavukçiçeği) soğanlı türü tespit edilmiştir. CITES EK II listesi nesilleri mutlak olarak tükenme tehdidiyle karşı karşıya olmamakla birlikte, nesillerinin devamıyla bağdaşmayan kullanımları önlemek amacıyla ticaretleri belirli esaslara bağlanan türleri içermektedir (<http://www.cites.org>).

Foto. 4. *Sternbergia colchiciflora* Waldst. & Kit., Lokalite: Yerkapı Mevkii (Dr. Ümit Subaşı, Eylül-2024) (CITES EK II Listesinde Bulunan Tür)

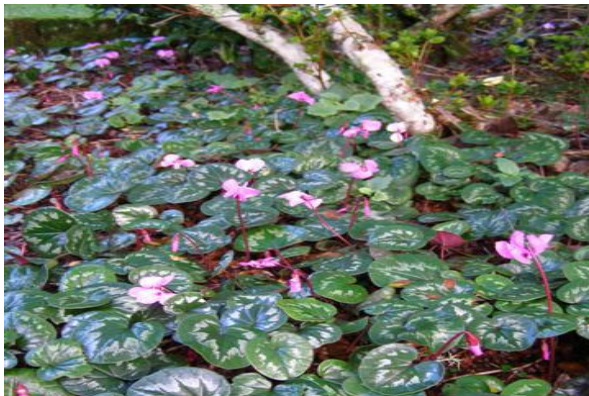

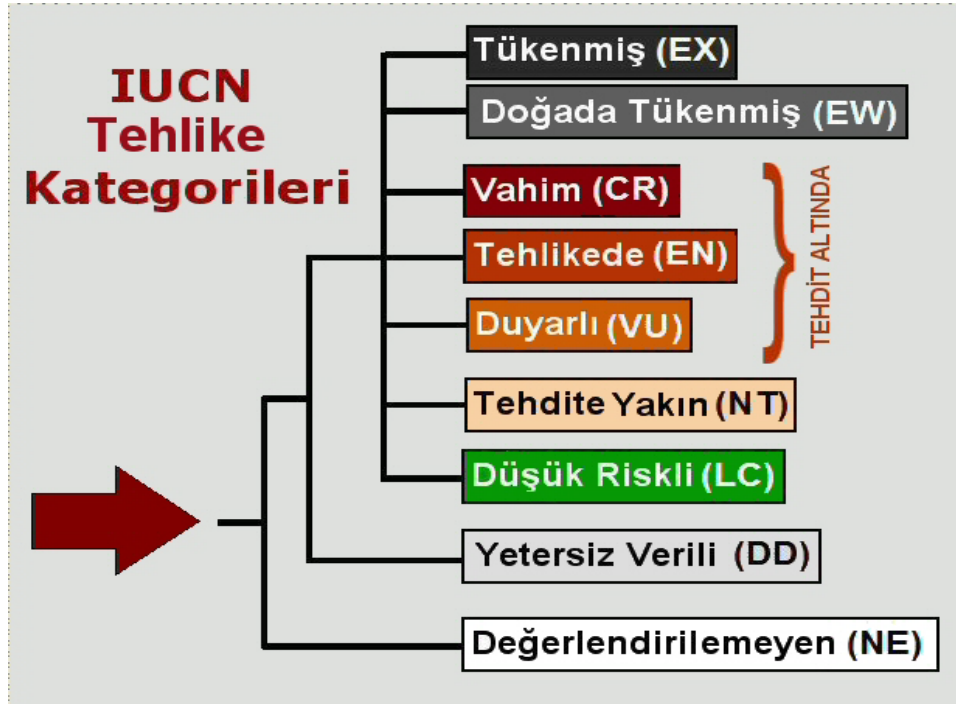
Foto. 5. *Cyclamen coum* Mill. (Domuzağırşığı)'un BERN Sözleşmesi'nin EK-I (UDGP, 2019)

Foto. 6. *Quercus macranthera* subsp. *sypirensis* (K.Koch) Menitsky (İspir Meşesi) (Endemik-LC) (UDGP, 2019)

IUCN Red List Kategorileri

Endemik ve nadir türler ile ilgili kategoriler 9 grupta tasnif edilmiştir; bu tasnifte, tükenme hızı, popülasyon büyüklüğü, coğrafi dağılım alanları ile popülasyon ve dağılım derecesi kriterleri dikkate alınmıştır.

Yapılan literatür ve saha incelemeler neticesinde alandaki tüm bitki taksonlarının (endemik taksonlar da dahil olmak üzere) IUCN'nin ilgili kırmızı liste kategorileri içerisinde en düşük tehlike statüsü olan LC (least concern) yani asgari endişe düzeyinde veya NE (Değerlendirilemeyen) statüsünde yer aldığı tespit edilmiştir.

Bern Sözleşmesi ile Koruma Altındaki Bitki Türleri

Türkiye, "Bern Sözleşmesi" olarak bilinen "Avrupa'nın Yaban Hayatı ve Yaşam Ortamlarını Koruma Sözleşmesi"ne 20.02.1984 tarihinde üye olmuştur. Sözleşmenin amacı doğal bitki ve hayvan türlerini ve bunların doğal yaşam ortamlarını korumak ve bu amaçla üye ülkeler arasında işbirliği yapmaktır. Sözleşmeye imza atan ülkeler, tehlike altında bulunan bitki ve hayvan türlerini ve doğal yaşam ortamlarını korumak amacıyla gerekli yasal ve idari önlemleri almakla yükümlüdür.

Yapılan incelemeler sonucunda, çalışma alanı ve çevresinde tespit edilen türlerden *Cyclamen coum* Mill. (Domuzağırşığı)'un BERN Sözleşmesi'nin EK-I listesinde yer almakta olduğu, bu sözleşme kapsamında türün Avrupa kıtası ölçeğinde korunmasının taahhüt edildiği görülmektedir.

CITES (The Convention on International Trade In Endangered Species of Wild Fauna and Flora) Sözleşmesi ile Koruma Altındaki Bitki Türleri

Açık adı “Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme” olan CITES Sözleşmesi, yabani hayvan ve bitki türlerinin canlı ve ölü örnekleri ile bunların kolayca tanınabilen parçaları ile türevlerinin sözleşmeye taraf ülkeler arasındaki ithalatını, ihracatını, reeksportunu ve denizden girişini kısacası uluslararası ticaretini; temeli izin ve belgelere dayanan ve ancak sözleşmede belirtilen bazı şartların yerine getirilmesi halinde bu izin ve belgelerin verilmesini öngören uluslararası bir düzenlemedir. Ülkemizin 1996 yılında imzalayarak, sözleşmenin uluslararası gereklerini yerine getirme taahhütleri verilmiştir. CITES Sözleşmesi’nin I, II ve III sayılı ek listelerinde yer alan bir türe ait örneğin ihracat, ithalat, yeniden ihracatı ve denizden girişinde, yönetim mercileri tarafından düzenlenen, bu kapsamda yapılan işlemler sırasında taraf devletlerin yönetim mercileri ve gümrük idarelerince aranan, sözleşme hükümlerine uygun formatta düzenlenen formdur.

Ticaretlerinin düzenlenmesi farklı derecede bulunan yabani hayvan ve bitki türleri, üç ayrı ek liste olarak belirlenmiştir. Buna göre ek listelerden:

EK-1 listesi nesilleri tükenme tehdidi ile karşı karşıya bulunan ve bu nedenle örneklerinin ticaretinin sıkı mevzuata tabi tutulması ve bu ticarete sadece istisnai durumlarda izin verilmesi zorunlu olan türleri içerir.

EK-2 listesi nesilleri mutlak olarak tükenme tehdidiyle karşı karşıya olmamakla birlikte, nesillerinin devamıyla bağdaşmayan kullanımları önlemek amacıyla ticaretleri belirli esaslara bağlanan türleri içerir.

EK-3 listesi ise herhangi bir taraf ülkenin kendi yetki alanı içinde düzenlenmeye tabi tuttuğu ve aşırı kullanımını önlemek veya kısıtlamak amacıyla ticaretinin denetime alınmasında diğer taraflar ile iş birliğine ihtiyaç duyduğunu belirttiği bütün türleri kapsar.

Tarihi Milli Park alanı ve yakın çevresine ait flora listesi değerlendirildiğinde: çalışma alanı ve çevresinde literatürden tespit edilen türlerden Orchidaceae familyalarına bağlı olan türler ve bu proje kapsamında sahada çalışmalarından gözlenen Amaryllidaceae familyasından ***Sternbergia colchiciflora* Waldst. & Kit.** (tavukçiçeği) CITES Sözleşmesi’nin EK-2 Listesi kapsamında olup ulusal ve/veya uluslararası ticaretleri, doğadan kökleri, soğanları veya bitkiye ilişkin herhangi bir parçanın sökülerek koparılması-toplanması bu sözleşme kapsamında mutlak surette yasaklanmıştır. Bu iki familyaya ilişkin gerçekleştirilecek koruma çalışmalarına başlanmadan önce mutlaka ilgili doğa koruma birimleri ile irtibata geçilip birlikte koruma planları geliştirilmelidir.

Tehditler

Boğazköy Alacahöyük Tarihi Milli Parkı sınırları içerisinde özellikle büyükbaş hayvan otlatıldığı gözlemlenmiştir. Alanın bitki örtüsü üzerinde yapılan doğrudan gözlemlerle birlikte bölgede gün geçtikçe azalan hayvancılık da göz önünde bulundurulduğunda bölgedeki otlatmanın baskı oluşturmayacak düzeyde olduğu ve alanın bitki örtüsü üzerinde önemli bir tahribat oluşturmadığını söylemek mümkündür. Otlatmanın, özellikle bölge milli park ilan edilmeden önceki dönemde açılan tarlalarda yapılması da doğal habitatlar üzerindeki baskının düşük olduğunu göstermektedir. Ancak otlatmanın alan içerisinde kontrolsüz yapılması ve hayvanların tüm alana yayılması milli parktaki arkeolojik sit alanlarındaki eserlerin etrafında dışkı ve dışkıya bağlı kötü koku oluşumuna neden olmaktadır. Bu durum hem buradaki eserlere zarar vermekte hem de antik kenti ziyarete gelen turistleri rahatsız etmektedir. Antik kent bölgesinde kirli bir görünüm oluşmasına yol açmaktadır. Bu

nedenle, alandaki otlatmanın bozulmuş habitatlarla (terkedilmiş tarlalar ve çayırliklar) sınırlandırılması ve tarihi eserlerin olduğu bölgelerden uzak tutulması için yöre halkının bilgilendirilmesi ve otlatmanın kısıtlandırılması gerekmektedir.

Foto. 7. Alanda Yapılan Otlatmadan Genel Görünümler (Dr. Ümit Subaşı, Ekim-2024)

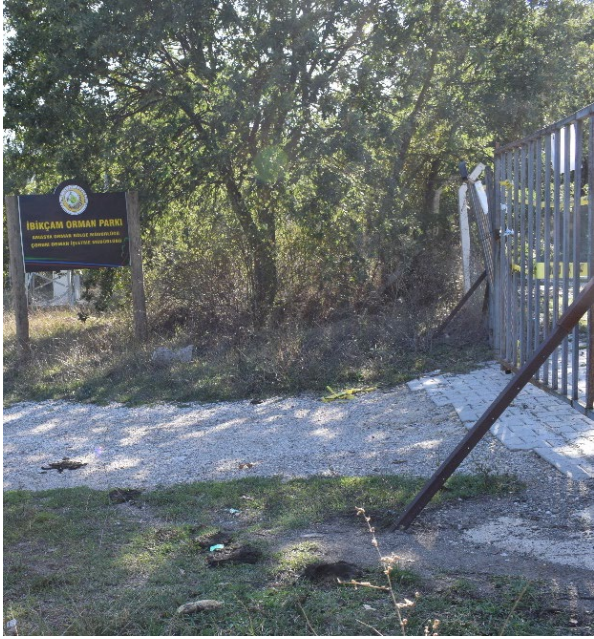

Foto. 8. Arkeolojik Sit Alanında Otlatmadan Kaynaklı Dışkı Atıklarından Görünümler (Dr. Ümit Subaşı, Ekim-2024)

Tablo 1. Boğazköy Alacahöyük Tarihi Milli Parkı ve Yakın Çevresinde Bulunan Flora Türleri, (UDGP, 2019; Ataşlar ve Uysal, 2009)

Familiya ve Tür Adı	Türkçe Adı	Habitat	Endemizm Durumu	Fitocoğrafik Bölge	Tehlike Kategorisi (IUCN)	Kayıt Şekli	Koruma Statüsü (BERN, CITES)
PTERIDOPHYTA							
EQUISETACEAE							
Equisetum palustre L.	Atkuyruğu	Orman altları, nemli alanlar	-	-	LC	UDGP, 2019	--
ASPLENIACEAE							
Asplenium onopteris L.	Saçak otu	Orman altları, nemli alanlar	-	-	LC	UDGP, 2019	--
POLYPODIACEAE							
Polypodium vulgare L.	Eğrelti	Orman altları, nemli alanlar	-	-	LC	UDGP, 2019	--
SPERMATOPHYTA							
GYMNOSPERMAE							
PINACEAE							
Pinus nigra J.F.Arnold	Karaçam	İbrelî ormanlar, karışık ormanlar	-	-	NE	UDGP, 2019	--
Cedrus libani A.Rich.	Toros Sediri	İbrelî ormanlar, karışık ormanlar (Arkeolojik yerleşimde plantasyon)	-	-	NE	UDGP, 2019	--
CUPRESSACEAE							
Juniperus communis L.	Ardıç	İbrelî ormanlar, çalılıklar	-	-	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
Juniperus oxycedrus L. ssp. oxycedrus	Katran ardıcı	İbrelî ormanlar, çalılıklar	-	-	NE	UDGP, 2019	--
ANGIOSPERMAE							
DICOTYLEDONES							
RANUNCULACEAE							
Helleborus orientalis Lam.	Çöpleme	Orman kenarları, çalılıklar	-	Karadeniz (Öksin)	NE	UDGP, 2019	--
Consolida orientalis (GAY) SCHROD.	Mor çiçek	Ekili ve nadas tarlalar	-	-	NE	UDGP, 2019	--
Ranunculus repens L.	Düğünçeği	Nemli alanlar	-	-	NE	UDGP, 2019	--
R. ficaria L. ssp. ficariiformis Rouy & Fouc.	Düğünçeği	Su kenarları	-	-	NE	UDGP, 2019	--
PAPAVERACEAE							
Papaver arachnoideum	Yabani Gelincik	Volkanik kayalar, tortul şist veya kum üzerindeki açık vejetasyonlar	-	-	NE	UDGP, 2019	--
Glauicum corniculatum (L.) RUD. subsp. refractum (NAB.) CULLEN	Boynuzlu gelincik	Step-tarla	-	İran-Turan	NE	UDGP, 2019	--
Corydalis cava (L.) Schweigg. & Körte subsp. cava	Çayır kazgısı	Çayır-mera	-	-	NE	UDGP, 2019	--
PLATANACEAE							
Platanus orientalis L.	Çınar	Dere kenarları	-	-	NE	UDGP, 2019	--
ULMACEAE							
Ulmus minor Miller	Ova Karaağacı	Geniş yapraklı ve karışık ormanlar	-	-	NE	UDGP, 2019	--
CANNABACEAE							
Celtis caucasica Willd.	Çitlenbik	Çıplak kayalık yamaçlar, akarsu ve nehir kenarları	-	-	NE	UDGP, 2019	--
MORACEAE							

Familiya ve Tür Adı	Türkçe Adı	Habitat	Endemizm Durumu	Fitocoğrafik Bölge	Tehlike Kategorisi (IUCN)	Kayıt Şekli	Koruma Statüsü (BERN, CITES)
Morus alba L.	Dut	Parklar, bahçeler	-	-	NE	UDGP, 2019	--
URTICACEAE							
Urtica dioica L.	Isırgan	Orman altları, nemli yerler	-	Avrupa-Sibirya	LC	UDGP, 2019	--
Urtica urens L.	Isırgan	Orman altları, nemli yerler	-	Avrupa-Sibirya	LC	UDGP, 2019	--
JUGLANDACEAE							
Juglans regia L.	Ceviz	Parklar, bahçeler, geniş yapraklı ormanlar	-	-	NE	UDGP, 2019	--
FAGACEAE							
Quercus macranthera subsp. sypirensis (K.Koch) Menitsky	İspir Meşesi	Geniş yapraklı ve karışık ormanlar	Endemik	-	LC	UDGP, 2019	--
Quercus pubescens WILLD.	Tüylü Meşe	Geniş yapraklı ve karışık ormanlar	-	-	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
Quercus virgiliana TEN.	Yalancı Tüylü Meşe	Geniş yapraklı ve karışık ormanlar	-	-	NE	UDGP, 2019	--
CORYLACEAE							
Carpinus betulus L.	Gürgen	Geniş yapraklı ve karışık ormanlar	-	Avrupa-Sibirya	NE	UDGP, 2019	--
Alnus glutinosa (L.) Gaertner	Kızılağaç	Geniş yapraklı ve karışık ormanlar	-	Karadeniz (Öksin)	NE	UDGP, 2019	--
ZYGOPHYLLACEAE							
Peganum harmala L.	Üzerlik	Arkeolojik alanlar, eski yerleşimler, nadas tarlalar, step	-	-	NE	UDGP, 2019	--
CHENOPODIACEAE							
Chenopodium botrys L.	Kazayağı	Su kenarları, nemli-ıslak yerler	-	-	LC	UDGP, 2019	--
AMARANTHACEAE							
Amaranthus retroflexus L.	Tilkikuyruğu	Su kenarları, yol kenarları, ruderal	-	-	LC	UDGP, 2019	--
CRUCIFERAE							
Alyssum condensatum Boiss. & Hausskn. subsp. condensatum	Uyuz otu	Kayalık kovuklar	-	-	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
Arabis caucasica Willd. ssp. caucasica	Kaya teresi	Kayalık kovuklar, taşlıklar	-	-	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
Capsella bursa-pastoris (L.) Medik.	Çobançantası	Çayır	-	Kozmopolit	NE	UDGP, 2019	--
Draba rigida Willd.	Diridolama	Orman altları	-	-	LC	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
Erophila verna (L.) Chevall. subsp. verna	Çırçır otu	Orman altları, çayırlar	-	-	NE	UDGP, 2019	--
Malcolmia chia (L.) DC.	Ekin teresi	Çayırlar	-	Doğu Akdeniz	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
Raphanus raphanistrum L.	Eşek teresi	Yol kenarları, boş tarlalar, ruderal	-	-	NE	UDGP, 2019	--
Sinapis arvensis L.	Hardal	Yol kenarları, boş tarlalar, ruderal	-	-	NE	UDGP, 2019	--
Sisymbrium officinale L.	Ergelen Hardalı	Yol kenarları, boş tarlalar, ruderal	-	-	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
CRASSULACEAE							
Sedum album L.	Dam kuruğu	Kaya kovukları	-	-	NE	UDGP, 2019	--
Sedum pallidum L.	Dam kuruğu	Kaya kovukları	-	Karadeniz	NE	UDGP, 2019	--
SAXIFRAGACEAE							

Familiya ve Tür Adı	Türkçe Adı	Habitat	Endemizm Durumu	Fitocoğrafik Bölge	Tehlike Kategorisi (IUCN)	Kayıt Şekli	Koruma Statüsü (BERN, CITES)
<i>Saxifraga cymbalaria</i> L.	Sarı taşkıran	Taşlık, kayalıklar	-	-	NE	UDGP, 2019	--
<i>Saxifraga rotundifolia</i> L.	Taşkıran	Korular, gölgeli yal uçurumlar ve kayalar	-	-	LC	UDGP, 2019	--
CARYOPHYLLACEAE							
<i>Cerastium glomeratum</i> Thuill.	Boynuz otu	Meralar, nemli yerler	-	Kozmopolit	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Dianthus anatolicus</i> Boiss.	Yabani karanfil	Korular, gölgeli yal uçurumlar ve kayalar	-	-	LC	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Silene olympica</i> var. <i>olympica</i> Boiss.	Ulu nakıl	Açık yerler, ekseriya <i>Pinus nigra</i> açık yerleri	Endemik	-	LC	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Silene spergulifolia</i> (DESF.) BIEB.	Nakıl	Çağılık, yamaç ve step	-	-	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Silene dichotoma</i> Ehrh. subsp. <i>dichotoma</i>	Çatal Nakıl	Orman açıklıkları, kayalık yarılar	-	-	NE	UDGP, 2019	--
<i>Stellaria media</i> (L.) Vill.	Kuşotu	Islak-nemli tominler	-	-	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Gypsophila parva</i> Barkoudah	Ak çöven	Orman açıklıkları, kayalık yarılar	Endemik	-	LC		
RUTACEAE							
<i>Ruta suaveolens</i> DC.	Taş Sedefotu	Orman açıklıkları, kayalık yarılar	-	-	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	
POLYGONACEAE							
<i>Polygonum amphibium</i> L.	Söğütotu	Su kenarları, ıslak tominler	-	-	NE	UDGP, 2019	--
<i>Rumex crispus</i> L.	Labada	Su kenarları, ıslak tominler	-	-	NE	UDGP, 2019	--
GUTTIFERAE							
<i>Hypericum perforatum</i> L.	Sarı Kantaron	Orman kenarları	-	-	NE	UDGP, 2019	--
<i>Hypericum microcalycinum</i> Boiss.&Heldr.	Yamaç Kantaronu	Yol kenarı, orman kenarı	-	İran-Turan	NE	UDGP, 2019	--
TILIACEAE							
<i>Tilia argentea</i> Desf. ex DC.	İhlamur	Geniş yapraklı ve karışık ormanlar	-	Karadeniz (Öksin)	NE	UDGP, 2019	--
MALVACEAE							
<i>Malva neglecta</i> Wallr.	Küçük ebegümeci	Yol kenarı, ruderal	-	-	NE	UDGP, 2019	--
<i>Malva sylvestris</i> L.	Büyük ebegümeci	Yol kenarı, ruderal	-	-	NE	UDGP, 2019	--
CISTACEAE							
<i>Helianthemum nummularium</i> (L.) Miller	Güngülü	Kayalık, taşlık tominler	-	-	NE	UDGP, 2019	--
<i>Fumana aciphylla</i> Boiss.	Kır güneşotu	Kırlar	-	İran-Turan	NE	Literatür	--
VIOLACEAE							
<i>Viola siehana</i> W.Becker	Çayır Menekşesi	Gölgeli alan, su yakını, çayırlar	-	-	NE	UDGP, 2019	--
SALICACEAE							
<i>Salix alba</i> L. subsp. <i>alba</i>	Ak Söğüt	Dere kenarları, ıslak tominler	-	Avrupa-Sibirya	NE	UDGP, 2019	--
<i>Salix excelsa</i> L.	Boylu Söğüt	Dere kenarları, ıslak tominler	-	Avrupa-Sibirya	NE	UDGP, 2019	--
<i>Populus alba</i> L.	Ak Kavak	Dere kenarları, ıslak tominler	-	Avrupa-Sibirya	NE	UDGP, 2019	--
<i>Populus nigra</i> L. subsp. <i>nigra</i>	Kara Kavak	Dere kenarları, ıslak tominler	-	Avrupa-Sibirya	NE	UDGP, 2019	--
LINACEAE							

Familiya ve Tür Adı	Türkçe Adı	Habitat	Endemizm Durumu	Fitocoğrafik Bölge	Tehlike Kategorisi (IUCN)	Kayıt Şekli	Koruma Statüsü (BERN, CITES)
<i>Linum aroanium L.</i>	Çam keteni	Taşlık zeminler, orman altları	-	-	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Linum flavum L. subsp. flavum</i>	Ketenotu	Killi topraklı step, tepekenarları, nadas tarlalar ve yolkenarları	-	Avrupa-Sibirya	NE	UDGP, 2019	--
POLYGALACEAE							
<i>Polygala supina Schreb</i>	Gihaye sipirge	Çıplak alanlar, kayalık alan, orman	-	-	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	-
GERANIACEAE							
<i>Erodium amanum Boiss. & Kotschy</i>	Hatay iğneliği	Çıplak alanlar, kayalık alan, orman	Endemik	-	LC	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Geranium robertianum L.</i>	Turnagagası	Ruderal	-	Doğu Akdeniz	NE	UDGP, 2019	--
<i>Geranium purpureum Vill</i>	Turnagagası	Ruderal	-	-	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
OXALIDACEAE							
<i>Oxalis acetosella L.</i>	Ekşiyonca	Ormanlar içindeki kıyılar	-	-	NE	UDGP, 2019	--
ACERACEAE							
<i>Acer platanoides L.</i>	Akçaağaç	Geniş yapraklı ve karışık ormanlar (Dikim)	-	Avrupa-Sibirya	NE	UDGP, 2019	--
RHAMNACEAE							
<i>Paliurus spina-christi Miller</i>	Karaçalı	Maki, orman, dere kıyıları	-	-	NE	UDGP, 2019	--
VITACEAE							
<i>Vitis sylvestris Gmelin</i>	Yabani asma	Çalılıklar	-	-	LC	UDGP, 2019	--
LEGUMINOSAE							
<i>Argyrolobium biebersteinii Ball</i>	Acı collik	Kayalık yarılar, yaprak döken korular	-	Karadeniz	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Astragalus mesogitanus Boiss.</i>	Aydın geveni	Kayalık yarılar, yaprak döken korular	Endemik	-	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Astragalus amoenus Fenzl</i>	Zarif geven	Kayalık yarılar, yaprak döken korular	Endemik	-	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Astragalus angustifolius LAM.</i>	Geven	Yol kenarları, tarlalar, kayalık yamaçlar	-	-	NE	UDGP, 2019	--
<i>Astragalus odoratus Lam.</i>	Geven	Bataklıklar, sulu çayırıklar, çorak yerler	-	-	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Colutea cilicica BOISS. ET BAL.</i>	Sinameki	Bozkır	-	-	NE	UDGP, 2019	--
<i>Coronilla varia L. ssp. varia</i>	Burçak	Açık alanlar, çayırlar	-	-	NE	UDGP, 2019	--
<i>Genista sessilifolia DC.</i>	Borcak	Kuru aşınmış yamaçlar, ekilmiş tarlalar ve bağlar	-	İran-Turan	NE	UDGP, 2019	--
<i>Lathyrus digitatus L.</i>	Deli Burçak	Orman, çalılık, gölgeli kıyılar	-	-	LC	UDGP, 2019	--
<i>Lotus corniculatus L. var. corniculatus</i>	Gazalboynuzu	Orman, çalılık, gölgeli kıyılar	-	-	LC	UDGP, 2019	--
<i>Medicago minima (L.) Bart. var. minima</i>	Yonca	Orman, çalılık, gölgeli kıyılar	-	-	LC	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Onobrychis oxydonta var. armena (Boiss. & Huet) Aktoklu</i>	Kır korungası	Kuru aşınmış yamaçlar	-	Avrupa-Sibirya	LC	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Onobrychis tournefortii (Willd.) Desv.</i>	evliyaotu	Taşlı yamaçlar, çayırlar	Endemik	-	LC	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Pisum sativum L. subsp. elatius (BIEB.) ASCHERS. ET GRAEBN. var. brevipedunculatum DAVIS ET MEIKLE</i>	Yabani Bezelye	Tarlalar, bağlar, çukurlar, yolkenarları	-	-	NE	UDGP, 2019	--
<i>Trifolium repens L. var. repens</i>	Üçgül	Batak arazi, otlaqlar	-	-	NE	UDGP, 2019	--

Familiya ve Tür Adı	Türkçe Adı	Habitat	Endemizm Durumu	Fitocoğrafik Bölge	Tehlike Kategorisi (IUCN)	Kayıt Şekli	Koruma Statüsü (BERN, CITES)
<i>Trifolium pratense</i> L.	Üçgül	Ruderal	-	-	NE	UDGP, 2019	--
<i>Trifolium arvense</i> L.	Üçgül	Ruderal	-	-	NE	UDGP, 2019	--
<i>Trifolium campestre</i> L.	Üçgül	Ruderal	-	-	NE	UDGP, 2019	--
<i>Vicia anatolica</i> Turrill	Fiğ	Meşe ormanları, bozkır, yol kenarları, çağılıklar	-	İran-Turan	NE	UDGP, 2019	--
LYTHRACEAE							
<i>Trapa natans</i> L.	Su keşanesi	Göl ve derelerin ıslak yerleri	-	-	NE	UDGP, 2019	--
ROSACEAE							
<i>Crataegus orientalis</i> Pall. Ex M.Bieb. subsp. <i>orientalis</i>	Aluç	Ormanlar, meşelikler, çalılıklar	-	-	NE	UDGP, 2019	--
<i>Crataegus monogyna</i> L.	Aluç	Ormanlar, meşelikler, çalılıklar	-	-	NE	UDGP, 2019	--
<i>Fragaria vesca</i> L.	Dağ çileği	Ormanlar	-	Avrupa-Sibirya	NE	UDGP, 2019	--
<i>Potentilla recta</i> L.	Yerparmak otu	Çayırlar, meralar, ıslak ve gölgeli yerler	-	-	NE	UDGP, 2019	--
<i>Potentilla supina</i> L.	Yerparmak otu	Çayırlar, meralar, ıslak ve gölgeli yerler	-	-	NE	UDGP, 2019	--
<i>Prunus x domestica</i> L.	Yabani erik	Tepeler, dağ yamaçları, tarla kenarları, yol kenarları	-	-	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	-
<i>Pyrus elaeagnifolia</i> Pallas ssp. <i>elaeagnifolia</i>	Ahlat	Tepeler, dağ yamaçları, tarla kenarları, yol kenarları	-	-	NE	UDGP, 2019	--
<i>Rubus sanctus</i> Schreber	Böğürtlen	Çalılıklar	-	-	NE	UDGP, 2019	--
<i>Rosa canina</i> L.	Kuşburnu	Çalılıklar	-	-	NE	UDGP, 2019	--
<i>Sanguisorba minor</i> Scop.	Küçük düğmesi çayır	Çayırlar	-	Kozmopolit	NE	UDGP, 2019	--
<i>Sorbus torminalis</i> (L.) Crantz	Üvez	Orman kenarları, meşelikler	-	-	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
ONAGRACEAE							
<i>Epilobium hirsutum</i> L.	Yakı otu	Bataklıklar, nehir kıyıları	-	-	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Epilobium angustifolium</i> L.	Yakı otu	Bataklıklar, nehir kıyıları	-	-	NE	UDGP, 2019	--
CORNACEAE							
<i>Cornus mas</i> L.	Kızılık	Orman, meşelikler	-	Avrupa-Sibirya	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
SANTALACEAE							
<i>Osiris alba</i> L.	Morcak	Orman, kayalık yamaçlar	-	Akdeniz	NE	UDGP, 2019	--
LORANTHACEAE							
<i>Viscum album</i> L.	Ökse otu	İbrelili ve geniş yapraklı ağaçlar üzerinde parazitik	-	-	NE	UDGP, 2019	--
UMBELLIFERAE							
<i>Bupleurum falcatum</i> L. ssp. <i>cernuum</i> (Ten.) Arc.	Yavşan kulağı	Seyrek ormanlar, kayalık yamaçlar	-	-	NE	UDGP, 2019	--
<i>Apium nodiflorum</i> L.	Su baldıranı	Batak arazi, dereler	-	-	NE	UDGP, 2019	--
<i>Daucus carota</i> L.	Havuç	Ruderal	-	-	NE	UDGP, 2019	--

Familiya ve Tür Adı	Türkçe Adı	Habitat	Endemizm Durumu	Fitocoğrafik Bölge	Tehlike Kategorisi (IUCN)	Kayıt Şekli	Koruma Statüsü (BERN, CITES)
<i>Eryngium bithynicum</i> Boiss.	çakırotu	Kuru, kayalık tepe yarıları	Endemik	Akdeniz	LC	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Scandix stellata</i> BANKS ET SOL.	Kişkiş	Kuru, kayalık tepe yarıları	-	-	NE	UDGP, 2019	--
<i>Cirsium leucopsis</i> DC.	bozkobuk	Kuru, kayalık tepe yarıları	Endemik	-	LC	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Turgenia latifolia</i> (L.) HOFFM.	Karaheci	Çorak ve ekili yerler	-	-	NE	UDGP, 2019	--
ARALIACEAE							
<i>Hedera helix</i> L.	Duvar sarmaşığı	Orman altları, çalılıklar	-	-	NE	UDGP, 2019	--
CAPRIFOLIACEAE							
<i>Sambucus ebulus</i> L.	Hanımeli	Orman içi ve kenarındaki çalılıklar	-	Avrupa-Sibirya	LC	UDGP, 2019	--
<i>Viburnum lantana</i> L.	Kartopu	Orman içi ve kenarındaki çalılıklar	-	Avrupa-Sibirya	NE	UDGP, 2019	--
RUBIACEAE							
<i>Asperula involucrata</i> Wahlenb.	Asperula	Yaprak döken ve karışık ormanlar	-	Karadeniz (Öksin)	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Galium odoratum</i> (L.) Scop	Yoğurt otu	Yaprak döken ve karışık ormanlar	-	Avrupa-Sibirya	NE	UDGP, 2019	--
<i>Galium verticillatum</i> DANTH. EX LAM.	Yoğurt otu	Taşlı yamaçlar, kayalık step	-	Akdeniz	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Cruciata taurica</i> (PALLAS EX WILLD.) EHREND.	Kırım güzeli	Kuru kayalar, çağılık, step, çalılık	-	İran-Turan	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
VALERIANACEAE							
<i>Valerianella locusta</i> (L.) Laterrade	Kuzu gevreği	Kayalık yerler, koruluklar	-	Avrupa-Sibirya	NE	UDGP, 2019	--
<i>Valerianella kotschy</i> Boiss.	Kuzu gevreği	Kayalık yamaçlar, tarlalar, yolkenarları	-	İran-Turan	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
DIPSACACEAE							
<i>Dipsacus laciniatus</i> L.	Fesçi Tarağı	Yol kenarları, dere kenarları, ıslak zeminler	-	Avrupa-Sibirya	NE	UDGP, 2019	--
<i>Knautia involucrata</i> SOMM. ET LEV.	Eşekkulağı	Kayalık yamaçlar, çalı ve açık ormanlar	-	Karadeniz (Dağ)	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Scabiosa rotata</i> Bieb.	Uyuz otu	Step, açık koruluk, nadas tarlalar	-	İran-Turan	NE	UDGP, 2019	--
COMPOSITAE							
<i>Achillea biebersteinii</i> Afan.	Civanperçemi	Orman, step, kayalık volkanik yamaçlar, çayırılık, nadas tarla	-	İran-Turan	NE	UDGP, 2019	--
<i>Anthemis cretica</i> L. subsp. <i>albida</i> (BOISS.) GRIERSON	Papatya	Yol kenarları, ruderal	-	-	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Bellis perennis</i> L.	Koyungözü	Yol kenarları, ruderal	-	Avrupa-Sibirya	NE	UDGP, 2019	--
<i>Tanacetum poteriifolium</i> (LEDEB.) GRIERSON	Yalancı papatya	Pinus ormanı, çalılık,	-	Karadeniz	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Carlina vulgaris</i> L.	Deli Domuzdiken	Kayın ormanı	-	-	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Centaurea consanguinea</i> DC.	tez düğme	Kayalık kireçtaşı yamaç,	Endemik	İran-Turan	LC	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Centaurea urvillei</i> subsp. <i>stepposa</i> Wagenitz	Yerkötürümü	Kayalık kireçtaşı yamaç, tarla kenarı	-	D.Akdeniz	LC	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Cyanus triumfettii</i> (All.) Dostal ex. A.Löve&D.Löve subsp. <i>triumfettii</i>	Peygamber Çiçeği	Kayalık kireçtaşı yamaç, tarla kenarı	-	-	NE	UDGP, 2019	--
<i>Carduus nutans</i> L.	Devediken	Kayalık kireçtaşı yamaç, tarla kenarı	-	-	NE	UDGP, 2019	--
<i>Chondrilla juncea</i> L. var. <i>juncea</i>	Çengel	Kayalık kireçtaşı yamaç, tarla kenarı	-	-	NE	UDGP, 2019	--

Familiya ve Tür Adı	Türkçe Adı	Habitat	Endemizm Durumu	Fitocoğrafik Bölge	Tehlike Kategorisi (IUCN)	Kayıt Şekli	Koruma Statüsü (BERN, CITES)
<i>Cichorium intybus</i> L.	Hindiba	Ruderal	-	-	NE	UDGP, 2019	--
<i>Cirsium subinerme</i> Fisch. & C.A.Mey.	Su kangalı	Su kenarları, dere-göl kenarı	-	İran-Turan	NE	UDGP, 2019	--
<i>Cirsium hypoleucum</i> L.	Köygöçüren	Ruderal, orman altı	-	-	NE	UDGP, 2019	--
<i>Crepis foetida</i> L.	Hindiba	Yol kenarı, orman kenarı	-	-	NE	UDGP, 2019	--
<i>Helichrysum plicatum</i> DC. subsp. <i>plicatum</i>	Altınotu	Orman açıklığı	-	-	NE	UDGP, 2019	--
<i>Inula ensifolia</i> L.	Anduz otu	Tarla ve yol kenarı	-	Avrupa-Sibirya	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Leontodon asperimus</i> (Willd.) Endl.	Aşyemliği	Tarla ve yol kenarı	-	İran-Turan	NE	UDGP, 2019	--
<i>Picris strigosa</i> Bieb. subsp. <i>strigosa</i>	Acışiro	Kayalık yamaçlar	-	İran-Turan	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Senecio vernalis</i> Waldst. & Kit.	Kanarya otu	Kayalık yamaçlar	-	-	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Tragopogon longirostris</i> Bisch. Ex. Schultz Bip. var. <i>longirostris</i>	Tekesakalı	Kayalık yamaçlar	-	-	NE	UDGP, 2019	--
<i>Tussilago farfara</i> L.	Öksürükotu	Nemli alanlar	-	Avrupa-Sibirya	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Xanthium spinosum</i> L.	Pıtrak	Yol kenarları, nadas tarlalar	-	-	NE	UDGP, 2019	--
<i>Xanthium strumarium</i> L.	Pıtrak	Ruderal, yol kenarları	-	-	NE	UDGP, 2019	--
POTAMOGETONACEAE							
<i>Potamogeton lucens</i> L.	Su otu	Su kenarları	-	-	NE	UDGP, 2019	-
CAMPANULACEAE							
<i>Campanula lyrata</i> subsp. <i>lyrata</i> Lam.	memek	Seyrek orman, kayalık yamaçlar, çağlillıklar	-	İran-Turan	LC	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Asyneuma lobelioides</i> (WILLD.) HAND.-MAZZ.	Bozkırdeğneği	Seyrek <i>Juniperus excelsa</i> ormanları, bozkır, kayalık yamaçlar	-	İran-Turan	NE	UDGP, 2019	--
PRIMULACEAE							
<i>Primula acaulis</i> (L.) L. subsp. <i>acaulis</i>	Çuhaçiçeği	Orman altları	-	Avrupa-Sibirya	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Lysimachia verticillaris</i> Sprenkel	Hilal kargaotu	Orman altları	-	Karadeniz (Öksin)	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Cyclamen coum</i> Mill. subsp. <i>caucasicum</i>	Yersomunu	Orman altları	-	-	NE	UDGP, 2019	Bern Ek-I
BERBERIDACEAE							
<i>Berberis crataegina</i> DC.	Karamuk	Çalılıklar	-	-	LC	UDGP, 2019	--
OLEACEAE							
<i>Fraxinus angustifolia</i> Vahl. ssp. <i>angustifolia</i>	Dişbudak	Geniş yapraklı ve karışık orman, nemli ve ıslak yerler, su kenarları	-	-	LC	UDGP, 2019	--
<i>Ligustrum vulgare</i> L.	Kurtbağrı	Geniş yapraklı ve karışık orman	-	Avrupa-Sibirya	LC	UDGP, 2019	--
APOCYNACEAE							
<i>Vinca herbacea</i> Waldst. & Kit.	Hercai menekşe	Orman altları	-	-	LC	UDGP, 2019	--
SOLANACEAE							
<i>Solanum luteum</i> L.	Tilki üzümü	Orman kenarı, çorak yerler	-	-	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Atropa belladonna</i> L.	Güzel avratotu	Çakıllı yerler	-	Avrupa-Sibirya	NE	UDGP, 2019	--
CONVOLVULACEAE							
<i>Convolvulus arvensis</i> L.	Tarla sarmaşığı	Kumlu bozkır	-	-	NE	UDGP, 2019	--

Familiya ve Tür Adı	Türkçe Adı	Habitat	Endemizm Durumu	Fitocoğrafik Bölge	Tehlike Kategorisi (IUCN)	Kayıt Şekli	Koruma Statüsü (BERN, CITES)
<i>Convolvulus assyricus</i> Griseb.	Yastıkçık	Kumlu bozkır	Endemik		LC	Ataşlar ve Uysal, 2009	
<i>Convolvulus galaticus</i> Rost. ex Choisy	bozsarmaşık	Ormanlar, çalılıklar	-	-	LC	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
ASCLEPIADACEAE							
<i>Vincetoxicum fuscum</i> (HORNEM.) REICHB. FIL. subsp. <i>fuscum</i> (HORNEM.) REICHB. FIL.	Gavur biberi	Açık, kayalık yamaçlar, nehir vadileri, Quercus ormanı	-	-	LC	UDGP, 2019	--
BORAGINACEAE							
<i>Cerinth minor</i> L. subsp. <i>auriculata</i> (TEN.) DOMAC	Mum çiçeği	Yamaçlar, hareketli kayalıklar, çakıllı	-	-	LC	UDGP, 2019	--
<i>Echium vulgare</i> L.	Engerek otu	Yol kenarları, çalılıklar ve ormanlar	-	Avrupa-Sibirya	LC	UDGP, 2019	--
<i>Anchusa pusilla</i> GUÄUL	Siğirdili	Tarlalar, çakıllıklar,	-	-	NE	UDGP, 2019	--
<i>Heliotropium ellipticum</i> Ledeb.	Akrepotu	Tarlalar, yol kenarları,	-	İran-Turan	NE	UDGP, 2019	--
<i>Onosma armena</i> DC.	hevajo	Bozkır, taşlı ve volkanik yamaçlar	Endemik	İran-Turan	LC	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Myosotis ramosissima</i> ROCHEL EX SCHULTES subsp. <i>ramosissima</i> ROCHEL EX SCHULTES	Hüthüt gözü	Kuru yerler	-	-	NE	UDGP, 2019	--
<i>Myosotis stricta</i> LINK EX ROEMER ET SCHULTES	Hüthüt gözü	Kuru yerler	-	Avrupa-Sibirya	NE	UDGP, 2019	--
<i>Trachystemon orientalis</i> (L.) G. Don	Kaldirik	Kayın ormanları, gölgeli nehir kıyıları, nemli alanlar		Karadeniz (Öksin)	LC	UDGP, 2019	--
ALISMATACEAE							
<i>Alisma lanceolatum</i> With.	Kurbağakaşığı	Göl kıyıları, hendekler, havuzlar, sazlıklar, yüzeysel durgun sularda	-	Kozmopolit	LC	UDGP, 2019	--
SCROPHULARIACEAE							
<i>Digitalis lamarckii</i> Ivanina	Yüksükotu	Ormanlar, açıklıklar, kayalık yamaçlar	Endemik	Avrupa-Sibirya	LC	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Scrophularia libanotica</i> subsp. <i>libanotica</i> var. <i>pontica</i> R.R.Mill	Denekutnu	Ormanlar, nemli kayalık yamaçlar	Endemik	-	LC	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Verbascum varians</i> FREYN ET SINT. var. <i>variens</i> BOISS. ET BAL.	Siğirkuyruğu	Quercus çalılığı, bozkır	-	-	LC	UDGP, 2019	--
<i>Verbascum pyramdatum</i> BIEB.	Siğirkuyruğu	İbrel ve yaprak dökken ormanlar	-	Hirkan-Karadeniz	LC	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Veronica anagallis-aquatica</i> L. subsp. <i>oxycarpa</i>	Yavşan otu	Nemli ormanlar, nemli çayırliklar	-	-	LC	UDGP, 2019	--
<i>Veronica multifida</i> L.	Yavşan otu	Seyrek ormanlar, çağilliklar, kayalık	-	İran-Turan	LC	UDGP, 2019	--
<i>Pedicularis comosa</i> L. var. <i>acmodonta</i> (BOISS.) BOISS.	Sorguçlu bit otu	Kireçtaşı ve volkanik yamaçlar, alpin çağilliklar	-	-	LC	UDGP, 2019	--
OROBANCHACEAE							
<i>Orobanch minor</i> Smith	Canavar otu	Genelde Leguminosae üzerinde Parazitik	-	-	LC	UDGP, 2019	--
VERBENACEAE							
<i>Verbena officinalis</i> L. var. <i>officinalis</i>	Mineçiçeği	Kayalık yerler, kuru dere yatakları,	-	-	LC	UDGP, 2019	--
LABIATAE							
<i>Ajuga chamaepitys</i> subsp. <i>chia</i> var. <i>chia</i>	Acıgıcı	Yol kenarları, çayırklar	-	-	NE	UDGP, 2019	--
<i>Lamium amplexicaule</i> L.	Ballıbaba	Tepe etekleri seyrek bozkır,	-	Avrupa-Sibirya	NE	UDGP, 2019	--

Familiya ve Tür Adı	Türkçe Adı	Habitat	Endemizm Durumu	Fitocoğrafik Bölge	Tehlike Kategorisi (IUCN)	Kayıt Şekli	Koruma Statüsü (BERN, CITES)
<i>Nepeta italica</i> L. subsp. <i>italica</i>	Kedi nanesi	Su kenarları, kuru dere yatakları, meşelikler	-	-	NE	UDGP, 2019	--
<i>Mentha longifolia</i> L.	Su nanesi	Su kenarları ve içleri	-	Karadeniz	NE	UDGP, 2019	--
<i>Marrubium globosum</i> subsp. <i>globosum</i> Montbret & Aucher ex Benth.	Bozcaboğum	Tepe etekleri seyrek bozkır	Endemik	İran-Turan	LC	Ataşlar ve Uysal, 2009	
<i>Ziziphora taurica</i> BIEB. subsp. <i>taurica</i> BIEB.	Çöl reyhanı	Bozkır, kayalık yamaçlar, çorak yerler	-	İran-Turan	NE	UDGP, 2019	--
<i>Origanum vulgare</i> L.	Karakınık	Dere kenarları, nemli-ıslak yerler	-	İran-Turan	NE	UDGP, 2019	--
<i>Prunella vulgaris</i> L.	Gelinciklemeotu	Korular, yol kenarları ve nemli kenarlar, dere kenarları	-	Avrupa-Sibirya	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Sideritis germanicopolitana</i> subsp. <i>germanicopolitana</i> Bornm	Karakurbağaçayı	Kayalık yamaçlar	Endemik	Akdeniz	LC	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Sideritis germanicopolitana</i> subsp. <i>viridis</i> Hausskn. ex Bornm.	Köşey	Kireçtaşı ve volkanik yamaçlar	Endemik	Akdeniz	LC	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Scutellaria galericulata</i> L.	Su Kasidesi	Batak arazi, göl ve nehir kenarı	-	-	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Stachys cretica</i> subsp. <i>anatolica</i> Rech.f.	Yağlıkara	Kayalık yamaçlar, tarla kenarları	Endemik	Akdeniz	LC	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Stachys iberica</i> subsp. <i>iberica</i> var. <i>densipilosa</i> R.Bhattacharjee	tok deliçay	Kireçtaşı ve volkanik yamaçlar	Endemik	Akdeniz	LC	Ataşlar ve Uysal, 2009	
<i>Thymus leucostomus</i> Hausskn. & Velen.	ana kekik	Kireçtaşı ve volkanik yamaçlar	Endemik	Akdeniz	LC	Ataşlar ve Uysal, 2009	
<i>Teucrium chamaedrys</i> L. ssp. <i>syspirense</i>	Kısamahmut otu	Meşe çalılıkları, kayalıklar	-	-	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Salvia absconditiflora</i> (Montbret & Aucher ex Benth.) Greuter & Burdet	kara şalba	Meşe çalılıkları, kayalıklar	Endemik	-	LC	Ataşlar ve Uysal, 2009	
<i>Salvia hypargeia</i> Fisch. & C.A.Mey.	siyahot	Meşe çalılıkları, kayalıklar	Endemik	-	LC	Ataşlar ve Uysal, 2009	
<i>Salvia dichroantha</i> Stapf	kutnu	Meşe çalılıkları, kayalıklar	Endemik	-	LC	Ataşlar ve Uysal, 2009	
PLUMBAGINACEAE							
<i>Acantholimon acerosum</i> (WILLD.) BOISS. var. <i>acerosum</i> (WILLD.) BOISS.	Pişikkeveni	Volkanik yamaç kayalıkları, kalkerli	-	İran-Turan	NE	UDGP, 2019	--
PLANTAGINACEAE							
<i>Plantago major</i> L.	Su sinir otu	Batak arazi, göl ve nehir kenarı	-	-	NE	UDGP, 2019	--
<i>Plantago lanceolata</i> L.	Su sinir otu	Batak arazi, göl ve nehir kenarı	-	-	NE	UDGP, 2019	--
<i>Veronica multifida</i> L.	devesabunu	Quercus ve Pinus ormanı, çalılık, taşlı	-	-	LC	Ataşlar ve Uysal, 2009	-
EUPHORBIACEAE							
<i>Euphorbia szovitsii</i> FISCH. ET MEY. var. <i>szovitsii</i> FISCH. ET MEY.	Eşek Sütlegeni	Quercus ve Pinus ormanı, çalılık	-	İran-Turan	NE	UDGP, 2019	-
<i>Euphorbia macroclada</i> BOISS.	Sütlegən	Pinus ve Quercus orman açıklığı,	-	İran-Turan	NE	UDGP, 2019	-
<i>Euphorbia stricta</i> L.	Sütlegən	Abies, Picea, Pinus, Fagus ve Quercus ormanları,	-	Avrupa-Sibirya	NE	UDGP, 2019	-
LEMNACEAE							
<i>Lemna minor</i> L.	Su mercimeği	Su kenarları ve içleri	-	-	LC	UDGP, 2019	--
JUNCACEAE							

Familiya ve Tür Adı	Türkçe Adı	Habitat	Endemizm Durumu	Fitocoğrafik Bölge	Tehlike Kategorisi (IUCN)	Kayıt Şekli	Koruma Statüsü (BERN, CITES)
<i>Juncus inflexus</i> L.	Kovalık, hasır otu	Su kenarları ve içleri, sazlık-bataklık	-	-	LC	UDGP, 2019	--
CYPERACEAE							
<i>Cyperus fuscus</i> L.	Kofa	Su kenarları, sazlık-bataklık	-	Avrupa-Sibirya	LC	UDGP, 2019	--
<i>Eleocharis palustris</i> (L.) ROEMER ET SCHULTES subsp. <i>palustris</i>	Delisaz	Su-göl kenarları, sazlık-bataklık	-	-	NE	UDGP, 2019	--
<i>Carex spicata</i> Hudson	Kamış	Su kenarları, sazlık-bataklık	-	Avrupa-Sibirya	NE	UDGP, 2019	--
ORCHIDACEAE							
<i>Orchis palustris</i> JACQ.	Orkide	Yaş çayırlar ve sazlıklar	-	-	NE	UDGP, 2019	CITES Ek-II
<i>Orchis anatolica</i> BOISS.	Orkide	Maki, koruluklar, çalılıklar, Pinus ormanı	-	D.Akdeniz	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	CITES Ek-II
IRIDACEAE							
<i>Crocus ancycensis</i> (Herb.) Maw	ankara çiğdemi	Maki, koruluklar, çalılıklar, Pinus ormanı	Endemik	D.Akdeniz	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Crocus danfordiae</i> subsp. <i>danfordiae</i> Maw	ince çiğdem	Maki, koruluklar, çalılıklar, Pinus ormanı	Endemik	D.Akdeniz	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Iris galatica</i> Siehe	Kaba Navruz	Yaş çayırlar ve sazlıklar	Endemik	D.Akdeniz	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
LILIACEAE							
<i>Asphodeline damascena</i> (BOISS.) BAKER subsp. <i>damescena</i> (BOISS.) BAKER	Çiriş otu	Taşlı ve kayalı yamaçlar	-	Iran-Turan	NE	UDGP, 2019	--
<i>Allium scorodoprasum</i> L. subsp. <i>rotundum</i> (L.) Stearn	Yabani soğan	Orman altları	-	Akdeniz	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Allium cappadocicum</i> Boiss.	peri körmene	Taşlı ve kayalı yamaçlar	Endemik		LC	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Muscari aucheri</i> (Boiss.) Baker	Gök Müşkürüm	Çam ve karışık ormanlar, meşelikler	Endemik	-	LC	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Muscari tenuiflorum</i> TAUSCH	Misk sümbülü	Pinus nigra ve Pinus brutia ormanları	-	-	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Ornithogalum comosum</i> L.	Tükrük otu	Çam ve karışık ormanlar, meşelikler	-	-	LC	UDGP, 2019	--
ASPARAGACEAE							
<i>Hyacinthella micrantha</i> (Boiss.) Chouard	Miniksümbül	Çam ve karışık ormanlar, meşelikler	Endemik	-	LC	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
AMARYLLIDACEAE							
<i>Sternbergia colchiciflora</i> Waldst. & Kit.	Tavukçiçeği	Çam ve karışık ormanlar, meşelikler	-	-	LC	Gözlem	CITES EK II
GRAMINEAE							
<i>Trachynia distachya</i> (L.) LINK	Mor çimen	Tarlalar, bozkır, çayırlar	-	Akdeniz	NE	UDGP, 2019	--
<i>Aegilops speltoides</i> TAUSCH var. <i>ligustica</i> (SAVIGNONE) BORNH.	Ak buğdayanası	Meşe çalılığı, ovalar, ekili arazi	-	-	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Agrostis stolonifera</i> L.	Tavusotu	Tarlalar, bozkır, çayırlar	-	Avrupa-Sibirya	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Briza media</i> L.	Küpelı şıkırdak	Tarlalar, bozkır, çayırlar	-	-	NE	UDGP, 2019	--

Familiya ve Tür Adı	Türkçe Adı	Habitat	Endemizm Durumu	Fitocoğrafik Bölge	Tehlike Kategorisi (IUCN)	Kayıt Şekli	Koruma Statüsü (BERN, CITES)
<i>Bromus sterilis</i> L.	Brom	Tarlalar, bozkır, çayırlar	-	-	NE	UDGP, 2019	--
<i>Koeleria cristata</i> (L.) PERS.	Adi parlak ot	Bozkır, çalık taşlık yerler	-	-	NE	UDGP, 2019	--
<i>Cynodon dactylon</i> (L.) Pers.	Köpekdişi	Tarlalar, bozkır, çayırlar	-	-	NE	UDGP, 2019	--
<i>Cynosorus echinatus</i> L.	Top Tarakotu	Tarlalar, bozkır, çayırlar	-	Akdeniz	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Dactylis glomerata</i> L. ssp. <i>glomerata</i>	Domuz ayrığı	Tarlalar, step, çayırlar	-	Avrupa-Sibiry	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Festuca arundinacea</i> SCHREBER subsp. <i>arundinacea</i> SCHREBER	Fetük	Nemli sel yatakları	-	-	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Hordeum bulbosum</i> L.	Arpa	Tarlalar, çayırlar	-	-	NE	UDGP, 2019	--
<i>Phleum exaratum</i> HOCHST. EX GRISEB. subsp. <i>exaratum</i> HOCHST. EX GRISEB.	Bayır itkuyruğu	Çayırlar	-	-	NE	Ataşlar ve Uysal, 2009	--
<i>Phragmites australis</i> (Cav.) Trin. ex Steudel	Kamış	Su kenarları, sazlık-bataklıklar	-	Avrupa-Sibiry	NE	UDGP, 2019	--
<i>Poa angustifolia</i> L.	Çim	Islak çayırıklar, çam ve meşe ormanı, kuru tepeler, step	-	-	NE	UDGP, 2019	--
<i>Setaria viridis</i> (L.) P. Beauv	Sorguç otu	Açık alanlar, tarla, step	-	-	NE	UDGP, 2019	--
<i>Stipa arabica</i> TRIN. ET RUPR.	Buzağılık	Kuru dağ yamaçları	-	İran-Turan	NE	UDGP, 2019	--
TYPHACEAE							
<i>Typha domingensis</i> L.	Kofa	Su kenarları, dere kenarları, bataklıklar	-	-	LC	UDGP, 2019	--

2.1.3.2. Faunistik Değerlendirme

Bölgede yapılan literatür verilerine göre; Tarihi Milli Park sınırları içerisinde 6 iki yaşamlı (Amphibia) türü, 13 sürüngen (Reptilia) türü, 62 kuş türü, 22 memeli türü olmak üzere toplam 102 hayvan türü tespit edilmiştir.

Koruma Statüleri

Tarihi Milli Park alanında varlığı tespit edilen ve bulunması olası fauna elemanlarının karşı karşıya oldukları ya da karşılaşabilecekleri tehditler küresel ölçekte; IUCN; International Union for Conservation of Nature (Uluslararası Doğal Hayatı ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği) tarafından yayınlanan Red List – Kırmızı Liste’deki durumları ve BERN sözleşmesinin (Avrupa’nın Yaban Hayatı ve Yaşama Ortamlarını Koruma Sözleşmesi) eklerinde listelenmiş durumları ile değerlendirilmiştir. Ayrıca varlığı saptanan bu türlerin ulusal ölçekteki koruma statüleri Merkez Av Komisyonu kararlarına (2015-2016) bağlı olarak değerlendirilmiştir.

IUCN tarafından yayınlanan kırmızı listede kullanılan kategoriler ve kısaltmalar şu şekildedir;

- EX: (Tükenmiş): Kuşkuya yer bırakmayacak delillerle soyu tükenmiş olduğu ispatlanan türler.
- EW: (Doğal ortamında tükenmiş): Vahşi yaşamda soyu tükenmiş, fakat diğer alanlarda (yetiştirme veya sergileme amaçlı) varlığını sürdüren türler.
- CR: (Kritik tehlikede): Vahşi yaşamda soyu tükenme tehlikesi had safhada (extreme) olan türler.
- EN: (Tehlikede): Vahşi yaşamda soyu tükenme tehlikesi çok büyük olan türler.
- VU: (Hassas): Vahşi yaşamda soyu tükenme tehlikesi büyük olan türler.
- NT: (Neredeyse tehdit altında): Şu anda tehlikede olmayan fakat yakın gelecekte VU, EN veya CR kategorisine girmeye aday olan türler.
- LC: (Asgari endişe): Yaygın bulunan türler.
- DD: (Yetersiz veri): Üzerinde yeterli bilgi bulunmayan türler.
- NE: (Belirlenmedi): Şimdiye kadar yukarıdaki ölçütlere uygunluğu değerlendirilmemiş türler.

Türkiye, “Bern Sözleşmesi” olarak bilinen “Avrupa’nın Yaban Hayatı ve Yaşam Ortamlarını Koruma Sözleşmesi”ne 20.02.1984 tarihinde üye olmuştur. Sözleşmenin amacı doğal bitki ve hayvan türlerini ve bunların doğal yaşam ortamlarını korumak ve bu amaçla üye ülkeler arasında işbirliği yapmaktır. Sözleşmeye imza atan ülkeler, tehlike altında bulunan bitki ve hayvan türlerini ve doğal yaşam ortamlarını korumak amacıyla gerekli yasal ve idari önlemleri almakla yükümlüdür.

BERN Sözleşmesi ekleri ve bu eklerin kategorileri şu şekildedir;

Ek-I: Strictly Protected Flora Species – Mutlak Koruma Altındaki Flora Türleri

Ek-II: Strictly Protected Fauna Species – Mutlak Koruma Altındaki Fauna Türleri

Ek-III: Protected Fauna Species – Koruma Altındaki Fauna Türleri

Tarihi Milli Park alanında varlığı tespit edilen ve bulunması olası fauna elemanları ulusal ölçekte Tarım ve Orman Bakanlığı ile bakanlığa bağlı Merkez Av Komisyonu kararlarına göre değerlendirilmiştir. Bu iki ölçüte ek olarak Kuşlar için Türkiye Kuşları Kırmızı kitabı ve diğer fauna elemanları için Demirsoy (1996) yayınlarındaki statüler kullanılmıştır.

Tarım ve Orman Bakanlığınca belirlenen yaban hayvanları aşağıdaki gibi listelenmiştir:

EK-1: Tarım ve Orman Bakanlığınca belirlenen yaban hayvanları

EK-2: Tarım ve Orman Bakanlığınca belirlenen av hayvanları

EK-3: Tarım ve Orman Bakanlığınca koruma altına alınan yaban hayvanları

2023 – 2024 Merkez Av Komisyonu Kararlarına (MAKK) göre “Koruma Altına Alınan Av Hayvanları kapsamında; Madde 5-(1) Kanunun 2 ve 4 üncü maddelerine dayanılarak Bakanlığımızca belirlenen yaban hayvanları, av hayvanları ile koruma altına alınan yaban hayvanları listeleri güncellenerek 29.04.2015 tarih ve 29341 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır.” Buna göre, EK LİSTE-I’de MAK’ca koruma altına alınan av hayvanları, EK LİSTE-II’de ise avına belli sürelerde izin verilen av hayvanları listelenmektedir.

Merkez Av Komisyonu (MAK) Kararlarındaki ekler ve bu eklerin kategorileri şu şekildedir;

EK LİSTE-I: Merkez Av Komisyonunca Koruma Altına Alınan Av Hayvanları

EK LİSTE-II: MAK’ca Avına Belli Edilen Sürelerde İzin Verilen Av Hayvanları

Red Data Book (RDB) değerlendirme ölçütleri;

Kuşlar için:

ULUSAL TEHLİKE KATEGORİLERİ (kuş türleri için) (Kızıroğlu, İ., 2009. Türkiye Kuşları-Cep Kitabı (The Pocket Book for Birds of Türkiye, ISBN: 975-7460-01-X, Ankamat Matbaası, Ankara, 564 s.)
A.1.2. Türkiye’de yabanıl yaşamda nesli tükenme tehlikesi had safhada olan üreyen türler (CR)
A.2. Türkiye’de yabanıl yaşamda nesli tükenme tehlikesi olan üreyen türler (EN)
A.3. Türkiye’de yabanıl yaşamda hassas olan üreyen türler = (VU)
A.3.1. Türkiye’de yabanıl yaşamda hassas olan ve gözlemlendikleri bölgede sayıları azalan üreyen türler= (D: Declining)
A.4. Türkiye’de günümüzde Tehlike Altında olmayan ama yakın gelecekte tehlike altına girebilecek üreyen kuşlar = (NT: Near Threatened)
A.5. Türkiye’de En düşük düzeyde tehlike altında olan üreyen kuşlar = (LC: Least Concern)
A.6. Türkiye’de veri eksikliği olan üreyen kuşlar = (DD: Data Defficient)
A.7. Türkiye’de değerlendirme yapılmamış üreyen kuşlar = (NE: Not Evaluated)
B.1.2. Türkiye’de yabanıl yaşamda nesli tükenme tehlikesi had safhada olan üremeyen türler
B.2. Türkiye’de yabanıl yaşamda nesli tükenme tehlikesi olan üremeyen türler=(EN)
B.3. Türkiye’de yabanıl yaşamda hassas olan üremeyen türler = (VU)
B.3.1. Türkiye’de yabanıl yaşamda hassas olan ve gözlemlendikleri bölgede sayıları azalan üremeyen türler = (D: Declining)
B.4. Türkiye’de günümüzde Tehlike Altında olmayan ama yakın gelecekte tehlike altına girebilecek üremeyen kuşlar= (NT: Near Threatened)
B.5. Türkiye’de En düşük düzeyde tehlike altında olan üremeyen kuşlar = (LC: Least Concern)
B.6. Türkiye’de veri eksikliği olan üremeyen kuşlar = (DD: Data Defficient)
B.7. Türkiye’de değerlendirme yapılmamış üremeyen kuşlar = (NE: Not Evaluated)

Diğer Fauna elemanları için:

ULUSAL TEHLİKE STATÜSÜ (fauna türleri için) Demirsoy, A. 2002. Genel Zoocoğrafya ve Türkiye Zoocoğrafyası, Meteksan Yayınları, Ankara, ISBN:975-7746-33-9)
E : Nesli Tehlike Altında
Ex : Nesli Tükenmiş
I : Taksonun durumu bilinmiyor
K : İlgili taksonun durumu bilgi yetersizliğinden hangi kategoriye gireceği bilinmemektedir.
nt : Yaygın, bol ve nesli tehlike altında olmayan türler
O : Nesli Tehlike dışında olan türler
R : Nadir türler
V : Hassas türler

Tüm fauna elemanları için yukarıda belirtilen beş statü kullanılacaktır. Bunların yanı sıra kuş türleri için statüler de aşağıdaki kısaltmalarla verilmiştir.

TÜRKİYE İÇİN STATÜLERİ (kuş türleri için) (Kızıroğlu, İ., 2009. Türkiye Kuşları-Cep Kitabı (The Pocket Book for Birds of Türkiye, ISBN: 975-7460-01-X, Ankamat Matbbası, Ankara, 564 s.)
KZ : Kış Ziyaretçisi, Kış aylarını bölgede geçiren türler
G : Göçmen, ilkbahar yaz aylarında üredikten sonra bölgeden göç eden türler
Y : Yerli, yılboyunca gözlenen türler
T : Transit Göçmen: Bölgede sadece göç döneminde ve çok kısa bir süre gözlenen türler
V : Vagrant: Bölgede nadir, rastlantısal olarak bulunan (başiboş=gezgin) türler

İki yaşamlılar: IUCN’e göre 5 tür LC, 1 tür (*Bufotes variabilis*- Gece Kurbağası) ise DD (Yetersiz veri) kategorisinde yer almaktadır. Bern Sözleşmesi’ne göre 3 tür (*Triturus ivanbureschi*- Pürtüklü Semender, *Bufo bufo*- Siğilli Kurbağa, *Bufotes variabilis*- Gece Kurbağası, *Hyla orientalis*- Ağaç Kurbağası) Ek II (Mutlak Koruma Altındaki Fauna Türleri) 2 tür ise (*Pelophylax ridibundus*- Ova kurbağası, *Rana macrocnemis*- Uludağ Kurbağası) Ek III (Koruma Altındaki Fauna Türleri) listesine girmektedir.

Sürüngenler: IUCN’e göre 9 tür LC, 1 tür ise VU (Hassas) (*Testudo graeca*- Tosbağa) tehlike kategorisinde yer almaktadır. Bern Sözleşmesi’ne göre alanda bulunan sürüngenlerden kertenkelelerin iki türü, kaplumbağaların tamamı ve yine yılanların biri olmak üzere toplam 5 tür Ek II’de yer alırken; diğer 8 tür Ek III’de yer almaktadır.

Tablo 2. Tarihi Milli Park ve Yakın Çevresinde Tespit Edilen Herpatafauna Türleri, Korunma Durumları ve Statüleri

Canlı Grubu	Familiya	Tür	Türkçe	IUCN	T-RDB	BERN	OSB	MAK
İki Yaşamlı (Amfibiler)	RANIDAE	<i>Pelophylax ridibundus</i>	Ova kurbağası	LC	nt	EK-III	-	-
	SALAMANDRIDAE	<i>Triturus ivanbureschi</i>	Pürtüklü Semender	LC	nt	EK-II	-	-
	BUFONIDAE	<i>Bufo bufo</i>	Siğilli Kurbağa	LC	nt	EK-II	-	-
	BUFONIDAE	<i>Bufotes variabilis</i>	Gece Kurbağası	DD	nt	EK-II	-	-
	RANIDAE	<i>Rana macrocnemis</i>	Uludağ Kurbağası	LC	nt	EK-III	-	-
	HYALIDAE	<i>Hyla orientalis</i>	Ağaç Kurbağası	LC	nt	EK-II	-	-
Sürüngen (Reptilia)	SCINCIDAE	<i>Ablepharus chernovi</i>	Çernov ince kertenkelesi	LC	R	EK-III	EK-1, EK-3	-
	COLUBRIDAE	<i>Dolichophis caspius</i>	Hazer Yılanı	-	nt	EK-III	EK-1, EK-3	-
	COLUBRIDAE	<i>Dolichophis schmidt</i>	Kırmızı Yılan	LC	nt	EK-III	EK-1, EK-3	-
	COLUBRIDAE	<i>Eirenis modestus</i>	Uysal Yılan	LC	nt	EK-III	EK-1, EK-3	-
	COLUBRIDAE	<i>Elaphe sauromates</i>	Sarı Yılan	-	nt	EK-III	EK-1, EK-3	-
	LACERTIDAE	<i>Lacerta media</i>	Ortanca kertenkele	LC	nt	EK-III	EK-1, EK-3	-
	GEOEMYDIDAE	<i>Mauremys caspica</i>	Hazer çizgili kaplumbağası	-	nt	EK-II	EK-1, EK-3	-
	GECKONIDAE	<i>Mediodactylus kotschy</i>	İnce Parmaklı Keler	LC	nt	EK-III	EK-1, EK-3	-
	COLUBRIDAE	<i>Natrix natrix</i>	Küpelı yılan	LR/lc	nt	EK-III	EK-1, EK-3	-
	COLUBRIDAE	<i>Natrix tessellata</i>	Damalı Su Yılanı	LC	nt	EK-II	EK-1, EK-3	-
	LACERTIDAE	<i>Ophisops elegans</i>	Tarla kertenkelesi	LC	nt	EK-II	EK-1, EK-3	-
	LACERTIDAE	<i>Parvilacerta parva</i>	Cüce Kertenkele	LC	nt	EK-II	EK-1, EK-3	-
	TESTUDINIDAE	<i>Testudo graeca</i>	Tosbağa	VU	nt	EK-II	EK-1, EK-3	-

Foto. 9. Ova Kurbağası-*Pelophylax ridibundus*

Foto. 10. Değişken Desenli Gece Kurbağası- *Bufotes variabilis*

Kaynak: Tarihi Milli Park İçerisinde Tespit Edilen Kurbağa Türleri (UDGP, 2019)

Foto. 11. Çernov İnce Kertenkelesi-*Ablepharus chernovi*

Foto. 12. Uysal Yılan- *Eirenis modestus*

Kaynak: Tarihi Milli Park İçerisinde Tespit Edilen Sürüngen Türleri (Kaynak: UDGP, 2019)

Kuş: IUCN'e göre 9 tür LC, 1 tür ise EN (Tehlikede) (*Neophron percnopterus*- Küçük Akbaba) kategorisinde yer almaktadır. Bern Sözleşmesi'ne göre 37 tür Ek II'de listelenirken; 19 tür ise Ek III'de listelenmiştir. Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından oluşturulan ek listelere göre; bir tür yalnızca EK-1'de, 22 tür EK-1 ve EK-2'de, 37 tür ise EK-1 ve EK-3'de listelenmiştir.

Tablo 3. Tarihi Milli Park ve Yakın Çevresinde Tespit Edilen Kuş Türleri, Korunma Durumları ve Statüleri

Familya	Tür	Türkçe	T-RDB	BERN	IUCN	STATÜ	MAK	OSB
ACCIPITRIDAE	<i>Aegypius monachus</i>	Kara Akbaba	A.2	EK-III	NT	Y		EK-1, EK-3
ACCIPITRIDAE	<i>Buteo buteo</i>	Şahin	A.3	EK-III	LC	Y		EK-1, EK-3
ACCIPITRIDAE	<i>Buteo rufinus</i>	Kızıl Şahin	A.3	EK-III	LC	Y		EK-1, EK-3
ACCIPITRIDAE	<i>Circus aeruginosus</i>	Saz Delicesi	A.3	EK-III	LC	Y		EK-1, EK-3
ACCIPITRIDAE	<i>Circus cyaneus</i>	Gökçe Delice	A.1.2	EK-II	LC	Y, KZ		EK-1, EK-3
ACCIPITRIDAE	<i>Milvus migrans</i>	Kara Çaylak	A.3	EK-II	LC	Y, G, T		EK-1, EK-3
ACCIPITRIDAE	<i>Neophron percnopterus</i>	Küçük Akbaba	A.3	EK-II	EN	G		EK-1, EK-3
ALAUDIDAE	<i>Alauda arvensis</i>	Tarlakuşu	A.4	EK-III	LC	Y	EK-1	EK-1, EK-2
ALAUDIDAE	<i>Galerida cristata</i>	Tepeli toygar	A.3	EK-III	LC	Y	EK-1	EK-1, EK-2
ALCEDINIDAE	<i>Alcedo atthis</i>	Yalıçapkını	A.2	EK-II	LC	Y		EK-1, EK-3
ANATIDAE	<i>Tadorna ferruginea</i>	Angıt	A.4	EK-II	LC	Y		EK-1, EK-3
APODIDAE	<i>Apus apus</i>	Ebabil	A.3.1	EK-III	LC	G		EK-1, EK-3
ARDEIDAE	<i>Ardea cinerea</i>	Gri Balıkçıl	A.3.1	EK-III	LC	Y	EK-1	EK-1, EK-2
ARDEIDAE	<i>Egretta garzetta</i>	Küçük Ak Balıkçıl	A.3.1	EK-II	LC	G, Y		EK-1, EK-3
ARDEIDAE	<i>Nycticorax nycticorax</i>	Gece Balıkçılı	A.3.1	EK-II	LC	G		EK-1, EK-3

Familiya	Tür	Türkçe	T-RDB	BERN	IUCN	STATÜ	MAK	OSB
CHARADRIIDAE	<i>Charadrius dubius</i>	Halkalı Küçük Cılbıt	A.3	EK-II	LC	Y		EK-1, EK-3
CICONIIDAE	<i>Ciconia ciconia</i>	Leylek	A.3.1	EK-II	LC	G-Y		EK-1, EK-3
COLUMBIDAE	<i>Columba livia</i>	Kaya Güvercini	A.5	EK-III	LC	Y	EK-2	EK-1, EK-2
COLUMBIDAE	<i>Streptopelia decaocto</i>	Kumru	A.5	EK-III	LC	Y		EK-1, EK-2
CORVIDAE	<i>Corvus corax</i>	Kuzgun	A.5	EK-III	LC	Y	EK-1	EK-1, EK-2
CORVIDAE	<i>Corvus corone</i>	Gri Leşkargası	A.5	-	LC	Y		-
CORVIDAE	<i>Corvus monedula</i>	Cüce Karga	A.5	-	LC	Y	EK-2	EK-1, EK-2
CORVIDAE	<i>Garrulus glandarius</i>	Alakarga	A.3.1	-	LC	Y	EK-2	EK-1, EK-2
CORVIDAE	<i>Pica pica</i>	Saksağan	A.5	-	LC	Y	EK-2	EK-1, EK-2
EMBERIZIDAE	<i>Emberiza cia</i>	Kaya Çintesi	A.2	EK-II	LC	Y, G		EK-1, EK-3
EMBERIZIDAE	<i>Miliaria calandra</i>	Tarla Çintesi	A.4	EK-III	LC	Y	EK-1	EK-1, EK-2
FALCONIDAE	<i>Falco tinnunculus</i>	Kerkenez	A.2	EK-II	LC	Y		EK-1, EK-3
FRINGILLIDAE	<i>Carduelis cannabina</i>	Ketenkuşu	A.3	EK-II	LC	Y		EK-1, EK-3
FRINGILLIDAE	<i>Carduelis (Spinus) spinus</i>	Karabaşlı İskete	A.3	EK-II	LC	Y, KZ		EK-1
FRINGILLIDAE	<i>Fringilla coelebs</i>	İspinoz	A.4	EK-III	LC	Y	EK-1	EK-1, EK-2
HIRUNDINIDAE	<i>Delicon urbica</i>	Ev Kırlangıcı	A.3	EK-II	LC			EK-1, EK-3
HIRUNDINIDAE	<i>Hirundo rustica</i>	Kır Kırlangıcı	A.5	EK-II	LC	G		EK-1, EK-3
HIRUNDINIDAE	<i>Ptyonoprogne rupestris</i>	Kaya Kırlangıcı	A.5	EK-II	LC	G		EK-1, EK-3
MOTACILLIDAE	<i>Motacilla alba</i>	Ak Kuyruksallayan	A.3.1	EK-II	LC	Y		EK-1, EK-3
MOTACILLIDAE	<i>Motacilla flava</i>	Sarı kuyruksallayan	A.3.1	EK-II	LC	G		EK-1, EK-3
PARIDAE	<i>Cyanistes caeruleus</i>	Mavi Baştankara	A.2	EK-II	LC	Y		EK-1, EK-3
PARIDAE	<i>Parus major</i>	Büyük Baştankara	A.3.1	EK-II	LC	Y		EK-1, EK-3
PASSERIDAE	<i>Passer domesticus</i>	Ev Serçesi	A.5	-	LC	Y	EK-2	EK-1, EK-2
PASSERIDAE	<i>Passer hispaniolensis</i>	Söğüt Serçesi	A.3	EK-III	LC	Y		EK-1, EK-2
PASSERIDAE	<i>Passer montanus</i>	Ağaç Serçesi	A.3	EK-III	LC	Y	EK-1	EK-1, EK-2
PHALACROCORACIDAE	<i>Phalacrocorax carbo</i>	Karabatak	A.3	EK-III	LC	Y, KZ	EK-1	EK-1, EK-2
PHYLLOSCOPIDAE	<i>Phylloscopus collybita</i>	Çıvgın	A.3.1	EK-II	LC	Y		EK-1, EK-3
PICIDAE	<i>Picus viridis</i>	Yeşil Ağaçkakan	A.2	EK-II	LC	Y		EK-1, EK-3
PODICIPEDIDAE	<i>Tachybaptus ruficollis</i>	Küçük Batağan	A.3.1	EK-III	LC	Y, G		EK-1, EK-3
RALLIDAE	<i>Fulica atra</i>	Sakarmeke	A.5	EK-III	LC	Y	EK-2	EK-1, EK-2
RALLIDAE	<i>Gallinula chloropus</i>	Sutavuşu	A.3.1	EK-III	LC	Y	EK-1	EK-1, EK-2
SCOLOPACIDAE	<i>Actitis hypoleucos</i>	Dere Düdükçünü	A.3	EK-II	LC	G, KZ, T		EK-1, EK-3
SITTIDAE	<i>Sitta europea</i>	Sıvacı	A.3	EK-II	LC	Y		EK-1, EK-3
STRIGIDAE	<i>Bubo bubo</i>	Puhu	A.1.2	EK-II	LC	Y		EK-1, EK-3
STURNIDAE	<i>Sturnus vulgaris</i>	Siğircık	A.5	-	LC	Y	EK-1	EK-1, EK-2
SYLVIDAE	<i>Cettia cetti</i>	Kamış Bülbülü	A.2	EK-II	LC	Y		EK-1, EK-3
TROGLODYTIDAE	<i>Troglodytes troglodytes</i>	Çıtkuşu	A.1.2	EK-II	LC	Y		EK-1, EK-3
TURDIDAE	<i>Erithacus rubecula</i>	Kızılgerdan	A.3	EK-II	LC	Y		EK-1, EK-3
TURDIDAE	<i>Luscinia megarhynchos</i>	Bülbül	A.2	EK-II	LC	G		EK-1, EK-3
TURDIDAE	<i>Monticola solitarius</i>	Gökardıç	A.1.2	EK-II	LC	G		EK-1, EK-3
TURDIDAE	<i>Oenanthe isabellina</i>	Boz Kuyrukkakan	A.3	EK-II	LC	Y		EK-1, EK-2
TURDIDAE	<i>Oenanthe oenanthe</i>	Kuyrukkakan	A.3	EK-II	LC	G		EK-1, EK-2
TURDIDAE	<i>Phoenicurus phoenicurus</i>	Kızılkuyruk	A.3	EK-II	LC	Y		EK-1, EK-3
TURDIDAE	<i>Saxicola torquatus</i>	Taşkuşu	A.3	EK-II	LC	Y		-
TURDIDAE	<i>Turdus merula</i>	Karatavuk	A.3	EK-II	LC	Y	EK-2	EK-1, EK-2
TURDIDAE	<i>Turdus viscivorus</i>	Ökse Ardıcı	A.2	EK-II	LC	Y	EK-1	EK-1, EK-2
UPUPIDAE	<i>Upupa epops</i>	İbibik	A.2	EK-II	LC	G		EK-1, EK-3

Foto. 13. Fringilla coelebs (İspinoz)

Foto. 14. Galerida cristata (Tepeli toygar)

Kaynak: Tarihi Milli Park İçerisinde Tespit Edilen Kuş Türleri, UDGP, 2019

Memeliler: IUCN'e göre bu türlerin 20 tanesi LC kategorisine girmektedir. Bern Sözleşmesi'ne göre; 4 tür Ek II'de listelenirken; 5 tür ise Ek III'de listelenmiştir. Tarım ve Orman Bakanlığı ek listelerinde altı tür yalnızca EK-1'de, altı tür EK-1 ve EK-2'de, sekiz tür EK-1 ve EK-3'de listelenmiştir.

Tablo 4. Tarihi Milli Park ve Yakın Çevresinde Tespit Edilen Memeli Türleri, Korunma Durumları ve Statüleri

Familiya	Tür	Türkçe	BERN	T-RDB	MAK	IUCN	OSB
DIPODIDAE	<i>Allactaga williamsi</i>	Araptavşanı	-	nt	-	LC	EK-1, EK-3
MURIDAE	<i>Apodemus flavicollis</i>	Sarı Boyunlu Ormanfareşi	-	nt	-	LC	EK-1
MURIDAE	<i>Apodemus mystacinus</i>	Kayalık fareşi	-	nt	-	LC	EK-1
MURIDAE	<i>Apodemus sp.</i>	Ormanfareşi	-	-	-	-	-
CANIDAE	<i>Canis lupus</i>	Kurt	EK-II	R (V)	-	LC	EK-1, EK-3
CRICETIDAE	<i>Cricetulus migratorius</i>	Cüce hamster	-	nt	-	LC	EK-1
SORICIDAE	<i>Crocidura suaveolens</i>	Küçük Beyaz Dişli Böcekçil	EK-II	nt	-	LC	EK-1, EK-3
ERINACEIDAE	<i>Erinaceus concolor</i>	Kirpi	-	nt	-	LC	EK-1, EK-3
LEPORIDAE	<i>Lepus europaeus</i>	Yaban Tavşanı	-	nt	EK-2	LC	EK-1, EK-2
MUSTELIDAE	<i>Martes foina</i>	Kaya Sansarı	EK-III	nt	EK-2	LC	EK-1, EK-2
MUSTELIDAE	<i>Meles meles</i>	Porsuk	EK-III	R	EK-1	LC	EK-1, EK-2
MURIDAE	<i>Meriones tristrami</i>	Anadolu Çölfareşi	-	nt	-	LC	EK-1, EK-3
CRICETIDAE	<i>Microtus guentheri</i>	Anadolu Tarlafareşi	-	nt	-	LC	EK-1
CRICETIDAE	<i>Microtus levis</i>	Tarlafareşi	-	-	-	LC	EK-1
MURIDAE	<i>Mus macedonicus</i>	Sarı ev fareşi	-	-	-	LC	-
MUSTELIDAE	<i>Mustela nivalis</i>	Gelincik	EK-III	nt	EK-1	LC	EK-1, EK-2
CRICETIDAE	<i>Nannospalax xanthodon</i>	Anadolu Körfareşi	-	-	-	-	EK-1
SUIDAE	<i>Sus sucrofa</i>	Yaban Domuzu	EK-III	nt	EK-2	LC	EK-1, EK-2
CANIDAE	<i>Vulpes vulpes</i>	Kızıl Tilki	-	nt	EK-2	LC	EK-1, EK-2
RHINOLOPHIDAE	<i>Rhinolophus ferrumequinum</i>	Büyük Nal Burunlu Yarasa	EK-II	V	-	LC	EK-1, EK-3
VESPERTILIONIDAE	<i>Myotis myotis</i>	Büyük Fare Kulaklı Yarasa	EK-II	V	-	LC	EK-1, EK-3
VESPERTILIONIDAE	<i>Pipistrellus pipistrellus</i>	Cüce Yarasa	EK-III	V	-	LC	EK-1, EK-3

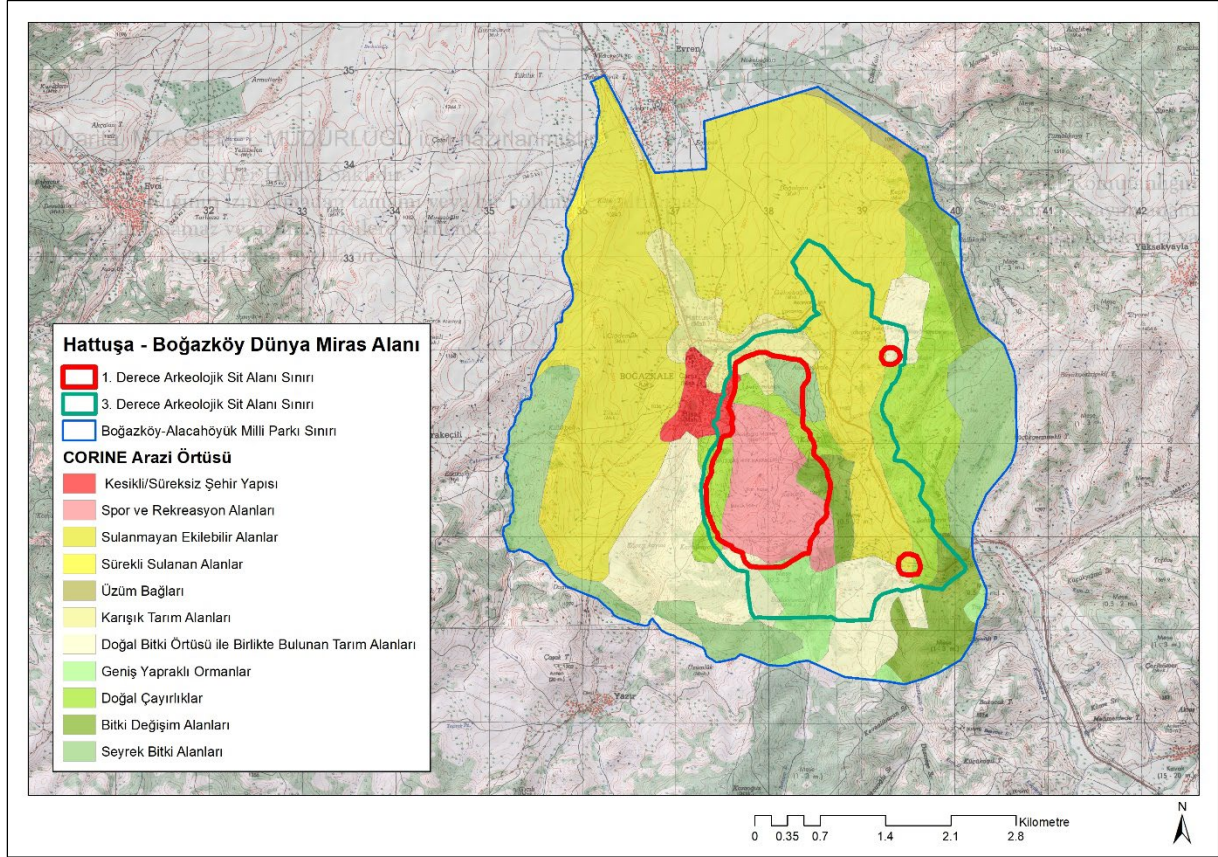

Foto. 15. *Erinaceus concolor* (Kirpi)

Kaynak: Tarihi Milli Park İçerisinde Tespit Edilen Memeli Türleri, UDGP, 2019

2.1.4. CORINE Arazi Örtüsü

Avrupa Çevre Ajansı tarafından arazi örtüsü konularına (hava, su, arazi örtüsü, kıyı erozyonu, biyotoplar) ilişkin bilgi toplama amaçlı geliştirilen Çevresel Bilginin Koordinasyonu (Coordination of Information on the Environment - CORINE) verileri Yönetim Alanı için Harita 7 ve Tablo 5'de verilmektedir.

Harita 7. Yönetim Alanına ait 2018 Yılı Arazi Örtüsü Haritası

Tablo 5. Boğazköy-Alacahöyük Milli Parkı Arazi Örtüsü Sınıflandırması Alan Büyüklükleri

Kod	Sınıf	Alan (ha)
112	Kesikli/Süreksiz Şehir Yapısı	44.87
142	Spor ve Rekreasyon Alanları	142.65
211	Sulanmayan Ekilebilir Alanlar	1134.84
212	Sürekli Sulanan Alanlar	8.76
221	Üzüm Bağları	15.04
242	Karışık Tarım Alanları	110.52
243	Doğal Bitki Örtüsü ile Birlikte Bulunan Tarım Alanları	324.30
311	Geniş Yapraklı Ormanlar	76.36
321	Doğal Çayırliklar	260.00
324	Bitki Değişim Alanları	185.13
333	Seyrek Bitki Alanları	298.13
	TOPLAM	2600.60

2.1.5. İklim

Boğazkale ve çevresi Çoban Thornthwaite formülüne göre yarı nemli, orta derecede sıcak (mezotermal), su fazlası kış mevsiminde ve orta derecede olan deniz tesirine yakın bir iklim ve Erinc formülüne göre ise; yarı nemli bir iklime sahiptir (Çoban, 2013). Aralık ayında başlayan çok nemli dönem mart ayına kadar, nemli ve yarı nemli dönem hazirana kadar sürer. Yaz mevsiminde kuzey ve kuzeybatıdan Anadolu'ya giren hava kütlelerinin ilerlemesi sırasında iç bölgeler alttan ısınır ve duruma bağlı olarak bağıl nemliliği gittikçe azalır. Bağıl nemin azalmasına bağlı olarak iç bölgelerde yaz yağışları olmaz. Temmuz-Ekim ayları arasında bu dönemi yaşayan Boğazkale'de 4-5 aylık bu süreçte tam kurak dönem yaşanır.

Boğazkale ilçesine en yakın meteoroloji istasyonu olan Yozgat Meteoroloji İstasyonu uzun yıllar verilerine göre, yörede yıllık ortalama sıcaklık 9,1 °C dir. Ortalama sıcaklıklar kışın -1,8 °C ve 0,5 °C arasında değişir. Yazın ise ortalama sıcaklık 19,7 °C ye kadar yükselir. Ortalama sıcaklıklarda en düşük değer -1,8 °C ile Ocak ayında, en yüksek değer ise 19,7 °C ile Temmuz ve Ağustos aylarında yaşanmaktadır. Yozgat Meteoroloji İstasyonu'nda kaydedilen maksimum sıcaklık 38,8 °C ile Temmuz ayında, minimum sıcaklık ise -24,4 °C ile Şubat ayında gerçekleşmiştir. Aynı istasyondan kaydedilen minimum sıcaklıkların ortalaması 4,0 °C, maksimum sıcaklıkların ortalaması ise 14,7 °C'dir.

Bölgede yıllık ortalama yağış toplamı 588,4 mm'dir. Aylık en yüksek yağış miktarı 79,6 mm ile Aralık ayında, en düşük yağış miktarı ise 9,1 mm ile Ağustos ayında görülmektedir. En yüksek yağış ile en düşük yağış değeri arasında yaklaşık 9 katı kadar fark bulunmaktadır. Kar yağışlı günler sayısı toplamı 45,7 gündür. Kar örtülü gün sayısı toplamı ise 58,7 gündür (Yozgat Meteoroloji İstasyonu Rasat Kayıtları).

2.1.6. Ulaşım

Boğazkale, karayolu ile Çorum il merkezine 82 km, Ankara'ya 199 km uzaklıktadır. Hattuşa ve Yazılıkaya Ören Yerlerine Kırıkkale-Çorum (D190) karayolu üzerinden ulaşım sağlanmaktadır. Boğazkale ilçesine en yakın havaalanı 145 km uzaklıktaki Amasya Merzifon Havalimanıdır. Çorum ilinde demiryolu güzergâhı bulunmamaktadır.

Boğazkale İlçesi'nin diğer illere olan uzaklığı Tablo 6'de, Çorum ilçelerine olan uzaklığı ise Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 6. Boğazkale İlçesinin Diğer İllere Olan Uzaklığı

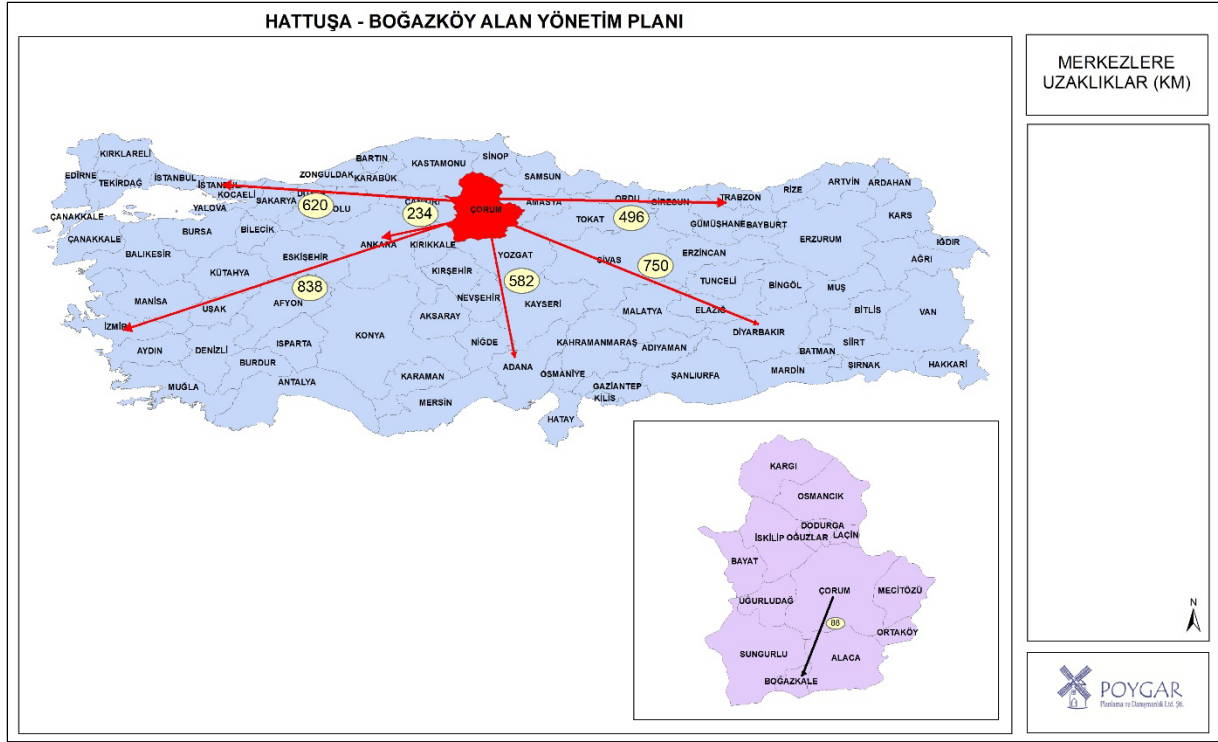
Yerleşim Yeri	Mesafe	Yerleşim Yeri	Mesafe
Ankara	234 km	Trabzon	496 km
İstanbul	620 km	Diyarbakır	750 km
İzmir	838 km	Adana	582 km

Kaynak: <http://www.kgm.gov.tr>

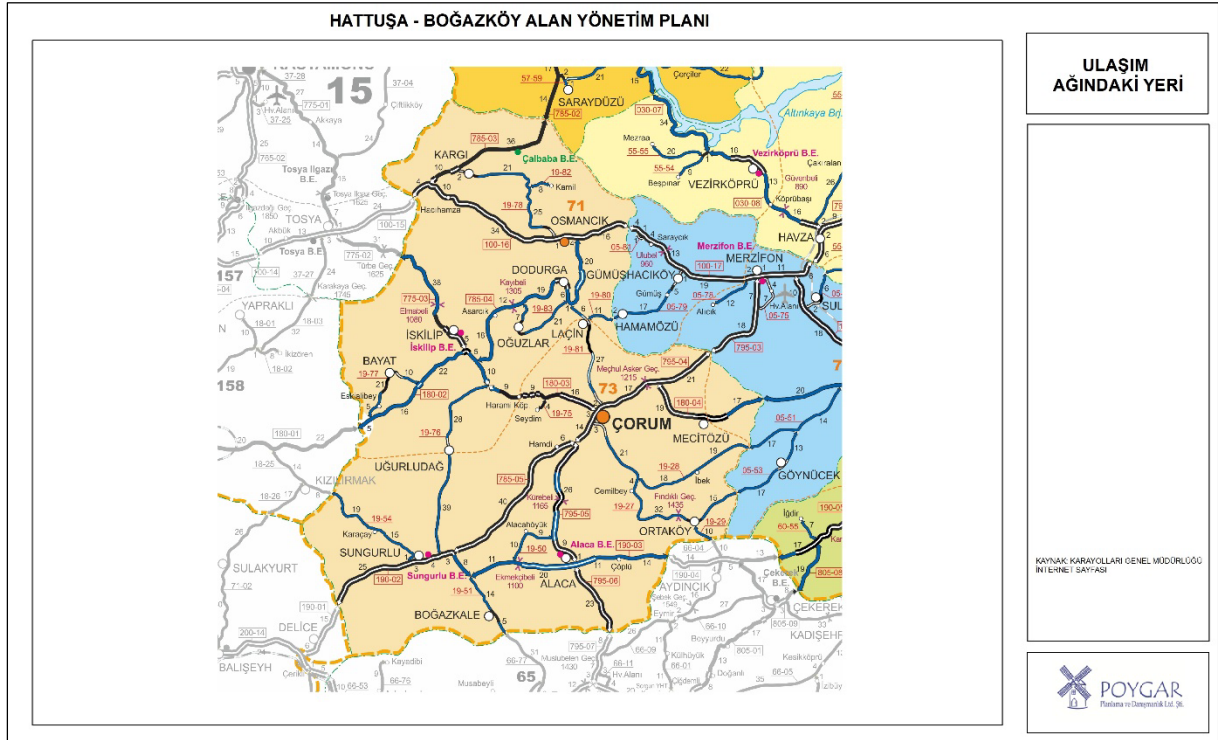
Tablo 7. Boğazkale İlçesinin Çorum İlçelerine Olan Uzaklığı

Yerleşim Yeri	Mesafe	Yerleşim Yeri	Mesafe
Alaca	41 km	Mecitözü	121 km
Bayat	162 km	Oğuzlar	163 km
Dodurga	129 km	Ortaköy	104 km
İskilip	137 km	Osmancık	143 km
Kargı	200 km	Sungurlu	29 km
Laçın	114 km	Uğurludağ	145 km

Kaynak: <http://www.kgm.gov.tr>

Şekil 1. Çorum İli ve Boğazkale İlçesinin Türkiye Ulaşım Ağındaki Yeri

Şekil 2. Boğazkale İlçesinin Çorum Ulaşım Ağındaki Yeri

Çorum ile Boğazkale arasında doğrudan bir toplu taşıma hizmeti bulunmamaktadır. Çorum'a Boğazkale'den ulaşım Sungurlu üzerinden sağlanmaktadır. Boğazkale ve Sungurlu arasında günde 3 sefer yapan Boğazkale Belediyesine ait bir dolmuş vardır.

2.2. Sosyo-Ekonomik Yapı

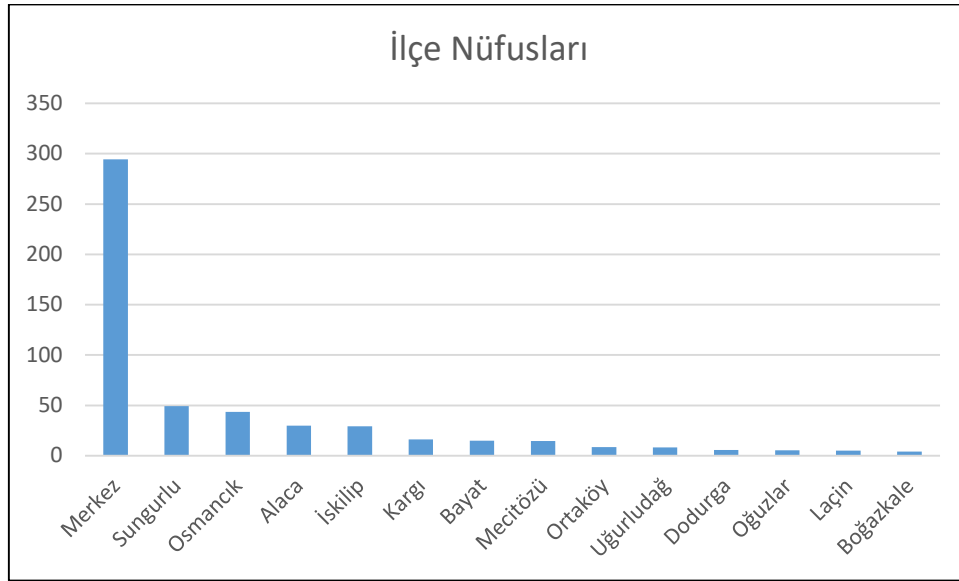
2.2.1. Demografik Yapı

Çorum ili nüfusu 2023 yılında Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'nden alınan verilere göre 528.351 kişidir. Nüfusun 261.950'u erkek (%49,58), 266.401'i (%50,42) kadındır. Çorum ilinin Boğazkale ilçesi dahil toplam toplam 14 ilçesi vardır. Çorum ilinin ilçelere göre nüfus dağılımı Tablo 8'de verilmiştir. Buna göre Boğazkale ilçesi 14 ilçe arasında en az nüfusa sahip olan ilçedir.

Tablo 8. Çorum İlinin İlçelere Göre Nüfus Durumu

İlçe	İlçe Nüfusu	Erkek Nüfusu	Kadın Nüfusu	Nüfus Yüzdesi
Merkez	294.321	145.248	149.073	% 55,71
Sungurlu	49.086	25.001	24.085	% 9,29
Osmancık	43.388	21.373	22.015	% 8,21
Alaca	29.952	14.870	15.082	% 5,67
İskilip	29.270	14.324	14.946	% 5,54
Kargı	16.040	7.778	8.262	% 3,04
Bayat	15.047	7.330	7.717	% 2,85
Mecitözü	14.441	7.384	7.057	% 2,73
Ortaköy	8.496	4.265	4.231	% 1,61
Uğurludağ	8.333	4.355	3.978	% 1,58
Dodurga	5.786	2.846	2.940	% 1,10
Oğuzlar	5.240	2.559	2.681	% 0,99
Laçın	4.883	2.530	2.353	% 0,92
Boğazkale	4.068	2.087	1.981	% 0,77

Kaynak: TÜİK, 2023

Grafik 1. İlçe Nüfusları

Boğazkale ilçesinde 4 mahalle, 13 köy bulunmaktadır. Hattuşa Ören Yeri'ni de içine alan ilçedeki mahalle ve köy nüfusları Tablo 9'da verilmektedir.

Tablo 9. Boğazkale İlçesi Mahalle ve Köy Nüfusları

Mahalleler	Yerleşim Adı	Toplam Nüfus	Erkek	Kadın
	Çarşı Mahallesi	783	412	371
	Hattuşa Mahallesi	462	235	227
	Hisar Mahallesi	251	134	117
	Yekbaş Mahallesi	981	487	494
Köyler	Çarşıcuma Köyü	103	52	51
	Emirler Köyü	238	125	113
	Evcı Köyü	299	145	154
	Gölpınarlar Köyü	23	12	11
	Kadıltürk Köyü	87	42	45
	Karakeçili Köyü	145	77	68
	Kaymaz Köyü	207	106	101
	Örenkaya Köyü	122	63	59
	Sarıçiçek Köyü	132	72	60
	Yanıcak Köyü	45	24	21
	Yazır Köyü	101	54	47
	Yenikadılı Köyü	35	18	17
	Yukarıfındıklı Köyü	54	29	25

Kaynak: TÜİK, 2023

Boğazkale ilçesinin nüfusunun, geçmiş yılların TÜİK verileri karşılaştırıldığında düşme eğiliminde olduğu görülmektedir. İlçenin 2007 yılındaki toplam nüfusu 5.696 iken yıllar içerisinde bu sayı azalarak 2014 yılında 4.064 kişiye, 2022 yılında ise 3.584 kişiye kadar gerilemiştir. ADNKS göre Boğazkale'nin 2023 yılı nüfusu 4.068 kişidir.

Tablo 10. Yıllara Göre Boğazkale Nüfusu

Yıl	Boğazkale Nüfusu	Erkek Nüfusu	Kadın Nüfusu
2023	4.068	2.087	1.981
2022	3.584	1.819	1.765
2021	3.628	1.829	1.799
2020	3.648	1.834	1.814
2019	3.766	1.891	1.875
2018	4.175	2.093	2.082
2017	3.686	1.813	1.873
2016	3.728	1.833	1.895
2015	3.867	1.898	1.969
2014	4.064	2.000	2.064
2013	4.308	2.141	2.167
2012	4.437	2.215	2.222
2011	4.593	2.283	2.310
2010	4.818	2.415	2.403
2009	5.029	2.516	2.513
2008	5.342	2.683	2.659
2007	5.696	2.893	2.803

Kaynak: TÜİK, 2023

Tablo 11 Boğazkale Nüfusu Yaş Dağılımı

Yaş grubu	Nüfus	Nüfus Yüzdesi
0-4	161	3.96
5-9	170	4.18
10-14	201	4.94
15-19	204	5.01
20-24	210	5.16
25-29	227	5.58
30-34	184	4.52
35-39	175	4.30
40-44	219	5.38
45-49	267	6.56
50-54	314	7.72
55-59	311	7.65
60-64	345	8.48
65+	1080	26.55
Toplam	4068	100.00

2.2.2. Sosyal Yapı

Boğazkale ilçesinde 2 ilkokul, 3 ortaokul, 1 lise ve 1 halk eğitim merkezi bulunmaktadır ve toplamda 6 adet eğitim kurumu yer almaktadır. İlçede 6 okul/kurumla birlikte, 32 adet derslik yer almaktadır. İlçede 340 öğrenci ve 42 öğretmen bulunmaktadır. İlkokulda öğretmen başına 14 öğrenci, derslik başına 14 öğrenci düşmektedir. Ortaokulda öğretmen başına 8-9 öğrenci ve derslik başına 9 öğrenci düşmektedir. Liselerde öğretmen başına 5 öğrenci ve derslik başına 9-10 öğrenci düşmektedir.

Tablo 12. Boğazkale İlçesi Eğitim Göstergeleri

Okul	Kurum Sayısı	Derslik Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı
İlkokul	2	9	127	9
Ortaokul	3	13	119	14
Lise	1	10	94	19

Kaynak: Boğazkale İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü, 2022

2014 yılında hazırlanan “TR83 Bölgesi İlçeleri Gelişmişlik Endeksi”; İlçelere göre lise ve üniversite mezunları oranlarının Merkez ilçe haricinde düşük olduğunu göstermektedir. Bu oranların en düşük olduğu ilçeler Bayat, **Boğazkale** ve Laçın ilçeleridir. Boğazkale’de herhangi bir yükseköğretim kurumu bulunmamaktadır (OKA, 2014).

Boğazkale ilçe merkezinde entegre ilçe hastanesi yer almaktadır. İlçe genelinde 2 tanesi aile hekimi olmak üzere 7 doktor, 3 hemşire, 5 ebe, 3 acil tıp teknisyeni, 1 tıbbi sekreter ve 1 çevre sağlığı teknisyeni görev yapmaktadır (Boğazkale Kaymakamlığı, 2022).

2.2.3. Ekonomik Yapı

2017 yılı için 52 değişken kullanılarak yapılan “İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması”na göre 81 il arasında Çorum 50. sırada yer almaktadır (İl SEGE, 2017). İşgücü değişkenlerinde Türkiye ortalamalarına göre iyi değerlere sahip olan ve işsizlik oranının en düşük olduğu sekizinci il olan Çorum’da işgücüne katılma oranı (yüzde 52) Türkiye ortalamasından (yüzde 50,8) yüksektir. Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre 2017 yılında kişi başına düşen GSYİH bazında Çorum 51. sırada yer almaktadır. Boğazkale İlçesi ise 56 değişken kullanılarak yapılan ilçeler arası gelişmişlik sıralamasında 973 ilçe arasında 717. sırada, Çorum ilindeki 14 ilçe arasında ise 7. sırada gelmektedir (İlçe SEGE, 2022).

Geçmişte Anadolu'nun önemli şehirlerinden biri olan Boğazkale günümüzde giderek küçülen yerleşim yerlerinden biri haline gelmiştir. Sosyo-ekonomik açıdan diğer ilçelere kıyasla geride kalması Boğazkale'nin nüfusu gittikçe azalmasına neden olmuştur (Özlü&Kaleli: 178).

Bölgenin en önemli gelir kaynağını tarımsal faaliyetler oluşturmaktadır. Kurak yerlerde buğday ve nohut, sulak alanlarda şeker pancarı, mısır, fasulye vb. sebze üretimi ön plandadır.

Tablo 13. Boğazkale İlçesi Merkez ve Köylere Ait Tarımsal Arazi Durumu

Yerleşme	Ekili Alan (da)	Nadas Alan (da)	Meyve Arazisi (da)			Toplam (da)
			Ceviz	Elma	Kiraz	
Merkez	9.458	1.685	52	61	-	6.898
Yekbas	22.671	2.317	-	21	-	16.777
Evcı	11.300	1.456	1	-	-	9.209
Emirler	6.390	2.050	-	9	-	4.381
Kadıltürk	3.458	513	-	-	-	1.976
Karakeçili	4.296	745	-	-	-	2.480
Kaymaz	6.287	4.813	47	2	-	6.995
Gölpınarlar	1.947	316	-	-	-	938
Örenkaya	687	620	3	2	-	472
Sarıççek	1.985	740	-	-	-	1.173
Yanıcak	5.832	1.010	-	-	-	3.781
Yazır	1.980	1.345	19	13	3	1.077
Yenikadılı	1.987	1.598	8	-	-	1.641
Y. Fındıklı	654	378	-	-	-	293
Çarşıcuma	985	414	-	2	-	761
Toplam	79.917	20.000	130	110	3	100.16

Kaynak: Boğazkale İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2022

Boğazkale ilçesinde hayvancılık da önemli bir gelir kaynağıdır. Yetiştirilen başlıca büyükbaş hayvanlar inek ve mandadır. Küçükbaş hayvanlar ise koyun ve keçidir. Boğazkale ilçesinde 1 adet ilçe tarım ve orman müdürlüğü, 1 adet tarım kredi kooperatifi, 1 adet ziraat odası ve Yekbas Mahallesi'nin 1 adet tarımsal sulama kooperatifi yer almaktadır. En çok hayvan yetiştiriciliği tarımsal sulama kooperatifinin yer aldığı Yekbas Mahallesi'dir.

Tablo 14. Boğazkale İlçesi Merkez ve Köylere Ait Hayvan Sayıları

Yerleşme	Büyükbaş Hayvan Sayısı (adet)	Küçükbaş Hayvan Sayısı (adet)	Kanatlı Hayvan Sayısı (Adet)
Merkez	430	250	783
Yekbas	1.878	2.392	1.051
Evcı	694	527	611
Emirler	560	2.009	147
Kadıltürk	228	58	101
Karakeçili	554	30	127
Kaymaz	331	72	151
Gölpınarlar	23	128	21
Örenkaya	788	583	36
Sarıççek	422	460	86
Yanıcak	117	-	40
Yazır	191	-	90
Yenikadılı	54	-	93
Y. Fındıklı	218	-	80
Çarşıcuma	621	511	83
Toplam	7.244	7.020	3.50

Kaynak: Boğazkale İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2022

BÖLÜM 3 – ALANIN ÖNEMİ

3.1. Tarihsel Süreç

Hattuşa bölgesinde ilk yerleşime dair izler MÖ 6. binyılda Kalkolitik Çağ'a kadar gitmektedir. İlk Tunç Çağı'nın geç safhalarından itibaren kesintisiz yerleşimin olduğu Hattuşa, Anadolu'nun MÖ 2. binyılın başlarından sonra tarihsel dönemlere girilmesiyle beraber yazılı belgelere de geçmiştir. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda bir Karum'un yani Asurlu tüccarların kurduğu bir ticaret kolonisinin bulunduğu kentin adı yazılı belgelerle bu dönemde Hattuş olarak kaydedilmiştir (UNESCO, 2009: 45).

Hitit Krallığı'nın siyasal ve dini başkenti Hattuşa, dinsel ve ekonomik yönleriyle çağının önemli merkezlerindendi. Hattuşa, aynı zamanda çağının, tarihinin ve kültürünün aydınlatılmasında çok önemli yeri olan binlerce çivi yazılı tabletin bulunduğu bir arşivler kentidir. Büyükkale'de, Büyük Tapınak'ta ve daha birçok başka yerde yapılan kazılarda ele geçen ve sayıları otuz bini bulan çivi yazılı belgeler, Hitit tarihinin ve kültürünün yanı sıra çağdaş Anadolu ve Anadolu dışındaki devletlerin tarihleri ve kültürlerinin aydınlatılmasında da başlıca kaynağı oluşturmaktadır. Bu tablet arşivleri UNESCO'nun Dünya Belleği Listesi'nde yer almaktadır (UNESCO, 2009: 48).

Hattuş adlı yerleşme, Orta Tunç Çağı'nda önemli bir merkez olmuş ve MÖ 19./18. yüzyılda burada bir Karum kurulmuştur. Hattuş şehri MÖ 1720'lerde muhtemelen Kral Anitta tarafından tahrip edilmiştir. Hitit Kralı 1. Hattuşili burayı başkent olarak seçmiş ve "Hattuşa'lı" anlamına gelen Hattuşili adını almıştır.

Hattuşa'ya egemen olan Hititler MÖ 12. yüzyılda son bulmuştur. Kazılar sonucunda anlaşılmaktadır ki Boğazkale (Hattuşa) MÖ 8. yüzyıla kadar yerleşme olmamıştır. Şehir MÖ 6. yy'da Medlerin eline daha sonra Galatların hakimiyetine geçmiştir.

MÖ 25 yılında şehre Romalılar, Romalılardan sonra ise Bizanslılar hakim olmuştur. Bizans Döneminde yerleşim bir köy durumundadır.

3.1.1. Hattuşa'nın Tarihsel Dönemleri

Hattuşa Ören Yerinin geçirdiği tarihsel dönemler Tablo 15'de verilmektedir.

Tablo 15. Alanın Tarihsel Dönemleri

Dönem	Tarih aralığı
Kalkolitik Çağ	MÖ 5500 – 3200
Erken Tunç Çağı	MÖ 3200 – 2000
Karum Dönemi	MÖ 2000 – 1720
Hitit Dönemi	MÖ 1650 – 1180
Demir Çağı	MÖ 1180/50 – 500
Galat Dönemi	MÖ 300 – 25
Roma Dönemi	MÖ 25 – MS 400
Bizans Dönemi	MS 400 – 1200
Selçuklu Dönemi	MS 1200 – 1500
Osmanlı Dönemi	MS 1500 – 1900

3.1.1.1. Kalkolitik Çağ (MÖ 5500-3200)

Fen ve doğa bilimlerine dayalı tarihlemeler, Boğazköy çevresindeki yerleşik hayatın tarihinin Büyükkaya'da olasılıkla MÖ 6. binyılın ortalarına kadar uzandığına işaret etmektedir (Schachner, 2019: 37).

Orta Anadolu'nun güneyinin yanı sıra Türkiye'nin batısı ve güneydoğusunda da, arazi yapısında Prehistorik dönemlere ait höyükler mevcuttur. Bu höyükler ilk bakışta doğal bir tepe izlenimi vermektedir. Höyükler, bir yerleşim yerinin yüzyıllar, hatta kimi zaman bin yıllar boyunca değişmemesi ve eski yapılar üzerine aynı alanda sürekli yeni yapı tabakalarının birikmesi sonucunda oluşur. Bu döneme ait yapılarda ana malzeme olarak kerpiç kullanıldığından söz konusu yerleşmelerin yıkılmasının ardından, hava koşullarının da etkisiyle bu malzeme erir ve kalıntılar hafif yuvarlak, doğal tepe benzeri bir biçim alır (Schachner, 2019: 37).

Binlerce yıl öncesinden günümüze ulaşan bu höyüklerin aksine, Boğazköy çevresindeki Prehistorik dönem yerleşimlerinin fazla uzun ömürlü olmadığı anlaşılmaktadır. Yukarıda bahsedilen türden höyüklerin Boğazköy çevresindeki arazide dikkat çekmemesi, yerleşim yerlerinin kısa ömürlü olduğuna ve insan topluluklarının sıklıkla yer değiştirdiğine işaret etmektedir. Bu kısa süreli yerleşimlerse yalnız, düz ve göze çarpmayan yerleşim alanları şeklinde günümüze ulaşmıştır. Bu durum, yoğun kullanıma bağlı olarak, söz konusu yerleşimlerin yakın çevresindeki doğal kaynakların kısa sürede tüketilmesi ve buradaki halkın, kendisine yeni bir yaşam alanı seçmek zorunda kalmasının bir sonucudur. Günümüzde Budaközü Vadisi'nin güneyinde, olasılıkla tümü Kalkolitik Çağ'a tarihlenen ve yaklaşık olarak aynı zamanda ortaya çıkmış olan birden fazla Prehistorik yerleşim yerinin bulunması da yine bu sürekli yer değiştirmelerle ilişkili olmalıdır (Schachner, 2019: 37-38)

Tipik bir Kalkolitik Çağ yerleşmesi olan ve birkaç adet tek odalı evden oluşan Çamlıbel Tarlası'nda ele geçen yeni buluntular, bu dönemde yeraltı kaynaklarının kullanımının şimdiye kadar tahmin edilenden daha önemli bir role sahip olduğunu göstermektedir. Çamlıbel Tarlası'ndaki çalışmaları yürütmüş olan U. Schoop, çok sayıda ilkel, fakat verimli bir şekilde işleyen metal eritme düzeneği tespit etmiştir. Bu buluntular, bölgedeki küçük çaplı maden yatakları (bakır bileşikleri) ile birlikte değerlendirildiğinde madenin bir hammadde olarak kullanımının, yerleşimin gelişmesindeki önemini göstermektedir (Schachner, 2019: 40).

Boğazköy çevresinde yer alan ve yaklaşık olarak aynı döneme tarihlenen yerleşimlerde ele geçen çanak çömlek buluntuları, genel hatlarıyla daha güneydeki bozkırlarda yer alan Alishar Höyük ve benzeri yerleşimlerde ortaya çıkan malzemelerden ayrılmaktadır. Bölgesel nitelikli, heterojen bir kültürün göstergesi olan bu farklılıklar, Boğazköy ve çevresindeki dar alanın topoğrafik ve coğrafi yapısı ile açıklanabilir. Diğer taraftan Çamlıbel'de ele geçen buluntulardan bazıları, Boğazköy çevresindeki Prehistorik dönem yerleşimlerinin, batıda Marmara Bölgesi, kuzeyde Karadeniz ve güneyde Orta Anadolu'nun güneyine kadar uzanan değiş-tokuş sisteminin bir parçası olduğuna işaret etmektedir (Schachner, 2019: 40).

3.1.1.2. Erken Tunç Çağı (MÖ 3200 – 2000)

Mevcut buluntular ışığında, Boğazköy'deki yerleşim alanının kültürel gelişiminin eksiksiz bir şekilde tanımlanması mümkün değildir. Kalkolitik Dönem'den itibaren yerleşim yerlerinin sadece kısa bir süre için kullanılıp sürekli olarak değiştirilmesi, olasılıkla MÖ 4. binyıl sonu ve MÖ 3. binyılda da devam etmiştir. Ayrıca, Budaközü Vadisi'nde Erken Tunç Çağı'na tarihlenen herhangi bir höyük saptanamamıştır. Dolayısıyla, Yarıkkaya'nın güney yamacında ele geçen ve MÖ 4. binyıl sonu - 3. binyıl başına tarihlenen buluntularla, MÖ 3. binyılın ikinci yarısında Boğazköy'de Büyükkale'nin kuzeybatı yamacında kurulan yerleşim arasındaki uzun süreli boşluk da henüz açıklanamamaktadır (Schachner, 2019: 40-41).

Boğazköy'deki yerleşim, MÖ 3. binyıl sonları itibarıyla, Büyükkale ve Büyükkale'nin kuzeybatı yamacı üzerinden Aşağı Şehir'e kadar uzanarak Büyükkaya'yı içine almaktadır. Bu haliyle neredeyse bunu takip

eden Karum Dönemi ve Eski Hitit Dönemindeki yüzölçümü ve topografik yapısına ulaşmıştır. Bu durum, söz konusu alanın tümünde sık bir yapılaşma olduğu anlamına gelmemektedir. Bununla birlikte, bu erken dönem kentinde yaşayanların, Büyükkale ile Aşağı Şehir arasındaki çekirdek bölge ve bunun çevresinde yer alan stratejik bakımdan önemli alanları kontrol altında tutmak istediklerini göstermektedir (Schachner, 2019: 44).

Bugüne kadarki kazılarda Boğazköy'deki söz konusu erken dönem tabakalarında saray, tapınak ya da savunma yapısı gibi anıtsal nitelikli herhangi bir bina saptanmıştır. Bununla birlikte, yerleşmenin farklı alanlarında ortaya çıkan ve MÖ 3. binyıl sonlarına tarihlenen konut yapıları arasında büyüklük, donanım ve yapı tekniği bakımından tespit edilen farklılıklar, toplum içerisindeki hiyerarşinin mimariye yansımalarıdır. Boğazköy'deki MÖ 3. binyıl sonu yerleşimi, karmaşık topografyası ve doğal çevreyi kontrol altına alma konusunda ulaşılan organizasyon ve teknik beceriler dolayısıyla bir *şehir* örneği olarak tanımlanabilir. MÖ 3. binyıl başlarında küçük birer köy halinde olan yerleşimlerin, aynı binyılın sonunda gelişerek birer kent olma yolunda ilerlemesi, Orta Anadolu kültür tarihinde son derece önemli bir aşamadır (Schachner 2019: 44-45).

MÖ 3. binyıl sonu itibarıyla Hint-Avrupa kökenli halkların Anadolu'da yerleşik oldukları görülmektedir. Ancak bu halklar, daha sonraki dönemlerde ortaya çıkacak olan Luviler, Palalar ya da Hititlerle özdeşleştirilememektedir. Söz konusu topluluklara dair dilbilimsel ve arkeolojik buluntular MÖ 2. binyılın ortasından sonraya tarihlenmekte olup Luvilerin öncelikle Güney ve Batı Anadolu'da, Palaların ise kuzey ve kuzeybatı bölgelerde yerleştiklerini göstermektedir (Schachner, 2019: 46).

Anadolu'daki Erken ve Orta Tunç Çağı yerleşimlerinde ele geçen arkeolojik malzemeler (yerleşim biçimleri, ev planları, silahlar, aletler ve çanak-çömlekler), MÖ 4. binyılın sonu - 3. binyılın başından, Eski Hitit dönemine, yani MÖ 17. yüzyıla kadar takip edilebilen ve çok büyük bir değişikliğe uğramadan, kesintisiz olarak devam eden bir gelişime işaret etmektedir. Kısıtlı arkeolojik veriler, dilbilimi araştırmacıları tarafından ileri sürülen, Hint-Avrupa kökenli halkların MÖ 3. binyıl sonlarında doğudan Anadolu'ya göç etmiş olduğu varsayımını desteklemek için yeterli değildir (Schachner, 2019: 46).

3.1.1.3. Karum Dönemi (MÖ 2000 – 1720/00)

Günümüzde Kayseri'nin yaklaşık 15 km kuzeydoğusunda yer alan bir Tunç Çağı yerleşmesi olan Kültepe, Anadolu arkeolojisi için eşsiz bir örnektir. Kentte ele geçen ve son derece iyi korunagelmüş olan buluntular, Kültepe'nin Erken Tunç Çağı'na ait bir kentten, MÖ 2. binyıl başlarında bölgenin en önemli merkezlerinden birine dönüşümüne tanıklık eder. Zengin yazılı buluntular ışığında, söz konusu kalıntıların Tunç Çağı kenti Kaneş/Neša'ya ait olduğu kesin olarak söylenebilmektedir (Schachner 2019: 47).

Kültepe'nin Anadolu Tunç Çağı için olan önemi, yine burada ele geçen buluntular sayesinde anlaşılmaktadır. Özellikle de höyüğün doğusunda yer alan ve geniş çaplı olarak araştırılabilmiş olan aşağı şehir, MÖ 2. binyılın ilk yarısında büyük bir Anadolu kentindeki yaşam hakkında detaylı fikir verir. Kazılar sırasında buradaki konutlarda ele geçmiş olan çivi yazılı tabletler, Anadolu'nun bu dönemini arkeolojik buluntulardan çok daha ayrıntılı bir şekilde yansıtır. Bu tabletlerde aktarılanlardan, kentin bu bölgesinde, yerel halkın yanı sıra çok sayıda tüccar yaşadığı anlaşılmaktadır. Aslen, günümüzde Irak'ın kuzeyinde yer alan Asur kentinden gelmiş olan bu tüccarlar, Anadolu ile Mezopotamya arasında kârlı bir ticaret geliştirmişlerdir. Sadece Kültepe'de değil, Boğazköy dahil olmak üzere birçok başka Anadolu kentinde de, Kuzey Mezopotamyalı tüccarlar tarafından kurulmuş olan bu tür mahallelere **karum** denmekteydi. Asurcada genel olarak "liman" anlamına gelen bu kelime, Anadolu'da Asur ya da Suriye'den gelen kervanların uğradığı "liman" anlamında kullanılıyordu. Buna bağlı olarak Anadolu

tarihinde bu dönem, Karum Dönemi ya da Asur Ticaret Kolonileri Dönemi olarak anılmaktadır (Schachner, 2019: 47-48).

Özellikle Arkeolog T. Efe tarafından belirtildiği üzere, Anadolu'nun maddi kültürü, Erken Tunç Çağı'nda farklı bölgelerde birbirinden farklı kültürel karakterlere sahipken, Karum döneminde ilk kez daha geniş bölgeleri kapsayan ve kendi içerisinde bütünlük gösteren bir eğilim görülmektedir. Konut biçimleri ve çanak çömleğin yanı sıra, örneğin damga mühürler gibi gelişkin kültürlere özgü unsurlara da yansımış olan bu değişim, dolaylı olarak Asurlularla yapılan ticaretin bir sonucudur (Schachner, 2019: 48).

Kültepe ve Boğazköy'deki kazılarda ortaya çıkan, gerek yerel halka gerekse Asurlu tüccarlara ait evler, eski Anadolu konut biçimlerinin gelişmiş örnekleri niteliğindedir. Eğik açılı ve düzensiz planlara sahip olan bu evler, buluntulardan anlaşıldığı kadarıyla birbirinden çok farklı amaçlara hizmet etmiş olan, bazen bir düzineye yakın mekâna sahiptir (Schachner, 2019: 49).

Ortaya çıkan çok sayıda çivi yazılı tablet sayesinde, gerek ekonomik faaliyetler ve ticaretin organizasyonu gerekse günlük hayat ve yerel halkla Asurlu tüccarlar arasındaki yakın ilişki hakkında bilgi edinmek mümkün olmuştur. Ancak kazı buluntuları arasında, mühür üslupları dışındaki maddi kültür unsurları Anadolu'daki yabancı etkiler hakkında çok az bilgi sağlamaktadır. Dolayısıyla sayıları onbinleri bulan Asurca çivi yazılı metin olmaksızın Asurluların Anadolu'daki varlığı hakkında neredeyse hiçbir şey bilemeyeceğimiz söylenebilir (Schachner 2019: 50).

Boğazköy'de Karum Dönemi'nden Hitit Dönemi'ne geçişin, son yıllardaki kazılardan kesintisiz olduğu anlaşılmıştır. Bugüne kadar birçok araştırmacı, Neša (Kültepe) Kralı Anitta'nın Hattuş'u konu alan metnine dayanarak, kentin MÖ 1720 dolaylarında tahrip olduğunu ve Anitta'nın lanetiyle örtüşecek şekilde, bu olaydan sonra 80 yıldan uzunca bir süre yerleşim görmediğini kabul etmiştir. Bununla birlikte gerek Yukarı Şehir'de gerekse aşağı şehir'deki yeni kazılarda ve eski kazıların yeniden değerlendirilmesi ile ele geçen buluntular ve bulgular, söz konusu metnin farklı bir şekilde yorumlanmasının gerektiğini göstermektedir. Bu alanlarda tespit edilen birçok buluntu ve mimari bulgular, Anitta'nın hükümdarlık döneminden sonraya, olasılıkla da Kültepe'deki Karum dönemi yerleşiminin sona erdiği MÖ 1720'den daha sonraki bir tarihe aittir. Buna göre MÖ 18. yüzyıl sonlarında, yani Anitta'nın hükümdarlık döneminden çok sonraki bir dönemde Boğazköy'de hâlâ bir yerleşimin bulunduğu ve bu yerleşimin MÖ 17. yüzyılda kesintisiz gelişerek Eski Hitit Krallığı'nın merkezi hâline geldiği söylenebilir (Schachner, 2019: 56).

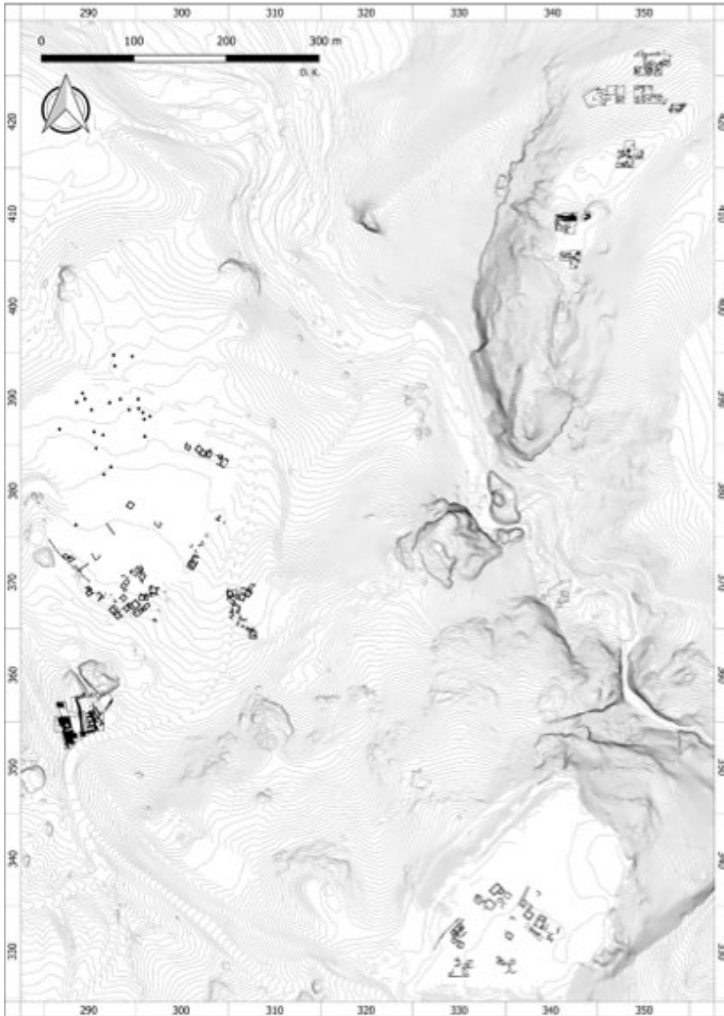
3.1.1.4. Hitit Dönemi (MÖ 1700/1650-1180/50)

MÖ 3. binyılın sonunda, kaya kütleleri arasına oturtulmuş konumu ile benzersiz olan Hattuşa, MÖ 2. binyılda gerçekleştirilen inşaa faaliyetleri sayesinde Geç Tunç Çağı'nda Yakındoğu'nun en etkileyici metropollerinden biri hâline gelmiştir. Anadolu'da mütevazı bir yerel merkezin, Doğu Akdeniz havzasına hâkim bir hükümdarlık merkezine dönüşümü, Hitit Dönemi'nin ötesinde, Orta Anadolu'da şehircilik bakımından benzersiz ölçütlerin ortaya çıktığı kültürel bir sürecin sonucudur. Hitit Devleti'nin bir Anadolu beyliğinden, uluslararası alanda etkili bir imparatorluk hâline gelmesi, başkentin de tümüyle yeni bir ölçeğe kavuşmasına sebep olmuştur. MÖ 16. yüzyılın ortalarından itibaren Hattuşa, kendisinden önceki ve sonraki dönemlerde bulunduğu bölgede kurulan yerleşimlerin tümünden hem daha büyük, hem de daha karmaşık bir yapıya sahiptir. Ayrıca, dönemin diğer Hitit kentlerinde görülmeyen birçok farklı mimari formun da Anadolu'da sadece Hattuşa'da kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Hattuşa'nın en geniş sınırlarına ulaştığı yaklaşık MÖ 1650-1180 yılları arasındaki dönemde, Hattuşa, Aşağı Şehir olarak tabir edilen "eski kent" ve Yukarı Şehir olarak tabir edilen "yeni kent"ten oluşmaktaydı (Schachner, 2019: 57).

3.1.1.5. Demir Çağı (MÖ 1180/50 – 500)

Her ne kadar şehrin çeşitli yerlerinde, genellikle Hitit dönemi kalıntılarında (örneğin tapınak 7) MÖ 12. yüzyıldan kalma dağınık bir yerleşimin izleri bulunsa da, MÖ 12. – 10. yüzyıllardaki yerleşim faaliyetlerinin ana odağı açıkça Büyükkaya'nın yüksek ve izole kayalık dağındadır. Arkeolojik materyalde sosyal hiyerarşilerin oluşumuna dair hiçbir kanıt yoktur; seramiğin gelişimi tamamen yerel ölçekte gelişen işbirlikçi bir sosyal yapıya işaret etmektedir (Schachner, 2021: 8).

Demir Çağı döneminde yerleşimin Büyükkaya'dan Aşağı Kent'in teraslarına taşınması, en geç M.Ö. 9 yüzyılda gerçekleşmiştir. Görünüşe göre, Aşağı Şehir'in açık terasları Büyükkaya'ya kıyasla önemli ölçüde daha az stratejik güvenlik sunduğundan, taşınma göreceli olarak güvenlik ve istikrarın hakim olduğu bir dönemde gerçekleşmiştir. Yeni yerleşimin konumu aynı zamanda toplum içinde çok daha yoğun bir işbirliğine olanak tanımış ve bu nedenle ekonomik kalkınmayı teşvik etmiş olabilir. Bu yoğunlaştırılmış sosyal etkileşim, MÖ 9. ve özellikle 8. Yüzyılda örneğin giderek homojenleşen seramiklerde görülebilir. Yerleşimin çok az bir kısmı kazılmış, ancak toplumun yapısı hakkında ayrıntılı çıkarımlar yapılmasına olanak sağlayacak şekilde korunmuştur. Konut binaları, aralarındaki donanım ve buluntuların dağıtımında herhangi bir farklılık ortaya çıkarmamaktadır. Dolayısıyla toplumun maddi temeli hâlâ nispeten eşitlikçi görünmektedir. Öte yandan dini ve temsili siyasi nitelikteki toplumsal yapıların ilk kez bu dönemde somutlaşması, gelişen bir toplumsal hiyerarşinin varlığını ortaya koymaktadır (Schachner, 2021: 8-10).

Harita 8. Boğazköy'de M.Ö. 10-8. Yüzyıl Yerleşimi (Kazı Arşivi, D. Krüger)

Kaynak: Schachner, 2021:9

Boğazköy’de tespit edilen ve Erken Demir Çağı’na tarihlenen izler, buradaki yerleşimin daha önce düşünüldüğü üzere, Hitit döneminin sona ermesi ile Demir Çağı arasında kesintiye uğradığı varsayımını geçersiz kılmıştır. Yerleşik düzene geçilen ilk evrelerdeki yaşam biçimiyle büyük benzerlik taşıyan bu kalıntılar, idari ve kentsel yapıların tümüyle yok olmasına sebep olan kapsamlı değişikliklerin Hattuša’da ne denli büyük bir etki yarattığını göstermesi bakımından önemlidir. Hitit Devleti’nin yıkılması ve bunun sonucunda Hitit çivi yazısının yok olması, sadece Orta Anadolu’daki ilk elden tarih aktarımını sona erdirmekle kalmamış; başlı başına bir kültür ve buna ait dilin, 20. yüzyıl başlarında, arkeologlar ve filologlar tarafından yeniden keşfedilinceye kadar, insanlığın hafızasından tümüyle silinmesine sebep olmuştur (Schachner, 2019: 93).

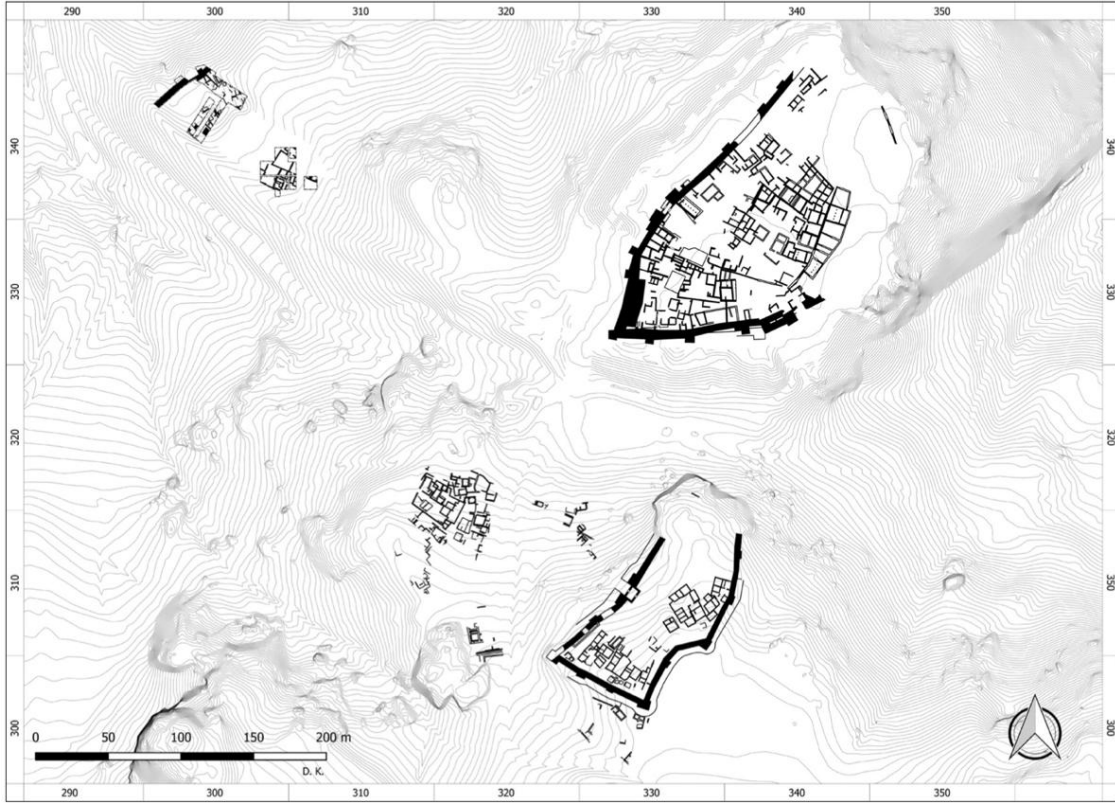
Hitit sanatı, köklerini Anadolu’nun erken dönem kültürlerinden almasına rağmen, bölgedeki Hitit egemenliğinin sona ermesinin ardından Orta Anadolu’da neredeyse hiç iz bırakmamıştır. Anıtsal mimari gibi, diğer Hitit sanatları da bir zamanlar çekirdek bölgesini oluşturan bu coğrafyadan tümüyle silinmiştir. Takip eden Demir Çağı’nda anıtsal sanatların Anadolu’da yeniden canlanması, uzunca bir zamanın ardından, ancak MÖ 8 ve özellikle de MÖ 7-6. yüzyıllarda gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, günümüzde halen korunagelmış olan Hitit kaya kabartmaları ve anıtsal yazıtları, yaratıldıkları tarihten yüzyıllar sonra, Demir Çağı’nda da benzer kabartmaların (örn. İvriz Kabartması) ve Suvasa, Karaburna, Acıgöl ve Tabal Krallığı sınırları içerisinde kalan birçok başka yerde karşımıza çıkan Luvi hiyeroglifleriyle kaleme alınmış yazıtların ortaya çıkmasını tetiklemiş olmalıdır (Schachner, 2019: 183).

Hitit İmparatorluğu’nun güney bölgelerini oluşturan topraklarda MÖ 10-8. yüzyıllar arasında kurulmuş olan Demir Çağı krallıkları, devraldıkları Hititlere ait mirası uzun süre koruyamamıştır. Hititlere özgü tasvir biçimleri zamanla Arami ve Asur etkisi altında kalarak yeni form ve içerikler kazanmış ve sonunda Hitit geleneğinden tümüyle kopmuştur (Schachner, 2019: 183).

Boğazköy dışında Demir Çağı’na tarihlenen başka hiçbir Hitit kentinde yerleşim kesintisiz olarak devam etmemiş, bunun yerine MÖ 1. binyılda çoğunlukla MÖ 2. binyılın başına kadar kullanılan geleneksel yerleşim yerleri olan höyükler tercih edilmiştir (örn. Alishar Höyük, Alacahöyük, Kültepe ve benzeri). Bu durum, MÖ 2. binyılda Hitit devlet kültürünün Orta Anadolu’da yalnızca yüzeysel bir yer edindiğinin, ancak bu topraklara derinlemesine işleyemediğinin bir diğer göstergesidir (Schachner, 2019: 250).

Demir Çağı Orta Anadolu’sundaki kültürel gelişmeler esas olarak üç ana yerleşimde yapılan araştırmalara dayanarak yeniden inşa edilmiştir: Gordion, Boğazköy ve Kaman-Kalehöyük. Bu üç alan farklı ekolojik ve sosyo-politik ortamlarda yer almıştır. Her üç yerleşimde de erken Demir Çağı’nda kaplar veya çanak-çömlek stilleri ortaya çıkmıştır. Böylece, homojen Hitit kültürünün aksine, İç Anadolu’nun kültürel manzarasının geleneksel heterojenliği yeniden şekillenmiştir (Schachner, 2021:6)

Geç Demir Çağı döneminde, yerleşim artık dağınık bir yapıya sahip değildir; bu da daha eski dönemde iç kaynaklı, muhtemelen sosyal kaynaklı sınırlamalara işaret edebilir. Bunun tersine, artık büyük tahkimat sistemleriyle çevrelenmiş, yoğun yapılaşmış yerleşim alanları görüyoruz. Muazzam toplumsal yatırımların söz konusu olduğu bu yapılara rağmen, surlar dışında hiçbir binanın kamusal veya resmi nitelikte olduğu tespit edilememektedir. MÖ 9. /8. yüzyılda yalnızca bir veya iki odadan oluşan ve müstakil olan konutların gelişimi de dikkat çekicidir. Ancak Demir Çağı’nın sonlarına doğru yoğun yapılaşmanın olduğu mahallelerde çok mekanlı yapılarla karşılaşılıyor. Bu gelişimde, sosyal yapılarda açık bir değişim ortaya çıkıyor ve bu muhtemelen daha büyük ve artık daha yakın işbirliği içinde olan aile temelli yapılara işaret ediyor olabilir. Binaların çok sayıda odaya bölünmesi, iş bölümü ve sosyal işlevlerin güçlü olduğu bir aile yapısını akla getirmektedir (Schachner, 2021:11-12).

Harita 9. Boğazköy'de MÖ 7-6. Yüzyıllarda Geç Demir Çağı Yerleşimi (Kazı Arşivi, D. Krüger)

Kaynak: Schachner, 2021: 12

Pers Egemenliği Zamanında Boğazköy (MÖ 550 - 450)

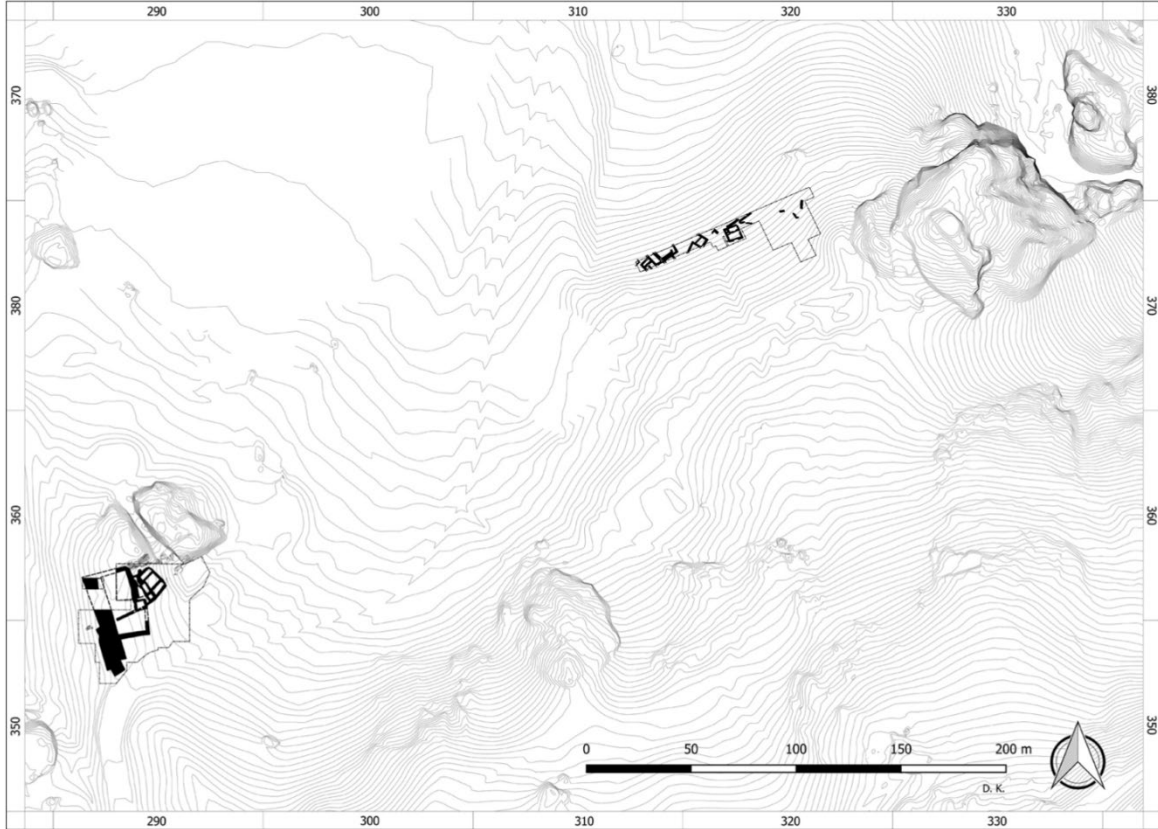
İç Anadolu'daki diğer buluntu yerlerinde olduğu gibi Boğazköy'de ele geçen keramik malzeme ve küçük buluntuların da hemen hepsi yerel nitelikli olup kesin olarak tarihlendirilememektedir. Bununla birlikte Büyükkale'de bulunan Kybele heykelinin üslup ve ikonografik özellikleri, Boğazköy'deki yerleşimin en azından MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısı ya da 5. yy. ilk yarısına kadar sürdüğüne işaret eder. Bu görüş, Büyükkale'de (Evre I; Res. 151) ele geçen *omphalos*lu gümüş bir kâsenin yanı sıra Kuzeybatı Yamaç'ta Jürgen Seeher tarafından yürütülen kazılar sırasında ortaya çıkan ve Büyükkale I evresine tarihlenen büyük bir yapıda ele geçen bir damga mühür ile de desteklenmektedir. Söz konusu damga mühür, Doğu Akdeniz'deki Akhemenid dönemi mühür sanatı örnekleriyle benzeşmekte olup örneğin Gaziantep Dülük Baba Tepesi'nde ortaya çıkan mühür buluntuları ile karşılaştırılması mümkündür. Mevcut buluntular arasında ayrıca Yazılıkaya'da ele geçmiş olan ve Akhemenid dönemine tarihlenen, saray üslubunda bir silindir mühür yer almaktadır. Keramik ve mühür buluntuları bir arada değerlendirildiğinde, yerleşimin **Pers** egemenliğinde ya da en azından MÖ 6. yüzyıldan 5. yüzyıla geçişe kadar devam ettiği ihtimaline dair güçlü ipuçları göze çarpmaktadır (Schachner, 2019: 260).

3.1.1.7. Galat-Hellenistik Dönem (MÖ 300 - 25)

Son yıllardaki kazılarla Kesikkaya'nın güneydoğusu ile Büyükkale'nin kuzeybatı yamacında Hellenistik-Galat dönemine ait yerleşim izleri tespit edilmiştir. Buna göre bölgesel özellikler taşıyan kültürün hakim olduğu anlaşılmaktadır.

Aşağı Şehir'deki, çoğu MS 2. ve 3. yüzyıllara ait mezarlar, çoğunlukla doğrudan toprağa basit gömü biçimindedir. Bunun yanı sıra etrafı taşlarla çevrilerek işaretlenmiş olan sanduka mezarlar da görülür.

Hellenistik-Galat Dönemine ait bir diğer mezar grubu ise pişmiş toprak lahitlerdir; tuğla örtülü mezarlar gibi bu gömü türü de Orta Anadolu’da Hellenistik Dönem’den Bizans dönemine dek yaygın olarak kullanılmıştır. Ele geçen mezar hediyeleri karakteristik nitelikli olmadığından, gömü geleneğindeki bu çeşitliliğin nedeni tam olarak açıklanamamaktadır. Aynı şekilde gömülerin daha kesin bir şekilde tarihlenmesine olanak sağlayacak herhangi bir ipucu da mevcut değildir. Mezar biçiminde, öteki dünya inancına dair farklılıkların yanı sıra, çeşitli etnik, sosyal ve kronolojik faktörlerin de etkili olduğu anlaşılmakta; bunlara ek olarak gömü biçiminin seçiminde dış etkenlerin de rol oynadığı düşünülmektedir (Schachner, 2019: 264).

Harita 10. Boğazköy'deki Galat Yerleşiminin Kalıntıları, MÖ 3.-1. Yüzyıl (Kazı Arşivi, D. Krüger)

Kaynak: Schachner, 2021:14

3.1.1.8. Roma Dönemi (MÖ 25 – MS 400)

Mevcut buluntuların yetersizliği nedeniyle Boğazköy’ün Roma Dönemi tarihi büyük ölçüde karanlıktır. R. Czichon tarafından yürütülen yüzey araştırmaları sırasında eski Hitit kentinin çevresindeki ovalık alanda, antik döneme ait küçük yerleşimlerden oluşan, nispeten yoğun bir yerleşim ağı tespit edilmiştir. Oadaki yerleşimlerin ise çoğunlukla Budaközü’ndeki geniş vadi tabanında yer alan Hitit Dönemi ve Demir Çağı kalıntılarının kuzeyinde ve batısında yoğunlaştığı görülmektedir. Roma İmparatorluk döneminde sağlanan istikrar ortamı ve buna bağlı olarak oluşan nispeten güvenli yaşam şartları, kırsal yerleşimlerin düzlüklerdeki tarım alanlarının yakınında kurulmasını mümkün kılmıştır. Ancak yine aynı nedenlerle bu dönemde surlarla çevrili büyük kent yerleşimlerine gerek duyulmamıştır. Budaközü Ovası’ndaki yerleşim, dağınık bir şekilde araziye yayılmış çok sayıda küçük köy ve çiftlikten oluşmuş olup, bunlardan biri Hattuša Ören Yeri’nin batısında, Tilkilitepe yakınında bir düzlükte tespit edilmiştir (Schachner, 2019: 263-264).

Bölgenin, Roma İmparatorluğu'nun diğer bölgeleri ile olan bağlantısı, şehirlerarası bir yol ile sağlanmaktaydı. Boğazköy'ün güneybatısındaki dağlık alanda saptanan çok sayıda mil taşı ve birkaç mimari kalıntı sayesinde Roma Dönemi yolunun güzergâhı kısmen tespit edilebilmiştir. Güneyden – Roma eyaleti Galatia'nın başkenti Tavium yönünden– gelen bu yol, Boğazköy'ün birkaç kilometre doğusundan geçmekte, burada Evren'in (eski adıyla Yekbaş'ın) kuzeyinde Budaközü Ovası'nı boydan boya katederek kuzeydoğuya ilerlemekte ve Emirler'de tepeleri aşarak Alaca yönüne uzanmaktaydı. Boğazköy'ün 180 km kuzeydoğusunda yer alan Roma kenti Amasia'da son bulunduğu tahmin edilen yolda, Kurt Bittel tarafından üç evre tespit edilmiştir. Mil taşları üzerindeki yazıtların tarihlmesi doğrultusunda MS 1. yüzyıl sonunda inşa edilen yolun MS 2/3. yüzyıl dönümünde yenilendiği anlaşılmaktadır (mil taşlarının büyük bölümü bu döneme aittir). MS 3. yüzyıla tarihlenen az sayıda mil taşı ise yolun son evresine işaret etmektedir (Schachner, 2019: 264).

Eski Hitit kenti içerisinde Roma İmparatorluk dönemine ait kalıntılar, Aşağı Şehir'de yürütülen kazılarda saptanmış olup Büyük Tapınak'ın etrafında antik dönem mezarları tespit edilmiştir. Aşağı Şehir'in kuzey teraslarında MS 1. yy'dan 4. yy ortalarına kadar süren yoğun bir kullanım son 10 senedeki kazılarla ortaya çıkarılmıştır. MS 1. yy'da, Boğazköy'ün bulunduğu bölgeden geçen yolları kontrol etmek amacıyla kurulan bir askeri kamp bulunmuştur. Mihraplıkaya'nın batısında, kayalık cepheye bir niş olarak büyük bir havuz yerleştirilmiştir. Ayrıca kampın MS 2. yy'dan itibaren sivilleştirildiği anlaşılmıştır. Şu anda kazılarla askeri kampın güneyinde, havuzun batısında bir hamam yapısı irdelenmektedir.

Bunun yanı sıra Büyükkale'de Geç İmparatorluk dönemine ait olduğu tahmin edilen (ve olasılıkla MS 3-4. yüzyıllar arasına tarihlenen) küçük bir savunma yapısına ait kalıntılar açığa çıkarılmıştır (Schachner, 2019: 264).

3.1.1.9. Bizans Dönemi (MS 400 - 1200)

Bölgede özellikle Erken Bizans Dönemi yerleşimlerinden neredeyse hiçbiri bugüne kadar kesin olarak lokalize edilememiştir. Yazılı kaynaklarda geçen ve Tavium'dan Amasia'ya (günümüzde Amasya) ulaştığı bilinen antik yolun Bizans döneminde de kullanıldığına işaret eder. MS 6. ila 8. yüzyıllar arasına ait, ancak Yukarı Şehir'deki Orta Bizans Dönemi kilisesinde (MS 10. ila 11. yüzyıllar) devşirme malzeme olarak kullanılmış olan birkaç mezar taşı Boğazköy yada yakın çevresinde bir Bizans Dönemi yerleşiminin varlığına işaret etmektedir (Schachner, 2019: 265).

Yukarı Şehir'de aynı döneme ait bir küyü köy açığa çıkartılmıştır. Yapılarında zengin buluntularıyla tespit edilen yerleşim Orta Anadolu'da bu döneme ait bir bütün olarak keşfedilen tek yerdir. Bizans Dönemi yerleşiminin, Yukarı Şehir'deki korunaklı dağlık alanların diğer bölümlerine de yayıldığı tahmin edilmektedir. Zaten sayıca az olan sikke buluntularının MS 11. yüzyıl ortalarında sona ermesi, Boğazköy'deki Bizans yerleşiminin en geç bu dönemde sona erdiğine işaret eder (Schachner, 2019: 269).

Anılan kilise etrafında Bizans dönemine ait nekropol alanında toplam 240'tan fazla mezar gün ışığına çıkarılmış olup bunlar Orta Anadolu kırsalındaki nüfus yapısı ve yaşam şartlarına dair bilgi sağlamaktadır. Buna göre, ölüm oranının nispeten daha yüksek olduğu çocukluk dönemini (yaklaşık 5 yaşını) geride bırakan bir insanın, en azından 35 ila 40 yıl kadar yaşadığı, hatta bazı ender durumlarda bu sürenin daha da uzun olabildiği anlaşılmaktadır. Çalışmalar sırasında tespit edilen kadın iskeletlerinin sayısı, erkeklerinkine oranla biraz daha fazladır. Vitamin ve mineral eksikliğine dair belirtilerin, iskeletlerin çok azında karşımıza çıkması ise söz konusu yerleşmedeki beslenme koşullarının nispeten iyi ve dengeli olduğuna işaret eder (Schachner, 2019: 269).

3.1.1.10. Selçuklu Dönemi - Osmanlı Dönemi (MS 1200 - 1900)

Boğazköy'deki yerleşimin yeniden kesintiye uğraması ve bunun arkeolojik kaynaklarda da açıkça görülmesi, bu durumun bölgede Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından yaşanan dönem gibi kapsamlı bir etkiye neden olduğu anlaşılmaktadır. Zira Orta Anadolu'nun diğer bölümlerinin aksine Çorum, Yozgat, Kırşehir ve Kırıkkale arasındaki yer adlarından hiçbirinin etimolojik kökeni Türk dönemi öncesine dayanmamaktadır. Aynı şekilde, bölgedeki yol ağı da Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde tamamen değişmiş, örneğin Bizans dönemine dek bir kavşak kenti olarak varlığını sürdüren Tavium/Büyüknefesköy, daha sonraki dönemlerde önemini yitirmiştir. Boğazköy'ün 11. yüzyıldan 16/17. yüzyıl dönümüne kadar oldukça uzun bir süre boyunca yeniden yerleşim görmemesi, Orta Anadolu kültür tarihindeki benzer kırılmaların etkisi hakkında bir fikir vermektedir (Schachner, 2019: 270).

Selçuklular'ın Anadolu'ya gelişinin ardından önce küçük beyliklerin ortaya çıkması ve daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulmasıyla birlikte Budaközü Ovası'ndaki yerleşimlerin büyük ölçüde yeniden düzenlendiği görülür. Bu değişim, Orta Anadolu'nun güney kısımlarında da etkili olmakla birlikte, buradaki kırsal yerleşim yapısında Türk dönemi öncesine dair özellikler büyük ölçüde korunagelmıştır. Bu süreklilik özellikle yer adlarında belirgin olarak görülür; örneğin Konya kentinin günümüzdeki adı antik dönemdeki Ikonium, Kayseri Caesarea, Ankara ise Ancyra adlarına dayanmaktadır. Aynı durum, söz konusu büyük kentlerin yanı sıra Kappadokia'nın merkezi bölümündeki kırsal yerleşimler için de geçerlidir (Schachner, 2019: 270).

Boğazköy'de tespit edilen arkeolojik buluntuların yanı sıra yazılı kaynaklar doğrultusunda söz konusu gelişimin Orta Anadolu'nun kuzey ve doğu bölümlerinde daha yavaş ilerlediği anlaşılmaktadır. Ulaşılması güç ve tarımsal açıdan daha az verimli olan bu bölge, Osmanlı döneminin ilk iki yüzyılında gerçekleştirilen yeni yerleşim faaliyetlerinden daha az etkilenmiştir. Budaközü Vadisi'nin yeniden yerleşim görmesi ve modern Boğazköy (günümüzde Boğazkale) yerleşiminin kurulması ise ancak 15/16. yüzyıllara tarihlenmekte olup aslen Güneydoğu Anadolu bölgesinin bir kısmına hâkim olan Selçuklu Beyliği Dulkadiroğulları'nın Osmanlılar tarafından yıkılmasını takiben ortaya çıkan karışıklıkların bir sonucudur. Dulkadiroğulları Beyliği'nin kökeni, günümüz Kahramanmaraş'na dayanır. Beyliğin bir kolu 16. yüzyıl ortalarında Anadolu'daki uzun arayışlar sonunda, önce Budaközü düzlüğündeki Yekbas'a (günümüzde Evren) yerleşmiştir. 17. yüzyılda bu yerleşim Boğazköy'e taşınır. Celali İsyanı'na bağlı huzursuzluk ortamı dolayısıyla gerçekleştirildiği tahmin edilebilen bu yer değişikliği, Anadolu'da sıklıkla görülen ve yerleşmelerin, etrafı açık, savunmasız düzlüklerden daha korunaklı, yüksek birer alana taşındığı çok sayıda örnekten biridir. Bu dönem yerleşimine özgü mimari gelenek günümüze ulaşmış olup buraya yerleşen Dulkadiroğlu Beyi'nin gösterişli konağında kendini göstermektedir (Schachner, 2019: 270).

3.2. Hititler

Sanatı, dini, savaşları, güçlü krallığı ve kralları ile tarihteki önemli uygarlıklardan biri olan Hititler'e dair ilk kalıntılar Kültepe'de bulunmuştur. Hititler, Anadolu'ya Kafkasya üzerinden göç etmiş bir Hint-Avrupa kavimi olarak tanımlanabilir. Anadolu'ya Kafkaslar üzerinden gelen Hititler ticaret, hayvancılık yaparak hayatlarını sürdürüyor olsalar da ana geçim kaynakları tarım olmuştur. Bu yüzden Hititler'in genişleme politikalarında ticaret yollarına sahip olma amacının yanı sıra, verimli toprakları ele geçirmek de önemli olmuştur.

Hitit Devleti tarihsel açıdan iki dönemde incelenmektedir. Eski Krallık (MÖ 1650-1520) ve İmparatorluk dönemi (MÖ 1520/00-1180). Hititler'in tarihteki yerine dair bilgiler, 20. yüzyılın başından itibaren elde

edilmiştir. Anadolu’da uzun süre yaşamış olan Hatti’ler, Hitit kültürünü ve yaşamını da oldukça etkilemiştir. Zamanla bu iki kültür özellikle Orta Anadolu’nun kuzeydoğu bölgesinde birbirine kaynaşmış ve Hitit kültürü olarak var olmaya devam etmiştir.

Hitit Uygarlığı kuruluşunun başlangıcı kabul edebileceğimiz Beylikler dönemi sonrasındaki Eski krallık (MÖ 1660-1520/00) döneminde 11 kral, ardından Büyük Krallık döneminde (MÖ 1500-1190) 13 kral ile Anadolu’ya toplamda 800 sene egemen olmuşlardır (Akurgal, 2005: 49-50-110).

Tarihin ilk tarafları eşit olarak kabul eden barış anlaşması olan Kadeş Anlaşması Hitit Kralı 2. Muvattali ile Mısır Kralı Ramses arasında MÖ 1274 yılında imzalanmıştır. Yaklaşık olarak 3300 yıl önce Kadeş Savaşı’ndan sonra yapılan tarihin ilk yazılı antlaşmasını içeren tablete baktığımızda bugün de hayatın her alanında ihtiyacımız olan “saygı” kavramının öne çıktığını görüyoruz. Tabletteki metne göre, Mısır firavunu II. Ramses ile Hitit kralı III. Hattuşili bundan böyle birbirlerinin egemenlik haklarına saygı gösterecek, aralarındaki dostluğu sonsuza dek koruyacak, düşman saldırılarında ortak hareket ederek kardeşliklerini sürdürecektir. Öte yandan, tutsaklar ve kaçaklar isteğe bağlı olarak koşulsuz iade edilecek, fakat onlar şiddetle cezalandırılmayacak, gözlerinden yaş akmayacak, eşleri ve çocuklarından öç alınmayacaktı. İşte Hititleri komşu devletlerden ayıran en önemli özellik buydu. İki güçlü devlet arasında yapılan barış sözleşmesi aynı zamanda evrensel bir insan hakları bildirgesiydi. Bu antlaşmanın yer aldığı tablet İstanbul Arkeoloji Müzesi’nde görülebilir. Ayrıca bu barış antlaşmasının bir kopyası, Türkiye Cumhuriyeti’nin bir hediyesi olarak 1972’den beri Birleşmiş Milletler Genel Kurul Binası (New York) önünde sergilenmektedir.

Harita 11. Hititlerin Etki Alanı Haritası (Schachner, 2019)

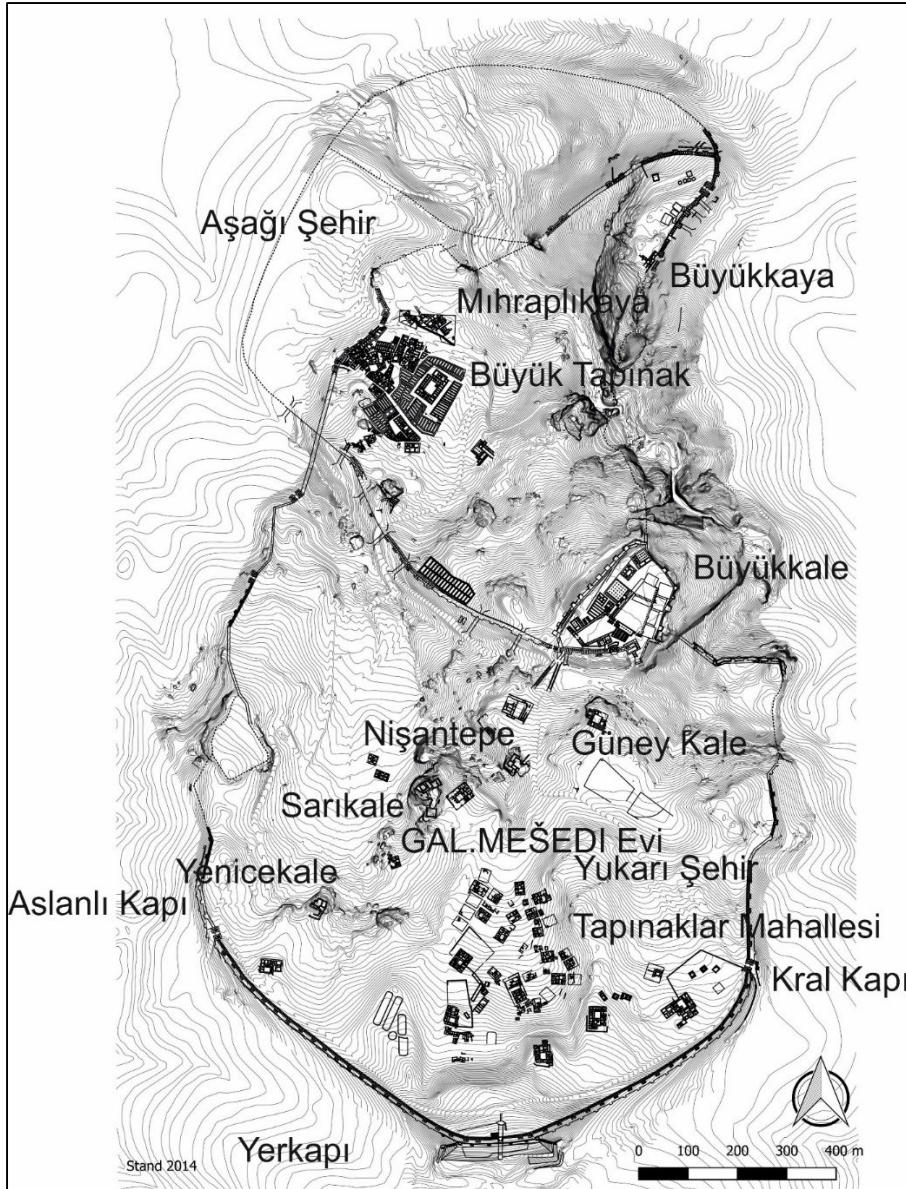
Hattuşa, Hitit İmparatorluğu’nun hem idari başkenti, hem de ülkenin dini merkeziydi. Hitit metinlerinde Hattuşa Ülkesinden bin tanrılı ülke olarak söz edilmektedir. Tarım ve hayvancılığın öne çıktığı bir toplum olan Hititler de, Tanrı inancı da doğa temelliydi. Hititler kutsal saydıkları değerler, bayramları, tapınakları ve tapınma şekilleri, ayrıca Tanrıları da bir tarım toplumu için önemli olan hava, su, toprak gibi unsurlara göre şekilleniyordu. Hititlerde tanrıların çok olması, yendikleri komşularının tanrılarını kızdırıp gazaplarına uğramaktansa onları kendi tanrıları arasına almalarından kaynaklanmıştır.

Hattuša'nın gelişim süreci, özellikle İmparatorluk döneminde, şehirciliğin gelişimi, nüfus yoğunluğunun imparatorluk döneminde artmaya başlaması, mesleki uzmanlaşmanın oluşması (zanaatkârlar, çobanlar, rahipler), artı ürünün depolanması için depo binaları oluşturulması (tapınak yada kral bünyesinde), anıtsal mimarinin oluşması, yönetici sınıfın oluşması ve yetiştirilmesi, yazının kullanılması, bilimin oluşması (takvimler, astronomi, kanallar, vs.), sanat eserlerinin ve sanatçıların ortaya çıkması, yakın ve uzak ticaret (ticari ve sanayide kullanılacak hammaddenin temini), politik bir devlet oluşumunun temellerini atmıştır.

3.3. Arkeolojik/Mimari Yapılar

Hattuşa, Hitit devletinin MÖ 17. yüzyıldan 12. yüzyıl başlarına kadar süren varlığı boyunca Hititlerin başkenti olarak kalmıştır. MÖ 12. yüzyılda şehir toplam 6.8 km uzunluğunda surlarla çevrilmiş 190 hektarlık bir alanı kaplıyordu. Bölgeyi 1834 yılında ziyaret eden ve şehir kalıntıları hakkında ilk yayınları yapan kişi Charles Texier'dir. Fakat şehri Hititlerin başkenti olarak tanımlayanlar 1880'lerde Archibald Sayce ile William Wright olmuştur. 1906 yılında Hugo Winckler ve Theodor Makridi tarafından ilk düzenli kazı yapılmıştır. 1931 yılından beri de sırasıyla Kurt Bittel, Peter Neve, Jürgen Seeher ve halen Andreas Schachner başkanlığında Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından kazı çalışmalarına devam edilmektedir. Kazılarda çok sayıda eser ve yapının yanında Hitit kraliyet arşivlerine ait 30 binden fazla yazılı kil tablet parçası ortaya çıkarılmıştır.

Alanın arkeolojik yapıları "Aşağı Şehir", "Yukarı Şehir", "Yukarı Şehir Tapınak Mahallesi", "Büyükkale (Saray)", "Büyükkale Kuzeybatı Yamaç", "Büyükkaya" ve "Yazılıkaya" ana başlıkları altında incelenmiştir. Hattuşa'nın kuzeyinde kalan kısmına aşağı şehir, güneyinde kalan kısmına ise yukarı şehir denmektedir.

Harita 12. Hattuşa Ören Yeri Planı (Kazı Arşivi)

3.3.1. Aşağı Şehir Mimarisi

Boğazköy-Hattuşa'da Aşağı Şehir ve Yukarı Şehir olmak üzere iki yerleşim alanı kurulmuştur. Aşağı Şehir'de sivil yaşam alanları, yaşam alanlarının ortasında da Hattuşa'nın en büyük dini yapısı olan Büyük Tapınak yükselir. İki kült odası olduğu için bu tapınağın, imparatorluğun tanrılarının en büyükleri olan Fırtına Tanrısı Teşup ile Arinna şehrinin Güneş Tanrıçası'na adanmış olduğu kabul edilir.

Aşağı Şehir Bölgesini, Yukarı Şehirden ayıran önemli bir özelliği, ilk yerleşimin yerli Hatti halkı tarafından bu bölgede başlatılmasıdır. Hititlerin sonradan kente gelmesi ve yerleşmesi ile daha görkemli yapılar inşa edilmiştir. Büyük Tapınak, Hitit Konutları, Yamaç Evi (Hattuşa' da yer alan iki katlı idari bir yapı) aşağı kentte yer alan Hitit Dönemi eserlerindendir.

Bugün itibarıyla Aşağı Şehir Ve Yukarı Şehirde toplam 32 adet tapınağın varlığı bilinmektedir.

3.3.1.1. Büyük Tapınak

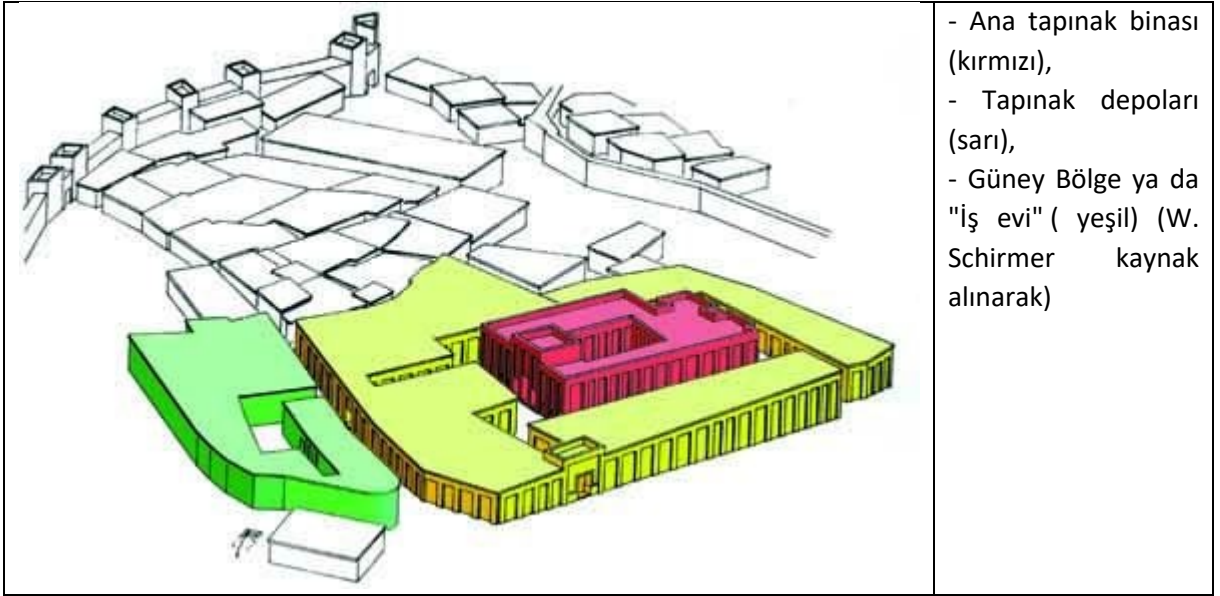
Hattuşa'da bulunan tapınakların en büyüğü Tapınak 1 veya Büyük Tapınak olarak adlandırılmıştır. Bu yapı kompleksinin ortasında yer alan ana tapınak binasının kuzey tarafındaki iki kutsal odada, muhtemelen Hitit baş tanrıları, Fırtına Tanrısı'nı ve Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nı temsil eden heykeller bulunmaktaydı. Ana tapınak binasını çevreleyen diğer yapılar tapınak görevlileri tarafından idari ve depo amaçlarıyla kullanılmaktaydı. Günümüzde bütün yapıların sadece taş bloklardan oluşan temelleri kalmıştır. Bunların üzerinde yükselen duvarlar kerpiç ve tahta kullanılarak inşa edilmiştir.

Harita 13. Büyük Tapınak Haritası

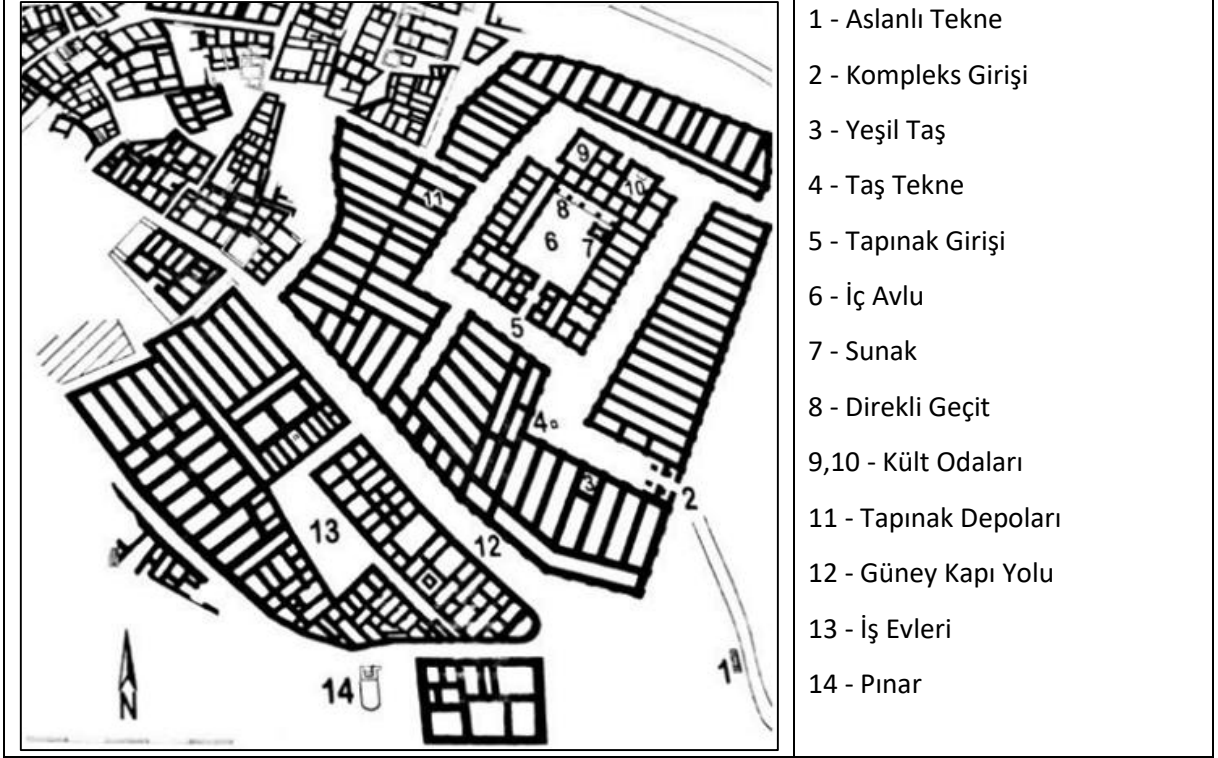
Foto. 16. Büyük Tapınak-1 (Kazı Arşivi)

Şekil 3. Büyük Tapınak Alanının Bölümleri

Kaynak: W. Schirmer

Büyük Tapınak (1 no. lu tapınak) 65 x 42 m boyutları ile Hattuşa şehrinin en büyük yapısıdır. Tüm çevresini saran depo odaları ile birlikte 14.500 m² lik bir alanı kaplamaktadır. Büyük tapınak, İmparatorluk döneminde kullanılmış, ancak daha erken bir dönemde inşa edilmiştir.

Şekil 4. Büyük Tapınak Kompleksi

Kaynak: (Seeher, 2011: 17).

Büyük tapınak Kurt Bittel tarafından hazırlanan "The Great Temple of Hattusha-Boğazköy" adlı çalışmada detaylı olarak incelenmiştir. Bittel bu çalışmasında Büyük tapınak yapısını A, B ve C şeklinde üç bölüm olarak analiz etmiştir (Bittel, 1976: 75).

3.3.1.2. Aslanlı Tekne

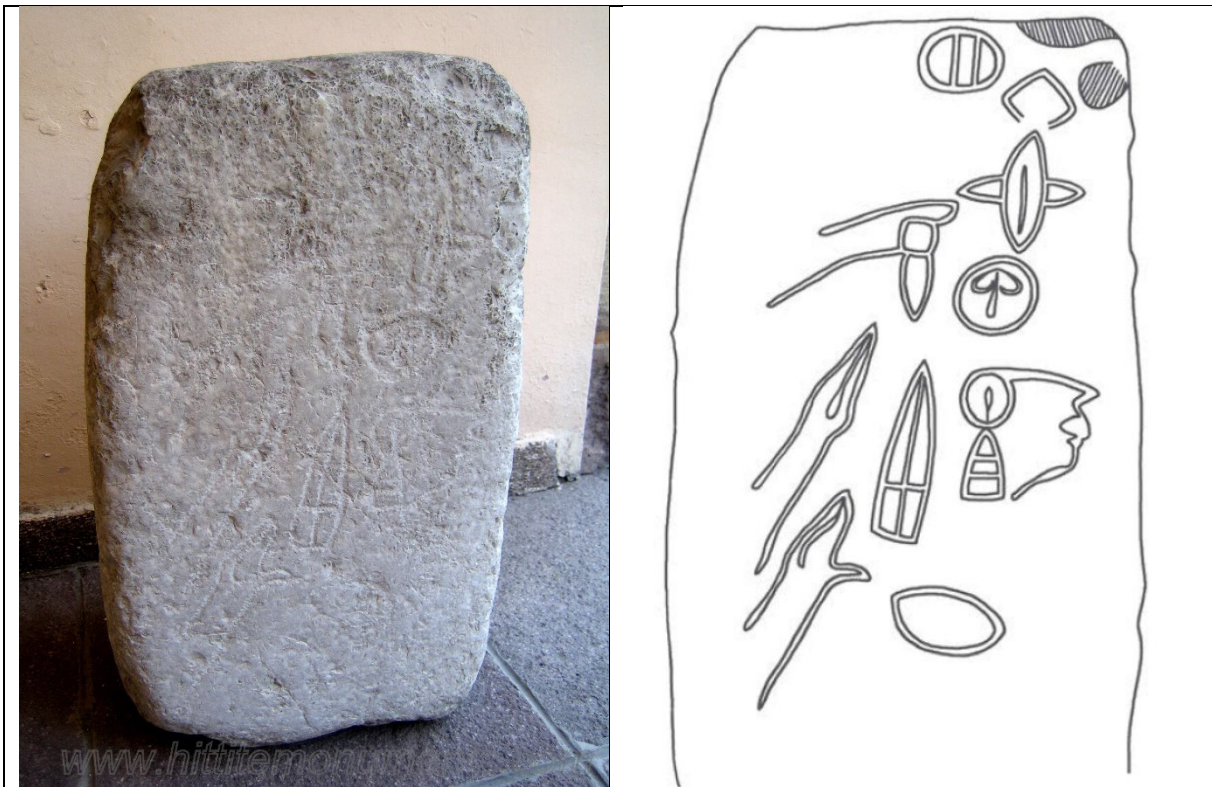
Büyük Tapınak kompleksinin ana giriş kapısı yakınında dört köşesi aslan figürleriyle dekore edilmiş bir heykel kaidesi bulunmaktadır. Bulunabilen parçaları biraraya getirilerek restore edilen tekne yaklaşık 5,5 m uzunluğunda tek parça bir kireçtaşı bloktan işlenmiştir. Tapınağa olan yakınlığı ve civarda bulunan yazıtlı bir taş bloktan hareketle (Şekil 5) burasının ritüel amaçlı kullanılmış bir heykel kaidesi olabileceği düşünülmüştür.

Tapınak kompleksinin güney ucunda, bir kaç basamakla inilen ve içinde bir su kaynağı bulunan küçük bir mağara vardır. Taş bloklarla çevrili giriş kapısının, orijinali Boğazkale Müzesinde olan üst pervaz bloğunda oldukça aşınmış figürler bulunmaktadır.

Şekil 5. Aslanlı Heykel Kaidesi
Kaynak: Çizim, O. Puchstein

Kaynak: Çizim, O. Puchstein

uzunluğa sahipti. Hitit dönemine ait en eski kent surlarını oluşturan Poternli Sur bile, sandık duvar tekniğinin karakteristik özelliklerini taşımaktadır. Bu surların inşası sırasında Hititli mimar ve mühendisler öncelikle birbirine paralel iki duvar inşa etmiş, ardından bunları dikey ara duvarlarla birbirine bağlamıştır (Schachner, 2019: 124).

Hattuša surları, MÖ 17. yüzyılda aslen savunma amacıyla inşa edilmiş olmakla birlikte, bu etkileyici yapının en geç MÖ 14. yüzyıldan itibaren ve özellikle de 13. yüzyıl boyunca çoğunlukla simgesel amaçlara hizmet ettiği ve kentin gücünü yansıtan bir sembol niteliği kazandığı anlaşılmaktadır (Schachner, 2019: 125).

2003-2005 yılları arasında yürütülen projeyle Hattuša kent surundan bir kesimin yeniden ayağa kaldırılması, Türkiye’de bir ilktir, daha önce bu boyutta bir kerpiç rekonstrüksiyonu yapılmamıştı. Bir zamanlar bütün şehri çevreleyen surların küçük bir bölümü orijinal yöntemler ve malzemeler kullanılarak inşa edilmiştir. Duvar yüksekliği, düşmanın el merdivenleriyle aşamayacağı 7-8 metre yükseklikte yapılmıştır (Baykal-Seeher, Seeher, 2007: 203). Bir kat daha yüksek olan kuleler ise 12-13 metre yüksekliğindedir. Arazinin değişkenliğine ve temel sağlamlıklarındaki farklılıklara bakıldığında, büyük olasılıkla Hattuša’da Hitit döneminde de surun yüksekliği her yerde aynı değildi (Baykal-Seeher, Seeher, 2007: 204).

Foto. 18. Hitit Suru Rekonstrüksiyonu (Kazı Başkanlığı)

Foto. 19. Hitit Suru Rekonstrüksiyonu Uzaktan Görünüm (Kazı Başkanlığı)

3.3.1.4. Yamaç Evi

Büyük Tapınak dışında ve doğusunda olan 32m x 36m boyutunda MÖ 1600 yıllarına tarihlenen iki katlı anıtsal ‘Yamaç Evi’, görünüm ve planı dikkate alındığında bu yapının, konut olarak değil de resmi işlevli bir yapı olabileceği sanılmaktadır. Bu evde 1911, 1960 ve 1963 yıllarında yapılan kazılarda çok sayıda çivi yazılı tablet ele geçmiştir. Yapının hangi amaçla kullanıldığı kesin olarak anlaşılamamıştır.

3.3.1.5. Poternli Sur

Poternli Sur, Hitit savunma yapıları için karakteristik olan sandık duvar uygulamasının Boğazköy’deki ilk örneğidir. Bu tekniğin öncülleri ise Alışar Höyük ve Konya-Karahöyük’teki Geç Karum dönemi tabakalarından bilinmektedir. Sur duvarı planının zaman içerisinde başta kuleler olmak üzere farklılıklar gösterdiği görülmektedir. Eski kent güney bölümünde arazinin daha yüksek olması ve olası kuşatma sırasında sur hattının zayıf noktasını oluşturması sebebiyle ayrıca güvence altına alınmıştır. Bu bölüme, sur duvarının altından geçerek kentin dışına açılan ve böylece kentte mahsur kalanlara kaçış imkanı sağlayan “potern” olarak adlandırılan tüneller yerleştirilmiş; ayrıca potern çıkışları arasına ek kuleler inşa edilmiştir (Schachner, 2019: 59-60).

3.3.2. Yukarı Şehir

Yukarı şehir Hattuşa'nın güneyinde yer almaktadır. Bu alan genellikle tapınaklar ve kutsal alanlardan oluşur (30 kadar tapınak yapısı ortaya çıkarılmıştır). Yukarı şehir güneyden bir sur ile çevrilidir. Bu sur üzerinde 5 adet kapı vardır. Güney surunun doğu ucunda Kral Kapı, batı ucunda Aslanlı Kapı bulunmaktadır. 1980'lerde Hattusa'nın Yukarı Şehrinde 30 Hitit tapınağının yanında büyük Demir Çağı yapıları ile Bizans çiftlik ve kiliselerinin kalıntıları ortaya çıkarılmıştır (Seeher&Schachner, 2014: 138).

Foto. 20. Yukarı Şehrin Havadan Görünümü

3.3.2.1. Aşağı ve Yukarı Batı Kapı

Yukarı Şehir'de şehir surunun batı tarafında yer alırlar. Her ikisinde de kapının iki yanında kuleler bulunur ve hem iç, hem de dış kapı geçitleri sivri kemer biçimlidir.

Sövelerinin büyük taş çukurlar içinde hareket ettiği büyük ahşap kapı kanatları, yapının iç tarafına doğru açılır. Böylece bu iki kapı, Yukarı Şehir surunun güney kesimindeki Aslanlı Kapı ve Kral Kapı ile benzeşmektedir; ancak onların aksine bu iki kapı kabartma bezemeli değildir.

Batıda Yukarı Şehir'e geçiş sağlayan bir diğer nokta, olasılıkla *puhlaš KÁ.GAL* olarak adlandırılan Aşağı Batı Kapı'dır. Günümüzde Boğazkale'den gelen ve bu kapı üzerinden kente ulaşan kağrı yolu da olasılıkla Hitit dönemindekiyle aynı hattı izlemektedir (Schachner, 2019: 104).

Yukarı Şehir'deki anıtsal kapıların (Aşağı ve Yukarı Batı Kapılar, Aslanlı Kapı, Sfenksli Kapı ve Kral Kapısı) inşa tarihi 16. yy'dır (Schachner, 2019: 128).

Hattuşa, Alacahöyük, Gavurkalesi ve Ortaköy dışında, benzer şekilde işlenmiş büyük taş blokların kullanıldığı duvar örgüsü örnekleri oldukça azdır. Hattuşa'da Yukarı Şehir kapılarından birinin yanı sıra Yenicekale, Sarıkale ve özellikle de Büyük Tapınak'ta görülen diyagonal derzli işlenmiş ve kısmen çok büyük boyutlu bloklar ise bugüne kadar başkent dışında yalnızca Alacahöyük'teki anıtsal giriş kapısından bilinmektedir (Schachner, 2019: 204).

3.3.2.2. Sarıkale

Şehrin ortasında yer alan ve biçiminden dolayı göze çarpan bu kayalığın üzerindeki yapının özel bir işlevi olduğu düşünülür. Hitit metinlerinde, kültle, özellikle de ölü kültüyle ilgili "kaya üstü yapıları"ndan sıkça söz edilir. Bu ifadeyle Sarıkale, Yenicekale, Nişantaş'taki gibi yapılar kastedilmiş olabilir.

Sarıkale'yi Yenicekale, Nişantepe ve Gavurkalesi'nden ayıran en önemli özellik, buradaki yapı kompleksinin çok sayıda mekândan oluşmasıdır. Ancak mevcut veriler doğrultusunda, söz konusu yapının sadece mimari açıdan değişik bir (É) ^{NA4} *hegur* SAG.UŠ mu yoksa tümüyle farklı bir işleve sahip başka bir yapı mı olduğunu söylemek mümkün değildir. Her halükârda, anıtsal mimarisi ve üzerinde bulunduğu kaya kütlelerinin derinlerine inen yapı tekniği dolayısıyla Sarıkale'nin, işlevsel olarak hemen yakınında bulunan 7 no.lu Tapınak'la ilişkili, son derece önemli bir kamusal yapı olduğu söylenebilir (Schachner, 2019: 135).

3.3.2.3. Aslanlı Kapı

Yukarı Şehir'de güneybatı yönünden kente giriş sağlayan kapıdır. Kapının girişindeki odanın her iki yanında kuleler bulunmaktadır. Kapı sövelerinin dışa bakan yüzlerinde birer aslan kabartması vardır. Aslan, Hitit kültüründe korunma, meydan okuma ve telif hakkının bir simgesidir. Açıkbaşlı yapılmış bu aslanlar, olasılıkla kötü ruhlarla ve düşmanlara korku salmak için kentin giriş kapısına koyulmuştur. Bunlardan birinin kafası antik dönemlerde tahrip olmuştur. Başının sol kısmında Luwi Hiyeroglifi ile yazılmış yazı dikkati çekmektedir. Taşa kazınmış bu yazı sadece belli bir ışıktaki görülür.

Foto. 21. Aslanlı Kapı (Kazı Arşivi)

3.3.2.4. Yenicekale

Yaklaşık 25 x 28 metre ölçülerindeki kayalık düzlük üzerinde küçük bir sarnıç ile duvar temelleri günümüze kadar gelmiştir. Fakat bu kompleksin işlevi ve yapılar hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Söz konusu yapılardan biri, Yukarı Şehir'in batısında yer alan, uzaktan bile görülebilen ve arazideki

belirgin konumunu günümüzde halen koruyan Yenicekale'dir. Kuzey yamacı oldukça dik bir kaya kütlesi üzerine inşa edilmiş olan Yenicekale, güneyde 30 no.lu Tapınak, batıda Aslanlı Kapı, doğuda ise olasılıkla bir su havuzu ile sınırlanacak şekilde tasarlanmış bir mahallenin en yüksek noktasını oluşturmaktadır. Kaya kütlesini çevreleyerek batı, güney ve doğu yönlerinde yapay bir teras oluşturan yüksek duvar, titizlikle yontulmuş taş bloklardan inşa edilmiştir. Güneydeki anıtsal cephesi ise öne doğru çıkıntı yapan iki bastiyon halinde düzenlenmiştir. Teras üzerindeki yapılardan hiçbiri günümüze korunarak gelemediğinden, bunların işlevlerinin arkeolojik yöntemlerle araştırılması net bir sonuç sağlamamıştır (Schachner, 2019: 134-135).

3.3.2.5. Güney Havuzlar

Jürgen Seeher Hattuša'nın güneybatısında, topografik olarak Tapınak Mahallesi'nin yer aldığı çukurluğun batı sınırını oluşturan kuzey-güney doğrultulu geniş bir düzlük üzerinde, farklı bir mimariye sahip beş su havuzu –Güney Havuzlar– tespit etmiştir. Uzunlukları 70 m'ye ulaşan, genişlikleri 14-15 m arasında değişen ve derinlikleri 7,5 m'yi bulan bu havuzlar, Doğu Havuzlar'dan ve akarsu vadilerinde inşa edilen barajlardan farklı olarak, neredeyse hiç su geçirmeyen marn anakaya üzerinde yer almaktadır. Hititler'in M.Ö. 15. yüzyılda inşa ettikleri düşünülen havuzların oluşturulması için kazılan toprak, kenarları dik bir eğime sahip olan düzlüğün desteklenmesi için kullanılmıştır. Nispeten dar bir alana sahip olan bu havuzların olabildiğince derin planlanmış olması, buharlaşmanın en aza indirilerek depolanan suyun kalitesinin artmasını sağlamaktadır. Dikkati çeken bir diğer nokta ise Yukarı Şehir'den geçen bir su bölümü hattı nedeniyle Doğu ve Güney havuzların farklı havzalardan beslenmeleridir. Yukarı Şehir'in doğusunda ve batısında yer alan su rezervlerinin dağılımının da bu durumda etkili olduğu anlaşılmaktadır (Schachner, 2019: 186).

Güney Havuzlar olarak adlandırılan bu su rezervlerinin, en az 150 yıl boyunca kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yaklaşık olarak aynı dönemde, MÖ 16. yüzyılın ikinci yarısında, Sarıkale'nin batısındaki düzlükte de ilk yerleşim izleri karşımıza çıkmaktadır (Schachner, 2019: 70).

3.3.2.6. Yerkapı (Güney kapısı ve surları), Yerkapı Tüneli ve Sfenksli Kapı

Şehrin güney surlarında taş bloklarla kaplanmış, bir rampa şeklinde yükselen tahkimatli bölge Yerkapı olarak bilinmektedir. Kent kapıları gibi Yerkapı da gerek Hitit dünyası gerekse diğer eski çağ kültürleri içerisinde benzersiz bir yere sahiptir. Sadece 250 m uzunluk, 70 m en ve 40 m yükseliğindeki etkileyici boyutları bile bu yapıya, çevresindeki araziye hakim bir konum kazandırmaktadır. Kenti adeta taçlandıran Yerkapı, kuzeyden Hattuša'ya gelirken yaklaşık 20 km'den fazla bir uzaklıktan görülebilmekteydi (Schachner, 2019: 131).

Yerkapı'nın kentin dışına bakan güney yamacını kaplayan ve birbirine bitişik yerleştirilmiş açık kireçtaşlarından oluşan döşeme, yapının anıtsal görünümünü pekiştirmektedir. Yapının iki yanındaki basamaklar oldukça kolay tırmanılabilen taş döşeli cephesi ve aşağı potern girişinin uzaktan görünür olması, Yerkapı'nın savunma amaçlı kullanılmış olamayacağını düşündürmektedir. Peter Neve tarafından ileri sürülen bir diğer olasılık ise Yerkapı'nın, Aşağı Şehir'deki tapınaklardan başlayarak Yukarı Şehir'e uzanan tören alayları ve diğer törenler sırasında bir nevi sahne işlevi görmüş olabileceği yönündedir (Schachner, 2019: 132).

Foto. 22. Yerkapı Genel Görünüm (Kazı Arşivi)

Foto. 23. Yerkapı (Kazı Arşivi)

Foto. 24. Yer Kapıdaki Potern-Tünel (Kazı Arşivi)

Surların yukarısında yaklaşık olarak orta noktada hem içe hem dışa bakan tarafında iki çift sfenksle dekore edilmiş Sfenksli Kapı bulunmaktadır.

2011 yılında Büyük olan Sfenks Almanya'dan, küçük olanı ise İstanbul Arkeoloji Müzesi'nden getirilmiştir. Günümüzde, Boğazköy Müzesi'nde sergilenmektedir. Müzenin en önemli eserleri olarak kabul edilmektedir. Yerkapı üzerindeki sfenksler ise kopyadır.

İç taraftaki kireçtaşından işlenmiş sfenkslerin ikisi de oldukça hasarlı olarak bulunmuştur. Her iki sfenks Berlin'e götürülerek biri 1927'de diğeri ise restore edilmiş ve 2012 yılında Türkiye'ye iade edilene kadar Pergamon Müzesinde sergilenmiştir. Daha da hasarlı olan 1927'de Türkiye'ye gelen batı kanadı sfenks de uzun yıllar İstanbul Müzesinde sergilenmiştir. Günümüzde her iki aslanın orijinaleri Boğazkale Müzesinde sergilenmektedir. Sfenksli Kapı'ya kopyaları yerleştirilmiştir. Dışa bakan taraftaki aslanlardan sadece baş tarafı kırık durumda olan batı kanadı aslanı mevcuttur. Yerkapı surlarının altında şehrin içine kestirme ulaşım sağlayan uzunca bir pottern tüneli bulunmaktadır.

Şehri her türlü kötülükten ve olumsuzluklardan koruyabilecek kadar güçlü aslan gövdeli, insan yüzlü ve kanatlı Hattuşa Sfenksi, kireçtaşından yapılmıştır. 258 cm boyunda, 175 cm eninde, 80 cm derinliğindeki ihtişamıyla Hitit şehrinin güney kapısının sağ tarafında yer almaktaydı. Yaklaşık 1700 kg ağırlığındaki Sfenksin göz çukurlarını doldurmak için değerli ve renkli taşların kullanıldığı rivayet edilmektedir (Güçlütürk vd., 2012: 131).

Foto. 25. Sfenksli Kapı (Kızı Arşivi)

Foto. 26. Sfenksli Kapının Doğu Figürü (Kızı Arşivi)

3.3.3. Yukarı Şehir Tapınak Mahallesi

Yukarı Şehir'in geniş bir bölümü yalnızca tapınak ve kutsal alanlardan oluşmaktadır. Yukarı Şehir geniş bir kavis halinde onu güneyden çeviren bir surla donatılmış olup, sur üzerinde 5 kapı mevcuttur. Şehir surunun en güney ucunda ve kentin en yüksek noktasında bastion ile sfenksli kapı yer almaktadır. Diğer dört kapıdan güney surunun doğu ve batı ucunda karşılıklı Kral Kapısı ve Aslanlı Kapı yer almaktadır. Yukarı Şehir'de görülen yapılaşma üç evrelidir. Birinci evre ilk surların inşaatı ile çağdaştır. İkinci evre, surlarda görülen ilk tahribattan sonraki yeniden yapım ve tapınak kentinin son biçimini almış olması ile belli olan evredir. Son evrede ise mevcut yapılarda görülen tadilat ve tamiratlar dışında dinsel amaçlar dışında bir yeni yapılaşma başlamıştır. Yukarı Şehir'de "Mabedler Mahallesi" olarak bilinen alan sfenksli kapıdan Nişantepe ve Sarıkale'ye kadar uzanır. Bu alanda çeşitli evrelere ait birçok tapınak açığa çıkarılmıştır. Tapınak planlarının genel karakteri, bir orta avludan girilen ve birer dar ön mekân ile derin ana mekânlardan oluşan kült odaları grubunun yapıyı biçimlendirmesidir (muze.gov.tr).

Tapınaklarda ele geçen malzemeler beş gruba ayrılmaktadır. Bunlar; seramikler, aletler, silahlar, kült objeleri ve yazılı belgelerdir. Yukarı Şehir'in girişinde, Büyükkale'nin hemen önünde yer alan Nişantepe ve Güneykale'de Hitit sonrası yapılaşmalar dikkat çekicidir ve bu MÖ 7-6. yüzyıla tarihlenen Demir Çağı yerleşmesidir (muze.gov.tr).

Şimdiye kadar Yukarı Şehir'de 30 tapınak tespit edilmiştir. Tapınakların boyutları farklılık göstermektedir. 1200-1500 m² lik büyük tapınakların yanında 400-600 m² lik küçük tapınaklar da mevcuttur. Odaların büyüklüğü ve çokluğu, tapınakların aynı zamanda ekonomik bir merkez olmalarıyla açıklanabilir.

3.3.3.1. 2, 3, 5 nolu tapınaklar

2 ve 3 no.lu tapınaklar Tapınak Mahallesinde, 5 no.lu tapınak ise Kral Kapı yakınında yer alır. Muhtemelen bu görkemli yapılar Yukarı Şehrin en eski tapınaklarıdır. Yapı malzemesi olarak kesme taş kullanılmıştır (Schachner, 2019: 145).

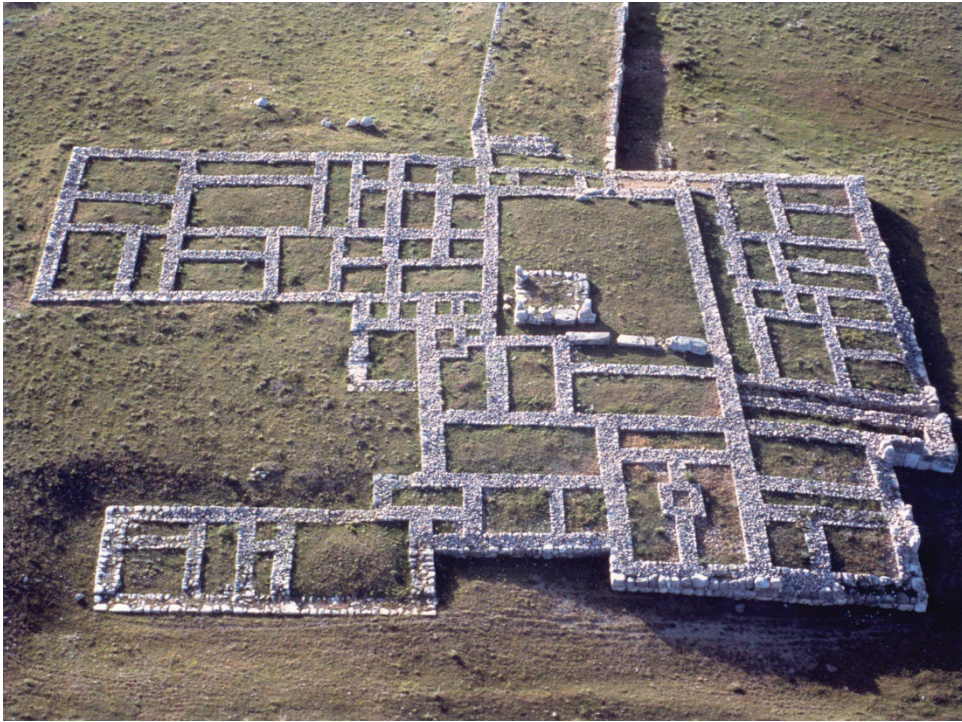

Foto. 27. 5 No.lu Tapınak (Kazı Arşivi)

3.3.3.2. Kral Kapı

Büyük sur yayının doğu kesimindeki bu kapı, batıdaki Aslanlı Kapı'nın eşidir. Bu kapıda da iki kapı kulesi ve bunların arasında iki yüksek sivri kemer biçimli kapı geçidi mevcuttur. Kral Kapı büyüklüğü ve plan şeması bakımından Aslanlı Kapı'nın aynısıdır. Burada da kuleler yaklaşık 10 x 15 m boyutlarındadır.

Kral Kapı 'da kabartma bezeme kapının dışında değil, şehre bakan iç tarafındadır. Kısım yarı plastikten daha yüksek kabartma olarak işlenmiş bu figürde bir tanrı silahlarıyla birlikte betimlenmiştir. 1911'de bulunan taş bloktan kesilmiş orjinal kabartma Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde muhafaza edilirken, Boğazköy'de bir kopya bulunmaktadır. Savaşçının boyu miğferinin ucundan ayak tabanına kadar 2,25 metredir.

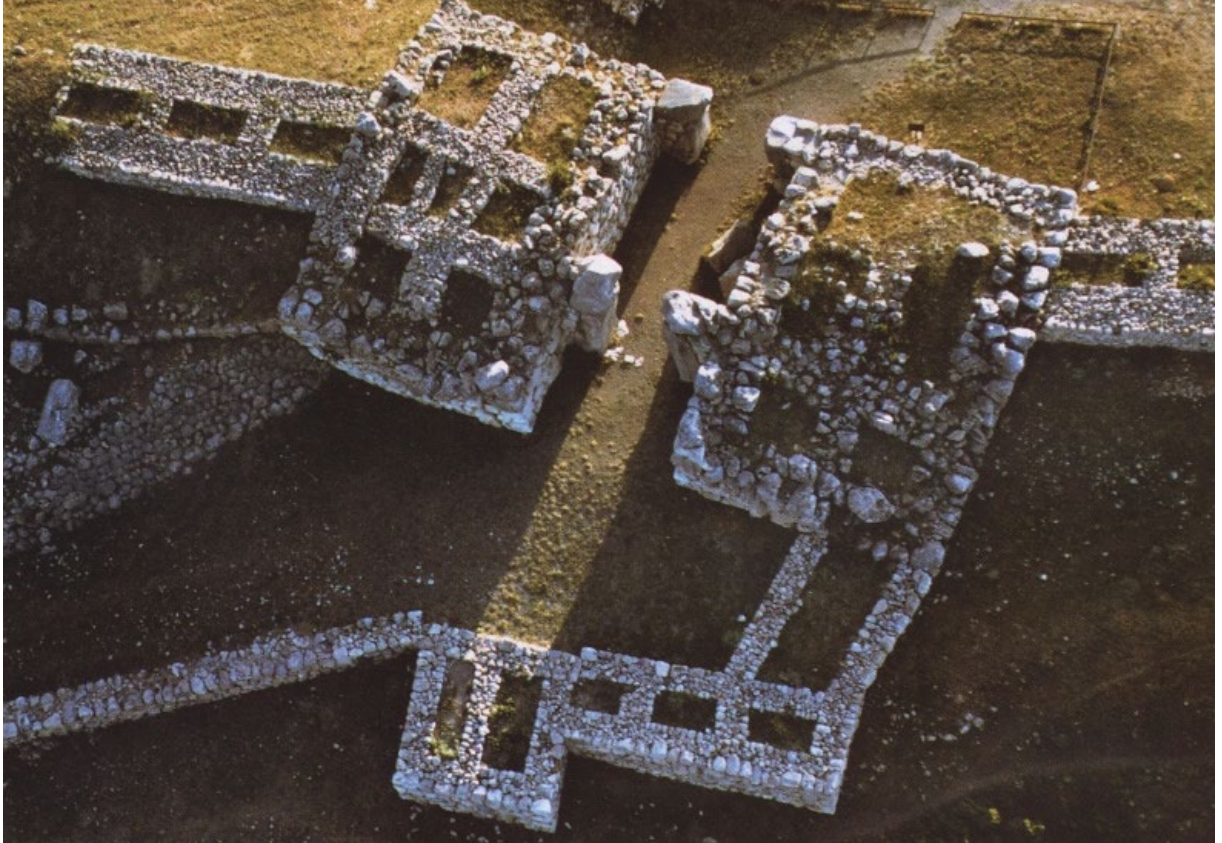

Foto. 28. Kral Kapısının Doğudan Kuşbakışı Görünümü (Kazı Arşivi)

Foto. 29. Kral Kapısındaki Tanrı Kabartması (Kazı Arşivi)

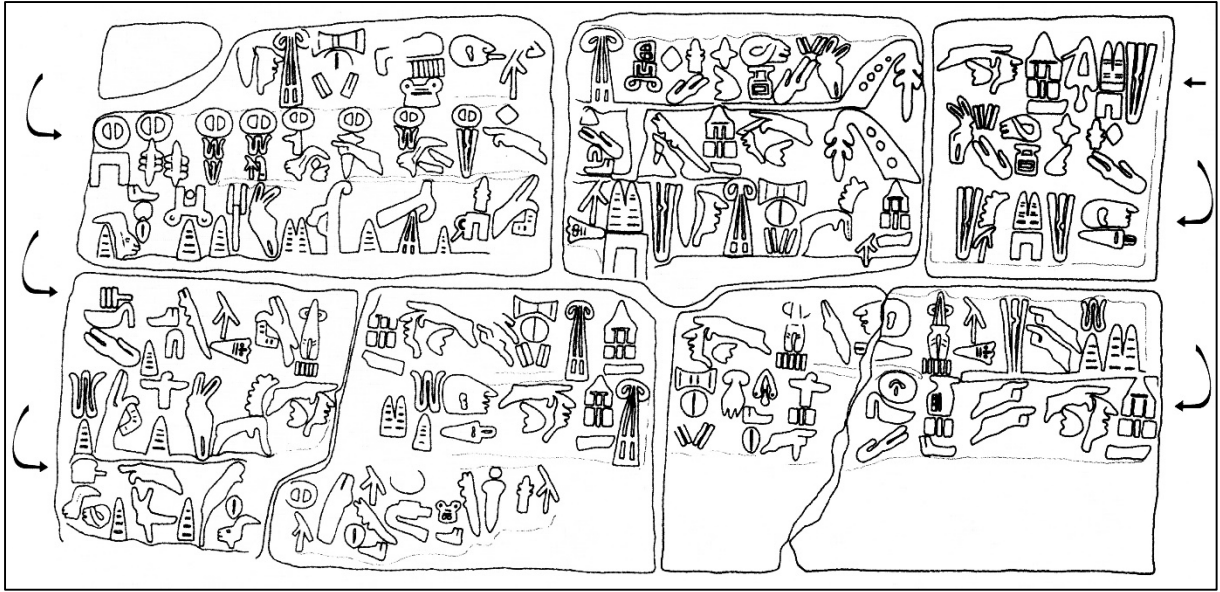
3.3.3.3. Doğu Havuzlar

Güney Kale'nin güneydoğusundaki alçak alan üzerinde Hititler iki yapay havuz inşa etmişlerdi. Arazide havuzların boyutları onarılan ve rekonstrüksyonu yapılan eğimli havuz kenarları ile belirtilmiştir. Havuz 1 yaklaşık 60 x 90 m ölçülerindedir. Bu havuzun arkasında, güneydoğusundaki Havuz 2'nin şimdilik yalnızca kuzey köşesi bilinmektedir. Ancak arazinin yapısından bu havuzun da yaklaşık aynı büyüklükte olduğu anlaşılmaktadır.

3.3.3.4. Hiyeroglifli Oda (2 Nolu Oda)

Hiyeroglifli Oda'da korunmuş kabartmalar vardır. Arka duvarda sol elindeki güç sembolü olan kıvrık değneği ile Güneş Tanrısı tasvir edilmiştir. Bu figürün Güneş Tanrısı olduğu başı üzerindeki kanatlı güneş kursundan anlaşılmaktadır.

Karşı duvarda altı satırlık Luvi hiyeroglifi ile yazılmış yazıt vardır. Büyük Kral II. Supiluliuma çeşitli tanrıların desteğiyle birçok ülkeyi ve bu arada Tarhuntaşa ülkesini de ele geçirdiğini, yeni şehirler kurduğunu ve çeşitli yerlerde tanrılara kurbanlar verdiğini anlatmaktadır.

Şekil 7. 2 Nolu Odanın Duvarına işlenmiş olan yazıt

3.3.3.5. Güney Kale

MÖ 13. yüzyılın sonlarında sarayın güneyinde, Büyükkale, Nişantepe ile Güney Kale'nin bulunduğu plato arasındaki alanda, Demir Çağı'na ait işlevsel olarak bütünlük arz eden kapsamlı bir yapı kompleksi ortaya çıkmıştır. Bu kompleksin batı kısmında, kralların ata kültü ile ilişkili olduğu tahmin edilen Nişantepe bulunmaktadır. Benzer bir kullanım, olasılıkla Güney Kale üzerinde yer alan 2 no.lu Oda için de geçerlidir (Schachner, 2019: 78).

Güney Kale, bugün Hattuşa'da görülen Hitit dönemine ait olmayan pek az sayıdaki kalıntılardan biri, MÖ 700'den sonra inşa edilmiş "Demir Çağı" kalesidir.

Foto. 30. Güney Kale Genel Görünüm (Kazı Arşivi)

3.3.3.6. Nişantaşı/Nişantepe, Kuzey Yapı Kompleksi

Burası da Sarıkale, Yenicekale gibi üzerinde büyük bir yapı bulunan bir kaya bloğudur. Nişantepe'deki yazıt 8,5 m uzunluğunda ve 11 satırlıktır. Düzletilmiş kaya yüzeyine işlenmiş bu yazıt, zamanında 2 no.lu odadakiler gibi görünüyordu; ancak kayanın arkaya yaslanmış olması ve dolayısıyla yağmur sularının

üzerinden akması sonucu iyice aşınmıştır. Bu nedenle yazıtın içeriği tam olarak anlaşılamamıştır. Kesin olan, yazıtın Hattuša'nın bilinen son Büyük Kralı II. Supiluliuma'ya ait olduğudur.

Kayalığın önündeki yıkıntının altında bir kapıya ait sfenkslerle bezeli bloklar bulunmuştur. Bu bloklarda Yerkapı'daki Sfenksli Kapı'nın dış sfenksleri gibi yalnızca gövdenin ön kısmı işlenmiştir.

3.3.3.7. Büyükkale

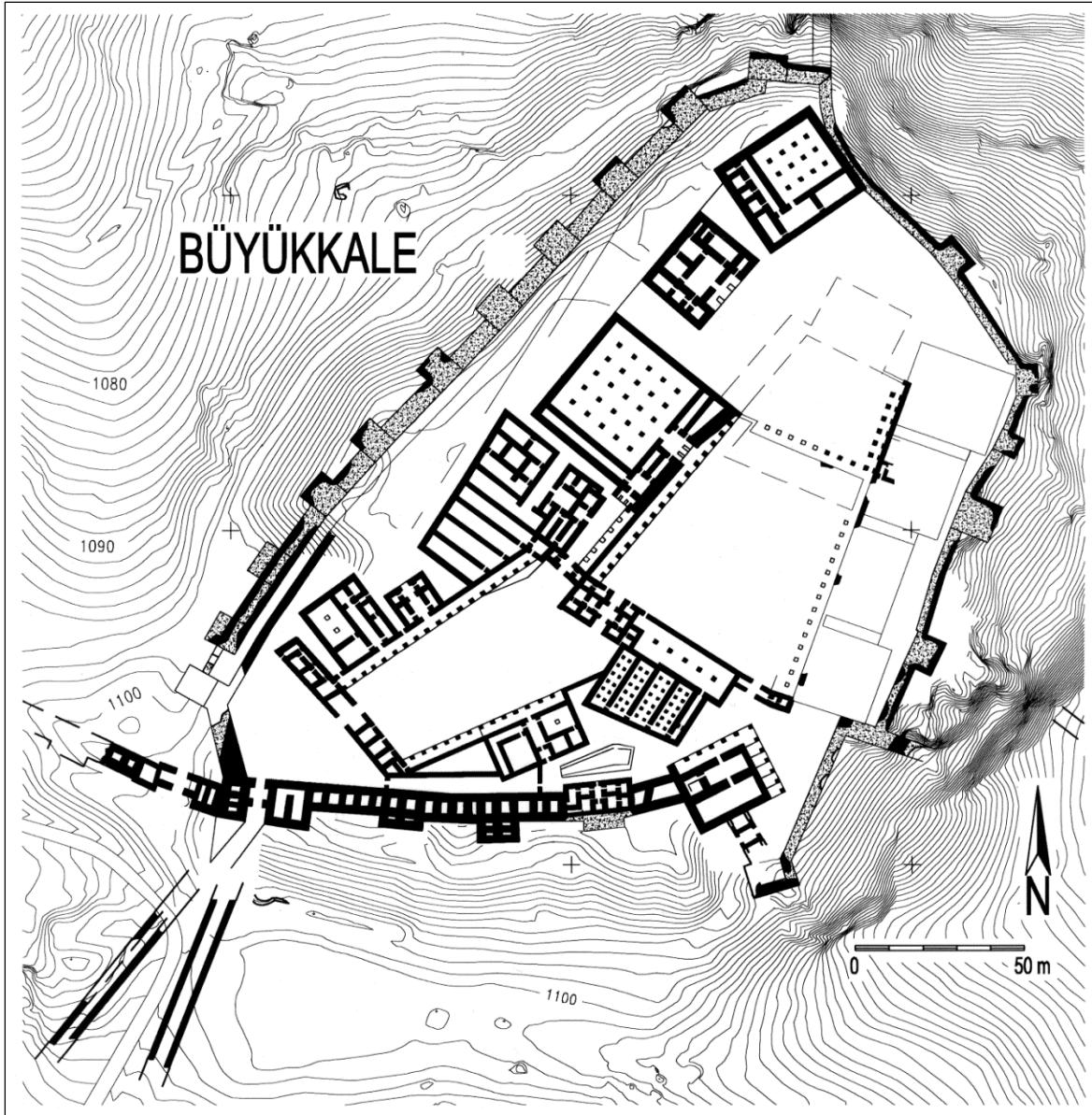
1906 yılında burada yapılan kazı sırasında, bu yapıda saptanan çivi yazılı tablet arasında Hitit Kral'ı III. Hattuşili ile Mısır Kralı II. Ramses arasında imzalanan Kadeş Barış ve Kardeşlik Anlaşması'nın metnini içeren tablet bulunmuştur.

Burada içinde kamu ve resmi toplantılar için kullanılan ve bir çeşit “Devlet Agorası” olduğu düşünülen bir alan bulunmaktadır. Orta avlunun kuzeydoğusunda Hitit İmparatorluk Dönemi'nin arşivinin korunduğu kütüphane binası yer almaktadır. Bu yapı tarihte kütüphane olarak inşa edilmiş en eski yapıdır. İki katlı olan bu yapıda Hitit İmparatorluk Dönemi'ne ait çivi yazılı 3350 adet tablet bulunmuştur.

Büyükkale'de Karum dönemine tarihlenen kalıntılar nispeten büyük evlerden oluşurken, Hitit döneminin en erken evresine ait olan yapılarda çeşitli yenilikler görülmektedir. Bu veriler, kentin geneliyle ilgili bir tespitte bulunmak için yeterli değilse de, o dönemde Büyükkale'nin eteğinde inşa edilmiş olan savunma hattı, bu alanın kentten ayrıldığını göstermektedir (Schachner, 2019: 61).

Trapez biçimli bir düzlüğe sahip olan Büyükkale'deki yapısal değişim daha sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Erken Hitit döneminde çoğunlukla anıtsal nitelikli olmayan, küçük mekânlı yapılar yer alırken daha sonraki dönemlere ait tabakalarda, düzlüğün kuzey ve orta bölümlerinde geniş teraslar, güneyinde ise büyükçe birkaç yapı kompleksi bulunmaktadır (Schachner, 2019: 61).

Büyükkale'nin değişimi İmparatorluk döneminde artarak devam etmiştir. Bu döneme tarihlenen tabakalarda düzlüğün tümünün kamusal nitelikli yapılar için kullanıldığı görülmektedir. Saray olarak tanımlanan yapı kompleksi, Mezopotomya ya da Suriye'deki saraylardan farklı bir düzene sahiptir. Hattuša'da ise sarayın farklı işlevlere sahip alanları tek bir çatı altında toplanmak yerine gevşek bir düzenlemeyle üç avlu etrafına yerleştirilmiş birbirinden bağımsız yapılardan oluşmaktadır. (Schachner, 2019: 62). Bu alanda erken dönemlere ait mütevazi yapılar, yerini anıtsal mimariye bırakmasıyla kendini göstermektedir (Schachner, 2019: 63).

Şekil 8. Büyükkale Planı (Kazı Arşivi)

3.3.3.8. Büyükkaya

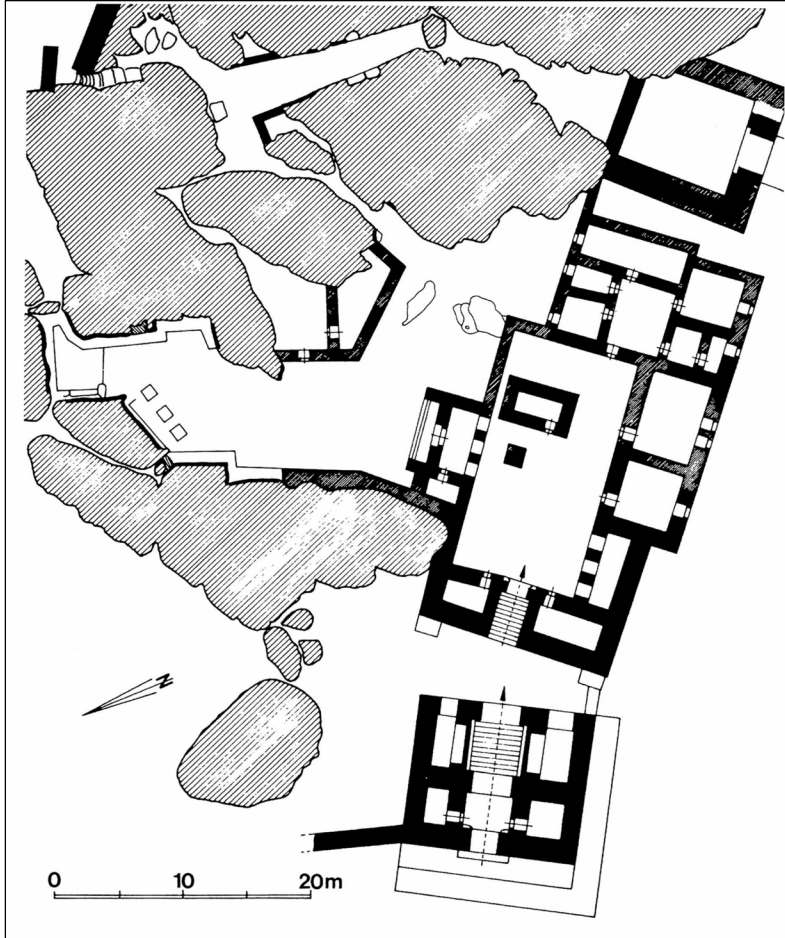
Büyükkaya'da Hititlerin gelişinden yaklaşık 6500 yıl önce, Kalkolitik Çağ'da, küçük bir yerleşme vardır. İlk Tunç Çağı Hattileri de buraya yerleşmişlerdir. Daha sonra Hititler bu yeri anıtsal bir yapı inşa etmek için kullanmışlardır. Bu yapının yalnızca temel kalıntıları günümüze kadar gelmiştir.

Büyükkaya'nın MÖ 13. yüzyıla kadar büyük bir tahıl ambarı olarak kullanıldığı bilinmektedir. Şehrin ve ülkenin erzağı, tabanları taş döşeli büyük dörtgen çukurlarda saklanmıştır. 11 tanesi bilinen bu çukurların sayıca daha fazla olduğu tahmin edilmektedir. En büyüğü 12 x 18 m boyutlarında ve derinliği de en az 2 m'dir.

3.3.4. Yazılıkaya

1834 yılında Charles Texier, Hattuşa'nın yaklaşık 2 km kuzeydoğusunda, labirent benzeri bir kaya kütesinin içerisinde Yazılıkaya Kutsal Alanını tespit etmiştir (Schachner, 2019: 80). Yazılıkaya bir Hitit kaya tapınağıdır. Doğal kaya yapısı ile çevrelenmiş iki adet üstü açık odadan oluşmaktadır. Hitit döneminde odaların üstünün kapalı olduğuna dair hiçbir belirti yoktur. Daha büyük olan ana odanın (A

Odası) kayalık duvarları çok sayıda Hitit tanrısının rölyefleri ile kaplıdır. Erkek tanrılar solda, tanrıçalar sağda, başı çeken ve karşı duvarın ortasında buluşan Fırtına Tanrısı Teşşub ile Güneş Tanrıçası Hebat'ı izler durumda tasvir edilmişlerdir. Tapınak, bahar aylarında yeni yılı karşılama kutlamalarının yapıldığı bir yer olarak kullanılmış olabilir. Dar bir geçitle ulaşılan B Odasının ise kral IV. Tuthaliya anısına, oğlu II. Şuppiluliuma tarafından MÖ 13. yüzyılda yapılmış özel ibadet odası olması muhtemeldir.

Şekil 9. Yazılıkaya Planı

Yazılıkaya A Odası'ndaki kabartmalarda MÖ 13. yüzyılda Hitit panteonunu oluşturan tanrılar solda erkek tanrılar, sağda ise tanrıçalar olmak üzere benzeri bilinmeyen bir düzenleme içerisinde betimlenmiştir. Bu iki tanrı sırası odanın arka duvarında, solda Hititlerin Fırtına Tanrısı Teşup ile sağda Arinna'nın Güneş Tanrıçası Hepat'ın karşılıklı betimlendiği bir sahne ile biraraya gelmektedir (Schachner, 2019: 81).

Yazılıkaya B Odasında IV. Tuthaliya Kralının ölümünün ardından tanrılaştırıldığını gösteren boynuzlu sivri uçlu başlıkla betimlenmiş olması, bu odadaki kabartmaların kralın ölümünden sonra işlendiğini göstermektedir. Resimde IV. Tuthaliya, Hattuşa'nın Fırtına Tanrısı ile Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın oğlu olan, koruyucu tanrısı Sarumma tarafından, karşısında yer alan ve zemine saplanmış bir kılıç ile sembolize edilen Yeraltı Tanrısı Nergal'e doğru yönlendirilmektedir. B Odasının, bu betimin karşısına denk gelen duvarında ise tek tip kıyafetler ve her biri elinde orak biçimli birer kılıçla betimlenmiş on iki erkek tanrı figürü yer alır (Schachner, 2019: 81).

Foto. 31. Yazılıkaya B Odasında Yer Alan On İki Tanrı Kabartması (hittitemonuments.com)

B Odasındaki kabartma ve diğer düzenlemeler, atalar kültü kapsamında ölmüş kralı anma amacına hizmet ederken, A Odasındaki benzersiz tasvir program, daha çok tapınağın dekarasyonu niteliğindedir. Ayrıca, A Odası, olasılıkla kralların taç giyme törenlerinde de önemli bir rol oynamıştır; özellikle de ana odaya açılan B Odasının kralların ata kültünü barındırdığı ve yeni tahta çıkan kralın meşruiyet kazanmasında önemli bir işleve sahip olduğu düşünülmektedir (Schachner, 2019: 85).

Foto. 32. Büyük Kral IV Tuthaliya'nın, koruyucu tanrısı –aynı zamanda Fırtına Tanrısı ile Güneş Tanrıçası'nın oğlu olan– Šarumma tarafından kucaklanması (B Odası) Kabartma yüzeyinin sağ üst köşesinde kralın kartuşu görülmektedir (Kazı Arşivi)

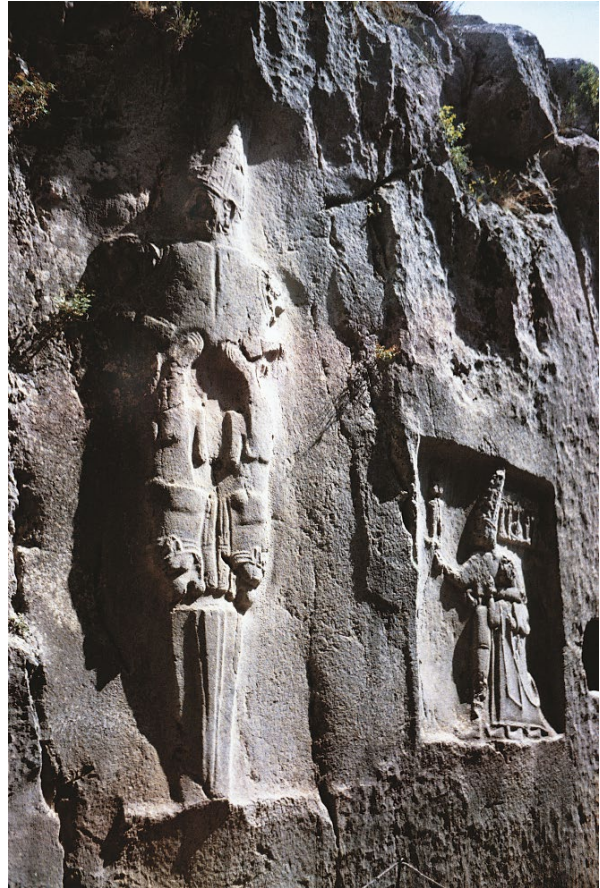

Foto. 33. B Odası, resmin orta bölümünde Yeraltı Tanrısı Nergal'ı temsil eden, yere saplanmış bir kılıç görülür. Bu kılıcın kabzası iki aslan protomu ile bezenmiştir (Kazı Arşivi)

3.4. Alanın Araştırma Geçmişi ve Arkeolojik Kazı Çalışmaları

Hattuşa kazılarına Avrupalı gezginlerin Anadolu Coğrafyasındaki gezileri ve kaleme aldıkları seyahatnameler vesile olmuştur (Schachner, 2019: 19). Eski Mısır, Babil, Asur ya da Pers kökenli Akhemenid İmparatorlukları, özellikle de İncil’de adları geçmesi dolayısıyla insanlığın hafızasına kazınmışken, Hititler ve başkentleri Hattuşa 20. yüzyılın başlarına kadar henüz bilinmiyordu. Boğazköy’e, ilk keşif gezisini 1834 yılında Charles Texier düzenlemiştir. Yüzeyleyen kalıntıları tespit ederek notlar almış ve Aşağı Şehir’de bulunan bir tapınağı da tespit etmiştir. Texier, Boğazköy yerleşkesinin hemen yanı başında bulunan ve dini bir merkez olarak değerlendirildiği düşünülen Yazılıkaya kaya kabartmalarını da tespit edip ilk çizimlerini yapmıştır. Charles Texier tarafından 1839 yılında yayınlanan plan ve çizimler, arkeoloji camiasında büyük yankı uyandırmıştır.

Kimse böylesine büyük bir kentin neden Anadolu’nun ortasındaki bu denli çorak bir bölgede kurulmuş olduğuna anlam veremiyordu. O dönemin anlayışına göre, bu derecede gelişkin bir kültür ancak Mısır ya da Mezopotamya’nın bereketli nehir boylarında oluşabilirdi. Dolayısıyla önce Boğazköy’deki kalıntıların MÖ 5. yüzyılda yaşamış Yunan tarihçi Herodotos’un bahsettiği Pteria kentine ait olduğu düşünülürdü (Schachner, 2019: 19).

İlk kazılar ise 1893 yılında Boğazköy deki ilk yazılı tabletlere ulaşan Ernest Chantre tarafından yapılmıştır. 1906 yılında, Theodor Makridi ve Hugo Winckler tarafından, Müze-yi Hümayun adına (bugünkü İstanbul Arkeoloji Müzeleri) gerçekleştirilen kazılarda ortaya çıkan Akadca yazılı bulgular sayesinde söz konusu kalıntıların Hitit İmparatorluğu’nun başkenti Hattuşa’ya ait olduğu anlaşılmış ve kraliyet arşivlerine ulaşılmıştır. Bu kazılarda 2500 adet çivi yazılı tablet parçası bulunmuştur (Ceram, 1994: 46-47). O güne kadar bilinmeyen, yeni bir gelişkin kültürün keşfi bilim dünyasında oldukça büyük bir etki yaratmıştır. 1915 yılında Çek dilbilimci Bedrich Hrozny tarafından Hititlerin Hint-Avrupa kökenli olduğunun tespit edilmesi ise bu ilgiyi daha da arttırmıştır (Schachner, 2019: 19).

Bedrich Hrozny 1915 yılında Boğazköy’de bulduğu tabletlerin yardımı ile Hititçeyi çözmüştür. Böylece Hititler ve Hattuşa hakkında önemli bilgilere ulaşılmıştır. Hrozny devrim niteliğinde yaklaşımı ile “Nu ninda-an ezzatteni watar-ma ekutteni” cümlesindeki Ninda kelimesinin sümer kökenli ekmek olduğunu biliyordu. Watar kelimesinin de Hint Avrupa dil kökeninden dolayı “water” yani “su” olduğunu da çözmüştür. “Ekmek yiyeceksin, Su içeceksin” cümlesini çözmeyi başardı. Böylece diğer çivi yazılı tabletler için bu cümle bir kılavuz olmuştur (Ceram, 1994: 67).

Hititlerin Anadolu’daki halklarla birlikte yaşamaları sonucu dil ve kültürel açısından zengin bir mozağe sahip olduğu; ele geçen tabletlerde Hititçe dışında Hattice, Palaca, Luwice, Hurrice, Kalaşma dillerini; diplomaside, uluslararası arenada ise Akadca’yı kullandıkları bilinmektedir. Ayrıca çivi yazısı ve hiyeroglif olarak iki yazı türünü de kullandıkları anlaşılmaktadır. Bugün Hititlilerin elimize ulaşan yazılı kaynakları ile toplumsal, ekonomik, sosyal, hukuki ve kültürel yaşantısına dair pek çok bilgi bulunmaktadır.

Hattuşa kazılarının tarihçesi:

Ernest Chantre (1893- 1894)

Büyük Tapınak ve Yazılıkaya’da sondajlar yapmış ve Hattuşa’nın ilk çivi yazılı tabletlerini yayınlamıştır.

Hugo Winckler ve Theodor Makridi (1906, 1907, 1911, 1912)

Büyükalede kazılar ve diğer yerlerde sondajlar yaparak, bu kazılarda 2500 adet çivi yazılı tablet parçası bulmuşlar ve burasının Hititlerin Başkenti Hattuşa olduğunu ortaya çıkarmışlardır.

Alman Arkeoloji Enstitüsü kazıları (1931- 1939)

Kurt Bittel (1952-1977), Peter Neve (1978-1993), Jürgen Seeher (1994-2005), Andreas Schachner (2006-Devam ediyor)

3.5. Somut Olmayan Kültürel Miras

Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi, kısa adı UNESCO olan Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu'nun Paris'te 29 Eylül - 17 Ekim 2003 tarihinde toplanan 32. Genel Konferansında kabul edilmiş ve Türkiye 27 Mart 2006 tarihinde Sözleşmeye taraf olmuştur. Sözleşmesinin 11. ve 12. Maddeleri, Sözleşmeye taraf olan her devletin kendi somut olmayan kültürel miras envanterini yapmasını zorunlu kılmaktadır. Türkiye; UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listelerine kaydettirdiği unsurlar ile dünya ülkeleri arasında 2'inci sırada yer almaktadır

Sözleşme "Somut Olmayan Kültürel Miras"ın belirlendiği alanları şu şekilde tanımlamaktadır:

- Somut olmayan kültürel mirasın aktarılmasında taşıyıcı işlevi gören dille birlikte sözlü gelenekler ve anlatımlar;
- Gösteri sanatları;
- Toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şöenler;
- Doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar;
- El sanatları geleneği;

Kültür ve Turizm Bakanlığının Somut Olmayan Kültürel Miras Ulusal Envanterinde Çorum ili için listelenen unsurlar aşağıda verilmektedir (yakegm.ktb.gov.tr):

- Bakırcılık
- Metal el işçiliği ve işlemeciliği
- Kargı bezi dokumacılığı
- Kına gecesi
- Düğün
- Alevi-Bektaşilikte Kırklar Cemi
- Çiğdem aşı eğlencesi
- Sinsin
- İskilip dolması
- İskilip Ramazan Keşkeği

Çorum ilinin Türkiye Patent ve Marka Kurumu tarafından Coğrafi İşaret tescili yapılmış ve listeye kaydedilmiş toplam 22 ürünü bulunmaktadır (ci.turkpatent.gov.tr). Bunun yanı sıra Çorum ilinden aralarında "Boğazkale Höke Üzümlü" ve "Hitit Figürlü Taş İşlemeciliği"nin de yer aldığı 43 Coğrafi İşaret tescili başvurusu bulunmaktadır.

İlk yerleşim izleri Kalkolitik Dönem'e (M.Ö VI. bin yıl) uzanan Boğazkale, çeşitli dönemlerde göçler almıştır. 16. yüzyılda Şanlıurfa civarından Karakeçili aşiretinden; 17. yüzyılda Dulkadiroğulları Beyliği'nden; 1871 yılında Kırım'dan ve daha sonra Kafkasya ve Balkanlar'dan bu bölgeye gelenler olmuştur. Söz konusu demografik hareketliliğe de bağlı olarak Boğazkale'nin kültürel yapısı ve unsurları çeşitlilik göstermiştir. Boğazkale'nin sahip olduğu kültürel çeşitlilik gelenek-görenek, giyim-kuşam, el sanatları (Hitit Figürlü Taş işlemeciliği vb.), yöresel mutfak gibi alanlara yansımıştır (Kaleli, 2023: 130).

Somut Olmayan Kültürel Mirasın Aktarılmasında Taşıyıcı İşlevi Gören Dille Birlikte Sözlü Gelenekler ve Anlatımlar

Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesinde tanımlanan sözlü ve geleneksel anlatımlar başlığı: mitler, destanlar, efsaneler, halk hikâyeleri, masallar, bilmeceler, halk şiiri, âşıklık geleneği, ağıtlar, ninniler vb. olarak tanımlanmıştır.

Nöbeti Baba Efsanesi

Boğazkale ilçesinin sınırları içerisinde olan Nöbeti Baba Türbesi, Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesinde tanımlanan pek çok başlık içerisinde değerlendirilebilecek önemli bir kültürel mekândır. Boğazkale’de her yıl yağmur yağdırma ritüellerinin gerçekleştirildiği bir yer olan Nöbeti Baba Türbesi ile ilgili iki efsane bulunmaktadır.

Efsanelerden birincisi şöyledir: Halk arasında “90 kıtlığı” olarak bilinen bir dönemde bütün ağaçlar, otlar kurumuş; hayvanlar açlıktan telef olmuştur. Bunun üzerine bölge halkı, Evcî Köyü’nde yaşayan ve âlim bir zat olan Hacı Hasan Sarıyüce’den yardım istemiştir. Hacı Hasan, kendisinden yardım isteyen halka, Nöbeti Baba Türbesi’ne gitmeleri gerektiğini söylemiştir. Bu zatın öncülüğünde türbede yapılmaya başlanılan yağmur duaları, günümüze kadar gelmiştir (Erkoç, 2015: 381-382).

İkinci efsane ise şu şekildedir: Eski zamanlarda Aygar Dağı’nda nöbet tutan âlim bir kişi varmış. Bu kişi, çeşitli vesilelerle gösterdiği kahramanlık ve yiğitlikten dolayı yörede ün salmış. Günlerden bir gün bir savaşta şehit düşmüş. Daha sonra Mustafa Efendi diye biri, bu zatın adının yaşatılması gerektiğini söylemiş. Yaklaşık 1890 yılından beri bu şenlikler, düzenlene gelmiş (Turan, 2020: 157).

Doğa ve Evrenle İlgili Bilgi ve Uygulamalar

Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesinde tanımlanan doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar başlığı: halk hekimliği, halk inançları, halk meteorolojisi, halk matematiği, halk mimarisi, halk ekonomisi, halk mutfacı, kutsal ve törensel yemekler vb. olarak tanımlanmıştır.

Halk İnançları

İnsan, kendi varlığını sürdürebilmek için doğa ile iç içe olan bir canlıdır. Olanca derinliği içerisinde doğa, insanlar tarafından korkulan, saygı duyulan ve anlamlandırılmaya çalışılan olaylar ve hareket dizilerini içermektedir. Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi’nin ilgili maddesi, insan ve doğa ilişkisi içerisinde edinilen bilgi ve inançlar bütünüdür.

Hayvanlarla ilgili halk inançları çerçevesinde köpek ulumasının kötüye yorulduğu hatta ölüme işaret ettiği bilinmektedir. Boğazkale’deki halk inançları kapsamında uluyan köpeğe -pek çok bölgede olduğu gibi- ekmek verilmektedir. Bu uygulama ise “köpeğe sadaka verilmesi” şeklinde adlandırılmaktadır. Yine hayvanlarla ilgili diğer halk inançları içerisinde leyleğin gelmesi veya görünmesi, kışın bittiğinin ve havaların ısınmaya başladığının bir göstergesi olarak yorumlanır. Leyleğin ağzında bir çöp ile gelmesi Boğazkale’de iyi sayılır. Leylek, al çaput getirirse gelirin bol olacağına inanılır.

Diğer taraftan gökyüzü ile ilgili inanışlar çerçevesinde yıldız kayması çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Boğazkale’de yıldız kaymasının, şeytanların gökyüzüne ulaşmak için üst üste çıkması karşısında, meleklerin bunlara ateş açtığı olay olduğuna inanılmıştır. Bununla birlikte Boğazkale’de güneş kişinin üstüne düşerse ve güneş batarken yemek yenirse kismetin kesileceğine inanılır (Kalaycı-Durdu, t.y., 216, 220).

Mutfak Kültürü

Anadolu'daki kültürel çeşitliliğe katkı sağlayan uygarlıklardan birisi olan Hititler'in gelişmiş bir mutfak kültürüne sahip olduğu, arkeolojik çalışmalarla ortaya çıkarılmaktadır. Bu doğrultuda Başkent Hattuşa'da (Boğazkale) yapılan kazı çalışmaları sonucunda binlerce yıl öncesine ait yiyecekler, araç-gereçler, tapınaklardaki mutfak ve yemekhaneler, halkın yaşadığı yerlerdeki ocak ve fırınlar, çeşitli pişirme teknikleri hakkında bilgilere ulaşılmaktadır (Akın ve Balıkçı, 2018: 280). Anadolu'daki diğer uygarlıklar gibi Hititler de kendilerine uzanan kültürel mirasın hem sahibi hem de taşıyıcısı olmuştur (Kaya ve Yaman, 2021: 68-69). Bu bağlamda Boğazkale, yüzyıllar öncesinden süzülüp gelen kültürel bir miras unsuru olan mutfak kültürü bakımından önemli merkezdir. Başka bir ifadeyle Boğazkale'de zengin bir mutfak kültürünün olduğu belirtilebilir. Boğazkale'nin mutfak kültüründe "toyga aş, diri aş, ekşili aş, tutmaç, çatal aş, kuru çiçek bamya çorbası ve bulamaç yöreye özgü çorbalara; madımak, göğ domates, sütlü kabak, kömeç ve yeşil mercimek sebze ve ot yemeklerine; soğan pidesi, kenepe ve bükme yöreye özgü hamur işlerine; kuskus pilavı ve mantarlı bulgur pilavı pilavlara; pıhtı, Evcı kadayıfı, pekmez helvası, hasıda, Çarşıcuma helvası, karaçuval helvası, fıstıklı un helvası tatlılara; ahlat turşuya; tokmak köftesi özel günlerde yapılan yemeklere; kızılık şerbeti içeceklere örnek verilebilir (Bilgili ve Koçoğlu, 2020: 60-61; Kaleli, 2023: 130).

Yukarıda sayılan yemekler dışında Hitit Uygarlığında kralların sofralarını süsleyip çivi yazılı tabletlere tarifleri aktarılabilecek kadar önemli kabul edilen ve günümüze uzanan bir lezzet olan Narlı Kuzu Budu (Zalpa); etli ayva yemeği ve keşkek Boğazkale'nin önemli et yemekleri arasında gösterilmektedir. Ayrıca "Çorum Beşlisi"nin (dügün çorbası, yahni, pilav, su böreği, baklava) yemeklerinden birisi olan su böreği, Boğazkale'nin önemli mutfak ürünleri arasındadır. İç malzemesi olarak köy peyniri veya çökeleğin kullanıldığı su böreği, kat sayısı değişmekle beraber, genellikle on bir katlı yapılmaktadır. Bununla birlikte fıccın böreği veya Çerkez böreği olarak bilinen ürün de genellikle özel günlerde kıyma ile hazırlanan ve tandırda pişirilen bir hamur işidir. Bölgenin diğer hamur işi yiyecekleri arasında bükme, halıva (çibörek), ekşili hamur köftesi, Çerkez mantısı, hingel de bulunmaktadır (Bilgili ve Koçoğlu, 2020: 54).

Diğer taraftan Boğazkale'nin mutfak kültüründe önemli bir unsur olan "Kaypak Aşı" ise -mahreç tescil türüyle- coğrafi işaret alma potansiyeli olan gastronomik ürünler arasında gösterilmektedir (Şahin, 2019: 1696).

Günümüzde yöre mutfağının gastronomi turizminde kültürel bir çekicilik oluşturması için yerel idare ve işletmelerin birtakım çabalarına rastlanılmaktadır. Bu doğrultuda Boğazkale Kaymakamlığı'nın öncülüğünde OKA ve DOKAP gibi ajanslarla gerçekleştirilen çalışmalarda Boğazkale'nin turizm potansiyelinin artırılmasında yöresel ürünlerin tanıtımı, yiyeceklerin üretilmesi ve misafire sunulması, kadınların iş hayatına katılması, yerel halkın üretime dahil olması gibi faktörler öne çıkarılmıştır. Diğer taraftan Boğazkale'nin kültürel miras yönetiminde işletmelerin yöresel ürünlere bölgenin tanıtımı için önem verdikleri; misafirlere veya turistlere sunulan yiyeceklerde yöresel ürünleri öne çıkarmaya çalıştıkları belirtilmektedir. Buna karşılık yerel tatlılara alışkın olmama, üretim ve tüketim maliyetlerinin fazla olması gibi sebeplerin ise yöresel mutfak kültürünün tanıtımında zorluklar oluşturduğu aktarılmaktadır (Bilgili ve Koçoğlu, 2020: 67).

Toplumsal Uygulamalar, Ritüeller ve Şölenler

Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nde tanımlanan toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şölenler başlığı: yaşamın dönüm noktaları olarak tanımlanan doğum, sünnet, askerlik,

düğün ve ölüm gibi özel gün ve ritüelleri; kutlamalar, bayramlar, panayır ve festivaller, yıl dönümü anma günleri ve mevsimlik bayramlar ve dinsel içerikli ritüelleri kapsamaktadır.

Yağmur duası veya yağmur yağdırma ritüelleri, halk takvimi ve halk meteorolojisi bağlamında Anadolu'da yaygın bir gelenektir. Bu gelenek bazı unsurlarıyla Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nde tanımlanan Doğa ve Evrenle İlgili Bilgi ve Uygulamalar (halk hekimliği, halk meteorolojisi vb.) başlığı altında da değerlendirilebilir. Boğazkale Evcı Köyü Nöbeti Baba Türbesi Anadolu'da yağmur duası veya yağmur yağdırma ritüellerinin gerçekleştirildiği yerlerden birisidir.

Nöbeti Baba Yağmur (Şükür) Duası Kaynaşma ve Barışma Etkinlikleri

Çorum Belediyesi tarafından Çorum il merkezinde her yıl temmuz ayında Uluslararası Hitit Fuar ve Festivali yapılmaktadır. Buna karşılık Boğazkale ilçesinde yer alan Evcı köyünde ise her mayıs ayında Nöbeti Baba Yağmur (Şükür) Duası Kaynaşma ve Barışma Etkinlikleri düzenlenmektedir (Kaleli, 2023: 131).

Boğazkale ilçesine bağlı Evcı köyünün büyüklerinden Hacı Hasan Efendi tarafından 1890 yılında başladığı belirtilen bu etkinlik her yıl, 1640 rakımlı ve Yozgat-Boğazkale-Sungurlu sınırlarının birleştiği Aygar Dağı'nın zirvesindeki Nöbeti Baba Tepesi'nde yapılmaktadır. Burada Nöbeti Baba adı verilen bir kişinin yatırının bulunmasından dolayı yağmur duasının gerçekleştirildiği bu tepeye Nöbeti Baba denilmektedir. Yağmur duasının yapılacağı tarih, genellikle cumartesi ve pazar günlerine denk getirilmektedir. Bu uygulamadaki amaç ise çevre ilçe ve köylerden de katılımın sağlanmasıdır. Yağmur duası, hava muhalefeti olması durumunda ise köyde gerçekleştirilmektedir (Santur, 1993: 68).

2024 yılında 134'üncüsü düzenlenen bu etkinliğin yapılış amacı ve işlevi, yağmurun az yağdığı yıllarda yağmur duasına çıkmak, yağmurun çok yağdığı yıllarda şükür duası yapmak ve küs olanları barıştırmaktır. Bu etkinlik sonunda katılımcılara imece usulü ile hazırlanan pilav ve et ikram edilmesi ise önemli bir gelenektir.

Aygar Dağı, Nöbeti Baba'da (Evcı Köyü, Boğazkale, Çorum) Yağmur/Şükür Duası" şu şekildedir:

"Nöbeti Ekber'dir dağın ismi

Kaybolmuyor baksana her sene resmi

Gündüzün ortası tam öğlen üstü

Duamızı kabul eyle yarabbi" .

12.05.2024 tarihinde 134'üncüsü düzenlenen Nöbeti Baba Yağmur (Şükür) Duası Kaynaşma ve Barışma Etkinlikleri hava muhalefeti nedeniyle köyde yapılmıştır. Söz konusu programda ilk önce camide bir sela verilmiş ve köylülerin camide toplanması için duyuru yapılmıştır. Ardından cami içinde Kur'an-ı Kerim okunmuş ve cami avlusunda yağmur duası gerçekleştirilmiştir. Öğle namazından sonra ise köy konağında yemek ikram edilmiştir.

Foto. 34. Nöbeti Baba Yağmur (Şükür) Duası Kaynaşma ve Barışma Etkinlikleri
Kaynak: www.yaylahaber.com.tr/corumda-134-yillik-gelenek

Boğazkale ilçesine bağlı Evcı Köyü'nde yağmur yağdırma ritüelleri bağlamında kaydedilen ama artık görülmediği belirtilen başka bir gelenek ise “at başının ıslanması”dır. Baharda yağmur duası ile birlikte gerçekleştirilen bu ritüelde, üzerine dua okunmuş ve yazılmış olan at kafası ıslatılır. Buradaki amaç ise canlı ya da cansız nesneleri suya temas ederek yağmur yağmasının sağlanmasıdır (Sir Gavaz, 2016: 582). Bu ritüel, Anadolu’da yağmur yağdırma ritüelleri içerisinde benzer şekillerde görülebilmektedir (Bk. Acıpayamlı, 1965).

Yakın bir zaman dilimine kadar yaşatılan bir uygulamaya göre çevre ilçe ve köylerden gelen misafirlerin Nöbeti Baba Türbesi’ne çeşitli hayvan, erzak ve hediyeler sundukları belirtilmektedir. Buradaki amaç ise kesilecek kurbanların sayısını artırmak ve yağmur duası sonrasında pişirilecek aşı (yemeğe) katkı sağlamaktır. Bu uygulama, Hititlerin başkenti Hattuşa’da hasat zamanında kutlanan KI.LAM bayramı sırasında katılımcıların yanlarında getirdikleri ve sundukları adak geleneğinin devamı olarak görülmektedir. KI.LAM bayramında, bir sunağın üzerine ekmek bırakılması şeklinde bir yağmur yağdırma ritüeli bulunmaktadır. Diğer taraftan Hititler döneminde dağ ve tepelerin, bayramların kutlandığı ve tanrıların kutsandığı alanlar olması da dikkat çekicidir. Hitit dönemi inanç sistemi açısından önemli olan bu uygulamalar, “günümüzde Anadolu’nun gelenek ve görenekleri içinde kültürel bir devamlılığın izlerini taşıması açısından etkili örneklerdir” (Sir Gavaz, 2013: 17; Sir Gavaz, 2016: 580-581).

Genel olarak ifade edilirse Anadolu’da yaygın bir ritüel olan yağmur duasının, farklı gelenekler ve motifler çerçevesindeki bir örneğine Hititler döneminde de rastlanılmaktadır. Hititçe metinlerde adı geçen 170 bayram içerisinde olan “EZEN hewaš- / EZEN ZU-UN-NU (Yağmur Bayramı)” Hitit ülkesinin önemli merkezleri olan Ankuwa, Hattusa, Nerik, Karahna, Şanantiya şehirlerinde kral ve kraliçenin katılımıyla gerçekleştirilen bir etkinliktir (Sir Gavaz, 2013: 17; Sir Gavaz, 2016: 574, 576). Hititler dönemine ait bu ritüeller, Boğazkale’nin somut olmayan kültürel mirasının önemini ve değerini binlerce yıl öncesinden işaretlemektedir.

Yukarıda bahsedilen etkinlik dışında bazı yıllar gerçekleştirilmesine karşılık sürdürülemeyen etkinlikler de vardır. Ağustos ayında yapılan Boğazkale Kültür Etkinlikleri, 2011 yılında H ke Bağları  z m Festivali, 2015 yılının Ekim ayında I. Hattuşa Kültür ve Gastronomi Festivali, 2016 yılında UNESCO Dünya Miras Listesi'ne dahil oluşunun 30. yılı kapsamında sinema gösterimi ve Hitit kıyafetleri defilesi, 2019 yılının Haziran ayında Boğazkale Kaymakamlığı tarafından düzenlenen Hattuşa Barış Günleri bunlara örnektir (Kaleli, 2023: 131).

3.6. Alanın Üstün Evrensel Değeri

Hattuşa: Hitit Başkenti, Çorum İli Boğazkale İlçesi'nde, Kuzey İç Anadolu Dağlık Bölgesi'nin tipik bir peyzajında Budaközü Ovası'nın güney ucunda, vadiden yaklaşık 300 m yükseklikte yer almaktadır. Hattuşa, kuzeyde aşağı şehir ve güneyde yukarı şehir olmak üzere ikiye ayrılır.

UNESCO Dünya Miras Alanı, Hitit şehir alanı, kuzeyde Yazılıkaya kutsal alanı, doğuda Kayalı Boğaz kalıntıları ve güneyde İbikçam Ormanı'ndan oluşmaktadır. Uzunluğu 8 km'den fazla olan anıtsal bir duvar tüm şehri çevrelemektedir. Aşağı şehrin etrafında daha eski duvar kalıntıları ve büyük şehir alanını ayrı bölgelere ayıran bölüm duvarları vardır. Yukarı şehrin sur kalıntıları, yüzden fazla kulesi olan bir çift duvar ve bugün bilindiği kadarıyla beş geçitten oluşmaktadır. Batıda iki, güneybatıda Aslan Kapısı, güneydoğuda Kral Kapısı ve şehrin güneyinde bir alay kapısı olan Sfenks Kapısı vardır. Sfenks Kapısı, yamaçları taşla sıvanmış yüksek yapay bir burcun tepesinde yer almaktadır. Tepedeki geçide çıkan iki merdiven ve altında kemerli bir taş tünel bulunmaktadır. Yukarı Şehir'in merkezindeki kayalık tepelere yerleştirilmiş etkileyici sur kalıntıları, Hitit kaya işçiliğinin ustalığına tanıklık etmektedir. Hitit İmparatorluğu'nun bilinen en uzun Hitit hiyeroglif yazıtı (resim yazı) Yukarı Şehir'de bulunmaktadır.

M.Ö. 13. yüzyıldan kalma ve Büyük Tapınak olarak bilinen Hitit Tapınağı'nın en iyi korunmuş kalıntısı Aşağı Şehir'de yer almaktadır. Genellikle daha küçük olmakla birlikte benzer tarih ve şekle sahip diğer tapınaklar, çoğunlukla Hitit ve Hurriler panteonunun tanrı ve tanrıcaları için bir tapınak kentinden oluşan Yukarı Şehir'de yer almaktadır. Aşağı Şehir'de yoğun bir yerleşim bölgesinin kalıntıları ortaya çıkarılmıştır ve bunların temelleri ve düzenlemesi Büyük Tapınak'ın kuzeyindeki alanda hala görülebilmektedir.

Ana kayaya oyulmuş iki doğal odaya sahip bir açık hava tapınağı olan Yazılıkaya'nın ünlü kaya tapınağı, başkentin 2 km kuzeydoğusunda, bir dağ setinin yamacında yer alır. Kaya odalarının duvarları Hitit kabartma sanatının en zengin ve çarpıcı örnekleriyle kaplı olup, tanrı ve tanrıcalar ile Büyük Kral Tuthaliya IV'ün figürleri yer almaktadır. İlk olarak çivi yazılı kitabelerde adı geçen Kayalı Boğaz, Kral Kapısı'nın 1,5 km doğusunda yer alan büyük bir müstahkem yerleşimdir. Şehre giden ana yolları gözetlemek ve kontrol etmek için kırsal kesimde bulunan ileri karakol ve kalelerden biri olarak hizmet vermiş olabilir. İbikçam Ormanı, Hitit döneminde başkentin güneyindeki dağları kaplayan sık ormanın kalan son örneklerinden birini temsil etmektedir.

Hattuşa, kentsel organizasyonu, korunmuş yapı tipleri ve zengin süslemeleri ve kaya sanatı topluluğu ile dikkat çeken bir arkeolojik alandır.

Kriter (i): Aslanlı Kapı, Kraliyet Kapısı ve Yazılıkaya rupestrel (kaya) topluluğu ve heykel frizleri ile birlikte kentin surları eşsiz sanatsal başarıları temsil etmektedir.

Kriter (ii): Hattuşa, Anadolu ve Kuzey Suriye'de M.Ö. 2. ve 1. binyıl uygarlıkları üzerinde baskın bir etki yaratmıştır.

Kriter (iii): Bu siyasi ve dini metropolün sarayları, tapınakları, ticaret alanları ve nekropolü, bir Hitit başkentinin kapsamlı bir resmini sunar ve artık yok olmuş Hitit uygarlığına eşsiz bir tanıklık eder.

Kriter (iv): Hattuşa'da bazı bina türleri veya mimari topluluklar mükemmel bir şekilde korunmuştur. Bunlar: kraliyet konutu, tapınaklar ve surlardır.

Bütünlük

Üstün Evrensel Değeri ifade etmek için gerekli tüm nitelikler UNESCO Dünya miras alanı içerisinde yer almaktadır. Alanın konumu göz önüne alındığında, endüstriyel gelişimden kaynaklanan herhangi bir zararlı etki veya tehdit bulunmamaktadır. Yerleşim alanları da arkeolojik alandan oldukça uzakta olup kuzey ve kuzeybatıya yayılmıştır; bu da kentsel gelişimin şu anda varlık üzerinde bir tehdit oluşturmadığı anlamına gelmektedir. Varlığın doğal çevresi içindeki konumu da herhangi bir modern etki olmaksızın korunmuştur.

Özgünlük

Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün Türk yetkililerle yakın işbirliği içinde yürüttüğü arkeolojik araştırmalar, uzun süreli restorasyon ve koruma çalışmaları, tapınaklar, saraylar ve konutlar gibi çok çeşitli yapıların yanı sıra gömülü büyük tahıl ambarları ve yapay su havuzları gibi teknik ve toplumsal tesisleri de ortaya çıkarmıştır. Bu keşifler, Yakın ve Orta Doğu'nun en büyüleyici antik kentlerinden birine erişim olanağı sağlamıştır. Koruma amaçlı müdahaleler gerçekleştirilmiş olsa da, ziyaretçilerin bir Tunç Çağı metropolünü deneyimlemelerine ve binalar arasındaki ilişkileri anlamalarına olanak tanıyacak şekilde biçim, tasarım ve yerleşim açısından özgünlükleri büyük ölçüde korunmuştur. Bu koşulların karşılanmaya devam etmesini sağlamak için restorasyon malzemelerinin ve tekniklerinin kullanımında dikkatli olunması gerekmektedir.

Yönetim Alanı içinde yer alan Hattuşa: Hitit Başkenti Ören Yeri ile Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulunun 8.6.1979 / A-1711 tarih ve ve sayılı kararı ile 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak ilan edilmiştir. Kültür ve Turizm Bakanlığı Ankara II Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu, 25.04.2018 tarih ve 3218 sayılı Kararı ile Hattuşa Ören Yeri I. (Bir) ve III. (Üç) Derece Arkeolojik Sit sınırları sit sınırlarını ve derecesini güncellenmiştir.

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulunun 05.11.1999 tarih ve 658 sayılı İlke Kararı doğrultusunda; I. Derece Arkeolojik Sit Alanı içerisinde kesinlikle hiçbir yapılaşmaya izin verilmemektedir. Bu alanlar imar planlarında aynen korunacak sit alanı olarak belirlenmektedir. Bilimsel amaçlı kazıların dışında hiçbir kazı yapılamamaktadır. Tarımsal faaliyetler ve ağaçlandırma yapılamamakta, yalnızca mevcut ağaçlardan ürün alınabilmektedir. Resmi ve özel kuruluşlarca zorunlu durumlarda yapılacak alt yapı uygulamaları, müze müdürlüğünün ve varsa kazı başkanının bilimsel raporlarına dayalı olarak, ilgili Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun uygun görüşüyle yapılabilmektedir.

4.2. Alandaki Yapıların Mevcut Koruma Durumu

Hattuşa Antik kent alanı, Kayalı Boğaz ve Yazılıkaya 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu kapsamında koruma altındadır. Antik kent alanı 1. ve 2. Derece Arkeolojik Sit Alanı, Kayalıboğaz ve Yazılıkaya ise 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak ilan edilmiştir. Ancak, Ankara II Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 25.04.2018 tarih ve 3218 sayılı Kararı ile Hattuşa Ören Yeri I. (Bir) ve III. (Üç) Derece Arkeolojik Sit sınırları ve derecesi güncellenmiş, 2. Derece iptal edilmiştir.

Mülk içindeki tüm fiziksel müdahaleler için Koruma Bölge Kurulu'nun onayının alınması gerekmektedir. Mülk 1988 yılında 13331 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile onaylanan Boğazköy - Alacahöyük Milli Parkı içerisinde yer almaktadır. Bu idari organizasyon, arkeolojik, tarihi, kültürel ve doğal değerlerin birlikte korunmasını ve böylece mülkün Üstün Evrensel Değerinin sürdürülmesini garanti altına almaktadır. Mülkün korunması ve muhafazası, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Boğazköy Müzesi tarafından ortaklaşa yürütülmektedir. Ayrıca bu ilgili kurum ve kuruluşlar, arkeolojik alanla ilgili tüm faaliyetleri ve yakın çevresindeki her türlü altyapı gelişimini kontrol etmektedir. Karar alma süreci, Koruma Kurulu kararlarıyla onaylanan alanlar için koruma planları doğrultusunda gerçekleştirilmektedir. Bu planlama araçları, varlığın uzun vadeli korunmasını sağlamak için sistematik olarak gözden geçirilmektedir.

4.3. Mevcut Plan, Proje ve Koruma Uygulamaları

Bu bölümde ulusal strateji belgeleri, bölgesel kalkınma programları ve bölge planları ile üst ölçekli planlar ve koruma uygulamaları incelenmiş, Çorum ilini ve Hattuşa: Hitit Başkenti Alan Yönetim Planı'nı etkileyen belli başlı kararlar özetlenmiştir. Yönetim Planı Alanını etkileyen On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028), Kültür ve Turizm Bakanlığı Stratejik Planı (2024-2028), Samsun-Çorum-Tokat Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı, Çorum İl Özel İdaresi Stratejik Planı genel olarak turizmin, tarihi ve kültürel değerlerin korunarak geliştirilmesini öngörmektedir.

On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028)

On İkinci Kalkınma Planı 31.10.2023 tarihinde TBMM tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Planda öncelikli gelişme alanları Tarım ve Gıda, Enerji, Savunma Sanayi ve Turizm olarak belirlenmiştir (SBB, 2023: 98).

Turizm başlığı altında; Değişen tüketici eğilimleri doğrultusunda turizmin çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesi, sezon süresinin uzatılması, hizmet kalitesinin yükseltilmesi ve daha fazla harcama eğilimi olan ziyaretçinin ülkemize çekilmesiyle ziyaretçi başına turizm gelirin artırılması, varış noktası yönetimi yaklaşımıyla sektörde yeşil ve dijital dönüşümün gerçekleştirilerek rekabetçiliğin geliştirilmesi ve koruma/kullanma dengesi gözetilerek ekonomik ve sosyal kalkınmaya katkı sağlanması temel amaç olarak belirlenmiştir (SBB, 2023: 109).

Kültür ve sanat başlığı altında; "UNESCO koruması altındaki alanlar başta olmak üzere arkeoloji, edebiyat, tarih, tabiat konulu tematik kültür rotaları belirlenecek ve tanıtımları sağlanacaktır" ifadesine yer verilmiştir (SBB, 2023: 186-187).

Bölgesel Gelişme başlığı altında; "Bölgelerin potansiyellerinin harekete geçirilmesi, kendilerine özgü imkân ve kabiliyetlerinin yenilik temelinde geliştirilmesi, bölge dirençliliklerinin artırılması ve afet sonrası ekonomik ve sosyal iyileşmenin sağlanması yoluyla ülkemizin dengeli kalkınmasına azami katkının sağlanması ile bölge içi ve bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılması hedeflemektedir (SBB, 2023: 216).

Kültür ve Turizm Bakanlığı Stratejik Planı (2024-2028)

5 yıllık süreçte Bakanlığın orta ve uzun vadeli amaçlarını, temel ilke ve politikalarını, hedef ve önceliklerini, performans ölçütlerini ve bunlara ulaşmak için izlenecek yöntemler ile kaynak dağılımlarını içerecek biçimde hazırlanmış olup, aşağıda sıralanan amaç ve hedefler **Hattuşa: Hitit Başkenti Alan Yönetim Planı'nı** desteklemektedir.

Amaç 1: Kültürel Zenginliğimizi ve Çeşitliliğimizi Araştırmak ve Gelecek Kuşaklara Aktarmak

H1.1. Kültürel miras öğelerimizin ve entelektüel birikimimizin derlenmesi, kayıt altına alınması ve korunması

H1.3. Kültür varlıklarımızın aslına uygun olarak restorasyon/konservasyonunun yapılarak korunması

H1.4. Kültür varlıklarımıza yönelik araştırma ve koruma faaliyetlerinin etkin şekilde yürütülmesi

Amaç 5: Uluslararası Alanda Bilinirliğimizi Artırmak ve İş Birlikleri Geliştirmek

H5.1. Uluslararası alanda ilişkilerimizin ve iş birliklerimizin geliştirilmesi

H5.3. Kültürel miras ve değerlerimizin bilinirliğinin artırılması

Samsun-Çorum-Tokat Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı

Samsun-Çorum-Tokat Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı" TC Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından 20.07.2007 tarihinde onaylanmış, askı süreçleri sonrasında 26.02.2008 tarihinde kesinleştirilmiştir. Planın onayından günümüze kadar farklı tarihlerde plan hükümlerinde ve kullanım kararlarında değişiklikler yapılmıştır (<https://mpgm.csb.gov.tr/samsun---corum---tokat-planlama-bolgesi-i-82192>).

Samsun-Çorum Tokat Planlama Bölgesi 1/100.000 Çevre Düzeni Planının amacı; Planlama Bölgesinin ulusal ve uluslararası önemini arttıracak, çevre korumayı öncelik olarak seçmiş, bölgesel dengesizlikleri gidermeye yönelik, bilgi toplumunun ve toplumsal meşruiyeti olan bir iktisadi kalkınma modeli çerçevesinde yerel kaynakların optimum ve sürdürülebilir gelişimini/kullanımını sağlayacak, geleceğe yönelik arazi kullanım kararlarını uygulama politikaları ile birlikte geliştirmektir.

Çevre Düzeni Planında "Planlama bölgesindeki Çorum ili, uluslararası ölçekte önem taşıyan Hitit uygarlığı kalıntıları ve şehirleri ile bu başlık altında çok önemli bir yer doldurmaktadır. Boğazkale'de yer alan Hattuşa Örenyeri, zengin kültürü ile etkili bir çekim noktası oluşturmaktadır. Bu bölge için plan kararı olarak ilçe civarı ve merkezinde altyapı tesislerinin geliştirilmesi kararı getirilmiştir" denilmektedir.

Ayrıca, "Çorum'da Gazi Üniversitesi'nden ayrılarak kurulan Hitit Üniversitesi'nde, bölgedeki özellikli arkeolojik alanlarda araştırma çalışmalarının yürütülmesi için arkeoloji bölümünün kurulması önerilmiştir. Bununla birlikte Boğazkale merkezli olmak üzere ekomüzecilik anlayışı ve faaliyetleri desteklenecektir" ifadesine yer verilmiştir.

Planın 6.18 başlığı altında Çorum-Boğazkale ilçesine ilişkin alınan kararlar aşağıdaki gibidir:

Sektörel Kararlar

- İlçenin gelecek 20 yıllık kalkınması hususunda belirlenen başlıca sektörler tarım, sanayi, turizm ve hizmetler sektörleridir.
- Özellikle sahip olduğu tarihi değerlerin turizm açısından değerlendirilmesi, bölge kalkınması için önemli bir potansiyel olarak görülüp, geliştirilmesi planlanmıştır.
- İlçenin sahip olduğu doğal ve kültürel değerler, turizm sektörünün geliştirilmesi ile birlikte önem kazacak ve bu değerlerin bölge içinde kalan diğer yerleşmelerle birlikte bir hat oluşturulması sağlanacaktır.

Tablo 16. Boğazkale için 2026 Yılı Nüfus Projeksiyonu

Mevcut Nüfus	Yerleşim Alanı (ha)	Mevcut Yoğunluk (kişi/ha)	2026 Yılı Max Kent Nüfusu	Gelişme Alanı (ha)	2026 Yılı Yerleşik Alan Brüt Yoğunluk (kişi/ha)	2026 Yılı Gelişme Alanı Brüt Yoğunluk (kişi/ha)	Planla Getirilen Sanayi Alanı Büyüklüğü (ha)
1.970	118	17	9.000	65	30	30	3

Kaynak: Plan Açıklama Raporu: s. 83

Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi (Amasya, Çorum, Samsun, Tokat) Bölgesel Gelişme Ana Planı

Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi; Amasya, Çorum, Samsun, Tokat, illerini içine alan ve Türkiye'nin kalkınmışlık çizgisinin altında kalan bu bölgenin topyekün planlı bir kalkınma çizgisine ulaştırılması hedeflenerek hazırlanmış bir "bölgesel kalkınma modeli"dir.

Projenin en önemli özelliklerinden biri bölgesel niteliği ve proje yönetiminin bir yerel yönetim birliği olmasıdır YHP; üye il özel idarelerinin bölgesel kalkınma amacıyla bir araya gelerek oluşturduğu Hizmet Birliği ve yerel-bölgesel kalkınma modelidir.

Çorum İl Özel İdaresi Stratejik Planı (2025-2029)

Çorum İl Özel İdaresinin 2025-2029 yıllarını kapsayan beşinci beş yıllık Stratejik Planı; 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun 9. Maddesi kapsamında geleceğe ilişkin misyon ve vizyonunu oluşturmak, stratejik amaçlar ve ölçülebilir hedefler saptamak, performanslarını önceden belirlenmiş olan göstergeler doğrultusunda ölçmek ve bu sürecin izleme ve değerlendirmesini yapmak amacıyla katılımcı yöntemlerle hazırlanmıştır.

Planın Misyonu; "Çorum kırsalında yaşayan halkın yaşam kalitesinin yükseltilmesi amacıyla; çevre ile uyumlu altyapı ve üstyapıyı iyileştirmek ve ekonomik kalkınmanın desteklenerek refah düzeyinin sürdürülebilirliğini sağlamaktır."

Vizyonu; "Yerinden yönetim anlayışını yerleştirmiş, paydaş memnuniyetini en üst düzeye ulaştırmış, adil, şeffaf ve katılımcı yönetim anlayışıyla hizmet sunumunda kaliteyi sürekli geliştiren örnek bir kurum olmaktadır." şeklinde belirlenmiştir.

Plan kapsamında gerçekleştirilen SWOT analizinin güçlü yanları arasında; Hititlere başkentlik yapmış Hattuşa'nın "UNESCO tarafından Dünya Miras Alanı listesine alınan ülkemizdeki yirmi bir yerden biri olması ve bu alanın Çorum İli sınırları içerisinde yer almasına yer verilmiştir.

PESTLE analizi kapsamında; Tespit ve Sorun Alanları arasında "Kültürel ve doğal zenginlikler ile tarihi değerlerin korunması ve turizme kazandırılması", "**İhtiyaç ve Gelişim Alanları** arasında ise; "Gelir getirici faaliyetler ile yaşam kalitesini artıran tedbirlerin alınması" ile "Çıkartılan tarihi değerlerin sergilenmesi ve tanıtılması" konularına yer verilmiştir.

PROJELER

OKA 2010 Yılı Küçük Ölçekli Altyapı Geliştirme, Kültürel, Turistik Değerleri Ve Ekolojik Dengeleri Koruma Ve İyileştirme Mali Destek Programı (TR83/2010/ALTYAPI)

Program kapsamında;

- Boğazkale'de bulunan Hattuşa'da yer alan Hitit Surları modern şekilde aydınlatılmıştır.
- Tarihi Hattuşa şehrinin sınırları içinde olduğu Boğazkale ilçesinde Hitit dönemini temsil eden 3

adet anıt yapılmış, turistlere hizmet etmek amacıyla kiosk yerleştirilmiş, ilçe içinde bulunan ve Dulkadiroğulları dönemine ait iki tescilli tarihi konak restore edilmiş ve yine ilçe merkezinde kadınların turistik el ürünleri üretebilecekleri bir merkez oluşturulmuştur.

Ayrıca, program kapsamında Boğazköy Hattuşa için iki adet proje gerçekleştirilmiştir.

1. Zamana Direnen Başkent Hattuşa'da 2 Gün

Projenin Amacı: Çorum Boğazkale İlçe merkezi ve çevresinde görsel algılama, çevre düzenlemeleri ve mekânsal iyileştirmeler yapılmak suretiyle ticarete ve turizme yönelik altyapının iyileştirilmesi ve bu sayede varış odaklı marka kent imajının oluşturulmasıdır.

Proje Uygulama Sonucu: İlçe girişine Hitit Güneş Kursu, Hitit Aslanı, Kadeş Antlaşması ve Hitit Tarihi Figürlerinin 2 anıt üzerinde sanatsal bir anlayış çerçevesinde bütünleştirilerek görsel algı kazandırılmıştır. Yine bu alana yerleştirilen yabancı dil alternatifli, interaktif bilgilendirme kiosku arıza nedeniyle etkin kullanılmamaktadır. Turistlere Hattuşa şehri gezisi yaptırılabilmek amacıyla alınan üstü açık turist gezi römorku ve traktörünün turistler tarafından pek rağbet görmediği bildirilmiştir. İlçe merkezinde oluşturulan yörenin mimarisine uygun yöresel el sanatları üretim, sergi ve satış yerinin faal olarak kullanılmadığı görülmüştür. Hitit Kent Surlarının ışıklandırılması kullanıldığı görülmüştür. Tarihi Hitit kıyafetleri giyinmiş şahıslar tarafından kullanılabilecek Atlı Hitit Savaş Arabaları yaptırılarak Hitit Surları önünde bulundurulması kurgulanmış ve satın alımları yapılmış, ancak bu faaliyetin sürekli yapılmadığı görülmüştür. Tarihi Hattuşa Ören Yerinin arka taraflarındaki ormanların içerisinde yerli ve yabancı turistlere yönelik Japon Bahçesi tarzında düzenlenerek alternatif bir turizm potansiyelinin ortaya çıkarılması amaçlayan İbikçam Göleti ve çevresinin ilçe halkı ve ilçeye ziyarete gelenler tarafından yoğun kullanılmadığı ifade edilmiştir. Proje kapsamında gerçekleştirilen faaliyetlerin ilçeye gelen turist sayısına olumlu katkılar yaptığı görülebilmektedir. Ancak varış odaklı marka kent imajının oluştuğunu gösteren verilere rastlanılmamıştır.

2. Hattuşa'dan Dulkadiroğulları Konağına Hitit Esintisi

Projenin Amacı: Boğazkale İlçesinde bulunan tarihi Dulkadiroğulları Konağının değerlendirilmesi, korunması, görsel algılama ve çevre düzeni açısından iyileştirilmesi amacıyla restore edilip hizmete açılarak, ilçe turizminin çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesidir.

Proje Uygulama Sonucu: Restore edilen konağın kullanım hakkı Hitit Üniversitesi Arkeoloji Bölüm Başkanlığı bünyesinde faaliyet gösteren Hitit Uygarlıkları Uygulama ve Araştırma Merkezine daha sonra tekrar mülk sahibine devredilmiştir. Hitit Uygarlıkları Uygulama ve Araştırma Merkezi artık bu konağı kullanmamaktadır.

Deneyisel Bir Proje: Hitit Kent Surunun Rekonstrüksiyonu (JT International Şirketi)

Hitit başkenti Hattuşa'ya, 2005 yılı sonbaharında tamamlanan kerpiç kent surunun 65 metrelik bölümünün ayağa kaldırılması projesiyle, bir zenginlik daha eklenmiştir. 7–8 m yüksekliğinde üç sur bedeni ve 12–13 m yüksekliğinde iki kule, kentin ne denli iyi korunduğunu ve surun, kente gelen birinin üzerinde bıraktığı etkiyi anlamamızı sağlıyor. Pişirilmemiş kerpiç tuğlalardan yapılan böyle bir rekonstrüksiyon çalışması Türkiye'de ilk defa uygulanmış olup, dünyada da bu boyutta bir projenin benzeri çok azdır. 2003 yılında başlanan ve giderleri JT International şirketi tarafından karşılanan bu projede başlıca iki amaç güdülmüştür: birincisi büyük bir kerpiç yapıyı ayağa kaldırılmak ve ikincisi de inşaatı, belgelenen bir deney olarak yürütmek.

Kaba inşaat 2005 yılı ekim ayında tamamlanmıştır. Bazı değişiklikler ile çevre düzenlemesiyle ilgili birkaç çalışma 2006 yılında yapılmıştır. Böylece projenin asıl bölümü olan surun ayağa kaldırılması bitirilmiştir. Projenin ikinci aşamasının amacı, yapının gözlemlenerek bakım ve onarım gereksinimlerinin belgelenmesidir. İç Anadolu'nun sert iklim koşullarına, kerpiçten böyle büyük bir yapının nasıl dayandığı, yoğun güneş ışınlarının, yağmur, kar ve donun sıvayı, çatıyı ve yapının dokusunu nasıl etkilediği sorularına yanıt aramak projenin bir bölümüdür. Gelecek yıllarda yapının gözlemlenmesiyle, bu tip bilgiler derlenecektir. Böylece, yalnız Hitit dönemindeki mimari planlama ve uygulama konusu değil, aynı zamanda yapıların bakımı ile ilgili sorunlar da ele alınacaktır (www.arkeo-tr.com).

Çorum Hattuşa Ören Yeri Çevre Düzenlemesi

Ören yerinde, gelen ziyaretçilerin dinlenme ve genel ihtiyaçlarına cevap verecek ünitelerin yetersizliğinden dolayı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nce öncelikle "Çorum Hattuşa Ören Yeri Çevre Düzenlemesi" projesi hazırlanmıştır.

Söz konusu projeler, ilgili Koruma Kurulu'na onaylanmış ve hazırlanan projeler doğrultusunda "Çorum İli, Boğazkale İlçesi, Hattuşa Ören Yeri Çevre Düzenlemesi Uygulaması İş'i"ne 11.03.2014 tarihinde ihalesi, 07.04.2014 tarihinde ise yer teslimi yapılarak başlanmıştır.

Proje kapsamında ören yeri girişi, güvenlik, kafeterya, idari ve teknik vb. birimlerin düzenlenmesi yapılarak ziyaretçilerin, sağlıklı ve etkin ziyaret yapması sağlanmıştır (kvmgm.ktb.gov.tr).

BÖLÜM 5 – ALANIN DEĞERLENDİRİLMESİ

5.1. Paydaş Analizi

Yönetim planlarının etkin bir şekilde hazırlanması ve uygulanması için ilgili paydaşların belirlenmesi ve bu paydaşların yönetim ve koruma süreçlerine dahil edilmesi önem arz etmektedir.

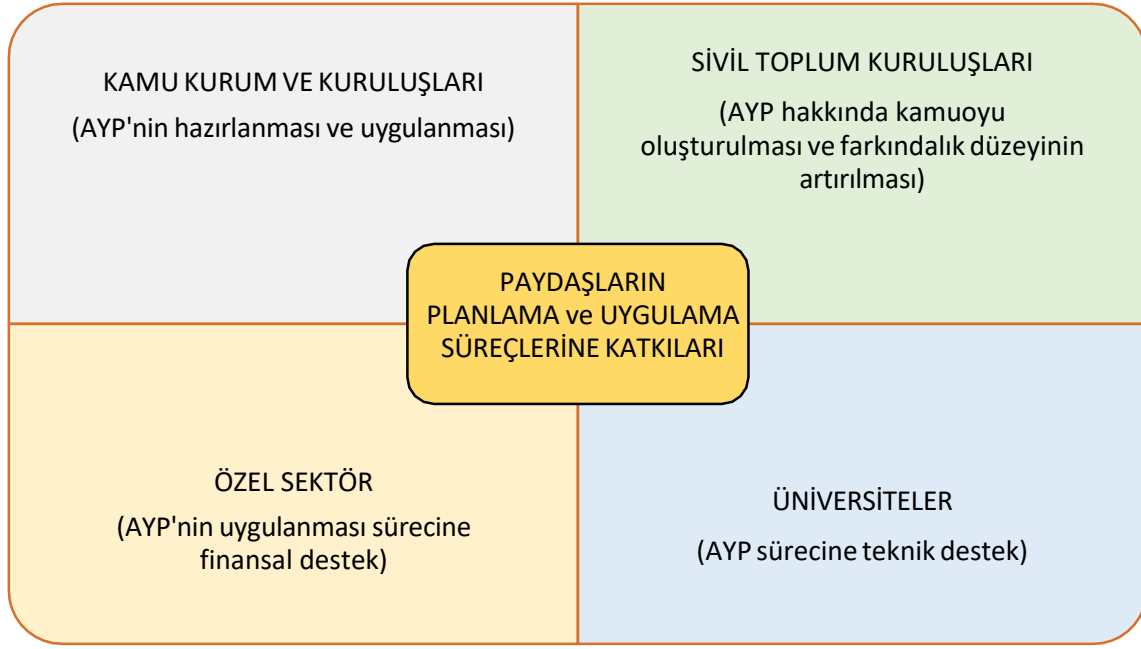
İlgi sahiplerinin tespit edilmesi ve sürece etkin bir şekilde katılımlarının sağlanması amacıyla 02 Eylül 2024 tarihinde POYGAR proje uzmanları ve OKA temsilcilerinin katılımı ile ana paydaşlara yönelik proje bilgilendirme ziyaretleri gerçekleştirilmiştir.

Foto. 35. Alan Yönetim Planı Paydaş Ziyaretleri

Hitit Başkenti: Hattuşa Alan Yönetim Planı Paydaş Analizi, alanla doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili tüm kamu, özel sektör, üniversite ve sivil toplum kuruluşları ile yönetim planı kararlarından etkilenecek taraflar ve örgütlenemeyen kesimlerin erişilebilirlikleri, yasal dayanakları, etkinlik düzeyleri, faaliyet alanları, üye sayıları dikkate alınarak yapılmıştır. Paydaşların coğrafi ve sektörel dağılımları göz önüne alınarak yönetim planı sürecindeki rolleri belirlenmiştir.

Yönetim Planı sürecinde kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler ve özel sektör olmak üzere dört ana paydaş grubu yer almaktadır.

Şekil 11. Paydaş Grupları ve Planlama Sürecine Katkıları

Hitit Başkenti: Hattuşa Alan Yönetim Planının katılımcı bir yaklaşımla etkin bir şekilde uygulanabilmesi, alanın üstün evrensel değerinin yakın çevresi ile birlikte bütüncül ve sürdürülebilir şekilde korunması ve yönetilmesinin sağlanması amacıyla alanla ilgili belirlenen yönetim planı paydaşları Tablo 17'de verilmektedir.

Tablo 17. Hattuşa: Hitit Başkenti AYP Paydaşları

Ulusal Paydaşlar
Kültür ve Turizm Bakanlığı (Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü)
Kültür ve Turizm Bakanlığı (Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü)
Kültür ve Turizm Bakanlığı (Döner Sermaye İşletmesi Merkez Müdürlüğü)
Kültür ve Turizm Bakanlığı (TGM)
Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı
Tarım ve Orman Bakanlığı (DKMP)
Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı
Bölgesel Paydaşlar
Ankara Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü
Ankara Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü
Ankara Restorasyon ve Konservasyon Bölge Laboratuvarı Müdürlüğü
Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı
Tarım ve Orman Bakanlığı, DKMP 11. Bölge Müdürlüğü
İl Paydaşları
Çorum Valiliği
Çorum İl Özel İdaresi
Çorum Belediyesi
Çorum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü
Çorum Müzesi Müdürlüğü
Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü
Çorum İl Milli Eğitim Müdürlüğü
Tarım ve Orman Bakanlığı, DKMP 11. Bölge Müdürlüğü, Çorum Şube Müdürlüğü
Çorum İl Afet ve Acil Durum Müdürlüğü
Yerel Paydaşlar
Boğazkale Kaymakamlığı

Boğazköy Müzesi
İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü
İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü
Boğazkale Belediye Başkanlığı
Mahalle Muhtarlıkları (Çarşı, Hattuşa, Hisar, Yekbaş)
Araştırma Grupları ve Alanda Çalışan Kişiler
Hattuşa Kazı Başkanlığı
Hitit Üniversitesi
Sivil Toplum Kuruluşları ve Meslek Örgütleri
TMMOB İl Temsilcilikleri
Çorum Ticaret ve Sanayi Odası
Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği
Türkiye Seyahat Acentaları Birliği (TÜRSAB)
Çorum Kültür ve Turizm Derneği
Özel Sektör
Konaklama tesisi sahipleri ve çalışanları
Yeme-içme mekânı sahipleri ve çalışanları
Diğer
Turistler / ziyaretçiler
Alana turu olan acenteler
Rehberler

Her bir paydaş grubunun planlama sürecindeki rolü, planlama sürecine nasıl katılacağı, katılımına ilişkin bilgilendirme, bilinçlendirme, kolaylaştırıcılık, moderasyon ve benzeri süreçlerin nasıl yürütüleceği paydaş analizi sonuçlarından faydalanılarak belirlenmiştir. Hitit Başkenti: Hattuşa Alan Yönetim Planı paydaş katılım stratejisinin belirlenmesi sürecinde önerilen katılım biçimleri Şekil 12 ve Tablo 18’de verilmektedir.

Şekil 12. Paydaş Katılım Biçimleri

Şekil 12’de görüldüğü üzere paydaşlar öncelikle Hitit Başkenti: Hattuşa Alan Yönetim Planı çalışmaları hakkında bilgilendirilmelidir. Alınacak kararlar konusunda ilgili paydaşlara danışılmalı ve birlikte karar

verilmelidir. Alınan kararların uygulanması konusunda ilgili paydaşlar ile birlikte hareket edilmeli ve gerekli noktalarda etkin bir uygulama süreci için yetki ve sorumluluk devredilmelidir.

Tablo 18. Paydaş Grupları Katılım Tablosu

PAYDAŞLAR	Önerilen katılım biçimi A: Bilgilendirmek B: Danışmak C: Birlikte karar vermek D: Birlikte hareket etmek E: Devretmek
Ulusal Paydaşlar	
Kültür ve Turizm Bakanlığı (Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü)	Birlikte hareket etmek
Kültür ve Turizm Bakanlığı (Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü)	Danışmak
Kültür ve Turizm Bakanlığı (Döner Sermaye İşletmesi Merkez Müdürlüğü)	Danışmak
Kültür ve Turizm Bakanlığı (TGM)	Bilgilendirmek
Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı	Birlikte karar vermek
Tarım ve Orman Bakanlığı (DKMP)	Birlikte karar vermek
Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı	Birlikte karar vermek
Bölgesel Paydaşlar	
Ankara Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü	Danışmak
Ankara Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü	Danışmak
Ankara Restorasyon ve Konservasyon Bölge Laboratuvarı Müdürlüğü	Danışmak
Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı	Birlikte karar vermek
Tarım ve Orman Bakanlığı, DKMP 11. Bölge Müdürlüğü	Birlikte karar vermek
İl Paydaşlar	
Çorum Valiliği	Birlikte karar vermek
Çorum İl Özel İdaresi	Birlikte karar vermek
Çorum Belediyesi	Birlikte karar vermek
Çorum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü	Birlikte karar vermek
Çorum Müzesi Müdürlüğü	Birlikte karar vermek
Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü	Birlikte karar vermek
Çorum İl Milli Eğitim Müdürlüğü	Bilgilendirmek
Tarım ve Orman Bakanlığı, DKMP 11. Bölge Müdürlüğü, Çorum Şube Müdürlüğü	Bilgilendirmek
Çorum İl Afet ve Acil Durum Müdürlüğü	Birlikte karar vermek
Yerel Paydaşlar	
Boğazkale Kaymakamlığı	Birlikte karar vermek
Boğazköy Müzesi	
İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü	Bilgilendirmek
İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü	Bilgilendirmek
Boğazkale Belediye Başkanlığı	Birlikte hareket etmek
Mahalle Muhtarlıkları (Çarşı, Hattuşa, Hisar, Yekbaş)	Bilgilendirmek
Araştırma Grupları ve Alanda Çalışan Kişiler	
Hattuşa Kazı Başkanlığı	Birlikte hareket etmek
Hitit Üniversitesi	Danışmak
Sivil Toplum Kuruluşları Ve Meslek Örgütleri	
TMMOB İl Temsilcilikleri	Danışmak
Çorum Ticaret ve Sanayi Odası	Bilgilendirmek
Çorum Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği	Bilgilendirmek
Türkiye Seyahat Acentaları Birliği (TÜRSAB)	Bilgilendirmek
Çorum Kültür ve Turizm Derneği	Bilgilendirmek
Özel Sektör Temsilcileri	
Konaklama tesisi sahipleri ve çalışanları	Bilgilendirmek
Yeme-içme mekânı sahipleri ve çalışanları	Bilgilendirmek

5.2. Anket Çalışması

Hattuşa Alan Yönetimi kapsamında bölgede 27.09.2024 tarihinde anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Alanı etkileyen 4 mahalle bulunmaktadır. Bunlar Çarşı Mahallesi, Hattuşa Mahallesi, Hisar Mahallesi ve Yekbaş Mahallesi'dir. Bu kapsamda 10 adet (%16.67) firma ve 50 adet (%83.33) de hane halkı anketi olmak üzere toplam 60 anket (%100) yapılmıştır.

Foto. 36. Hattuşa Alan Yönetim Planı Anket Çalışması

Çarşı Mahallesi'nde gerçekleştirilen 10 adet firma anketinde görüşme yapılan kişilerin 1'i kadın (%10) ve 9'u (%90) erkektir. Ankete katılanların medeni durumuna bakıldığında 9 kişi (%90) evli, 1 kişi (%10) bekar. Katılımcıların eğitim durumu incelendiğinde ise 5 kişi (%50) lise, 4 kişi (%40) ilkokul ve 1 kişi de (%10) ortaokul mezunudur.

Tablo 19. Firma Anketine Katılanların Eğitim Düzeyi

Eğitim Düzeyi	Kişi Sayısı	Yüzde
İlkokul	4	40
Ortaokul	1	10
Lise	5	50
Üniversite	0	0
Yok	0	0
Toplam	10	100

Katılımcılara yöneltilen sorulardan elde edilen verilere göre katılımcılardan 1 kişi hariç (Yozgat) 9 kişinin bölgede doğup büyüdüğü tespit edilmiştir. Ne kadar süredir faaliyet gösteriyorsunuz sorusuna ise 1

kişi (%10) 50 yıl, 2 kişi (%20) 20 yıl, 1 kişi (%10) 10 yıl ve 3 kişi (%30) 13-15 yıl, 3 kişi (%30) 10-12 yıl cevabını vermiştir.

Hattuşa Ören Yeri ve Yazılıkaya'yı ziyaret edip etmedikleri veya ne sıklıkla ziyaret ettikleri sorulduğunda ise katılımcıların tamamı bu yerleri ayda bir veya misafir gezdirmek için ziyaret ettiklerini belirtmiştir. Katılımcılar bu ziyaretleri genel olarak kendi araçlarıyla gerçekleştirdiklerini ifade etmişlerdir. Hattuşa Ören Yeri ve Yazılıkaya'da gördüğünüz en büyük problem nedir sorusuna ise 1 kişi (%10) "belediyenin esnafı desteklememesi", 7 kişi (%70) "tanıtım eksikliği ve turist ziyaretlerinin geçmiş yıllara göre azalması", 2 kişi (%20) ise Yazılıkaya'da "su sıkıntısı" cevabını vermiştir.

Hattuşa'nın korunmasına ilişkin faaliyetlere katılmak ister misiniz sorusuna katılımcıların tamamı (%100) evet yanıtını vermiştir.

Katılımcıların tamamı "tarihi ve kültürel değere sahip alanlar korunmalıdır", "Hattuşa'nın önemi hakkında bilgi sahibiyim", "Hattuşa'nın UNESCO DML'de olmasının yörede yaşayanlara olumlu katkısı var mıdır", "Alanda turizmin gelişmesini ister misiniz" soru ve seçeneklerine olumlu yanıt vermiştir. Yine katılımcılar "Ziyaretçilerin yerleşim alanı ve ören yerleri üzerinde olumsuz etkisi var mıdır" sorularına ise hayır yanıtını verilmiştir.

Katılımcıların tamamı, aylık geliriniz ne kadar sorusuna ise asgari ücretten fazla cevabını vermiştir. Ailenizde Hattuşa kazıları, müzesi gibi ilgili yerlerde çalışan var mı sorusuna katılımcıların tamamı evet yanıtını vermiştir.

Hattuşa ile ilgili herhangi bir sanatsal aktiviteye veya bilgilendirme faaliyetine katıldınız mı sorusuna 3 kişi (%30) hayır, 7 kişi (%70) evet yanıtını vermiştir. Hattuşa ile ilgili bilgi sahibi olduğunuzu düşünüyor musunuz sorusuna 1 kişi (%10) hayır, 9 kişi (%90) evet yanıtını vermiştir. Bu bilgilerin kaynağı sorulduğunda ise 1 kişi (%10) kitap ve broşür, 9 kişi (%90) ise kazı başkanlığı cevabını vermiştir. Evet yanıtını verenlerin birçoğunun kazılarda çalıştığı tespit edilmiştir.

"Mahalle halkının Hattuşa yönetiminin bir parçası olduğunu düşünüyor musunuz" sorusuna 2 kişi (%20) hayır, 8 kişi (%80) evet yanıtını vermiştir. Hattuşa'ya bağlılık, aidiyet hissediyor musunuz sorusuna ise 1 kişi (%10) hayır, 9 kişi (%90) evet yanıtını vermiştir. Hattuşa'nın, mahallenizin sosyo-ekonomik gelişimine katkısı olduğunu düşünüyor musunuz sorusuna ise 1 kişi (%10) hayır, 9 kişi (%90) evet yanıtını vermiştir. Yukarıdaki soruya evet yanıtı verenlerden 2 kişi turizm ve el sanatı seçeneğini işaretlemiş; diğer kişiler bu alanı boş bırakmıştır.

Hattuşa Alan Yönetimi kapsamında bütün mahallelerde gerçekleştirilen 50 adet hane halkı anketinde katılımcılardan 28 kişi (%56) kadın, 22 kişi (%44) erkektir. Ankete katılanların medeni durumuna bakıldığında ise 45 kişi (%90) evli, 5 kişi (%10) bekardır.

Katılımcıların eğitim durumu incelendiğinde 40 kişi (%80) ilkokul, 4 kişi (%8) ortaokul, 5 kişi (%10) lise ve 1 kişi (%2) üniversite mezunudur.

Tablo 20. Mahallede Ankete Katılanların Eğitim Düzeyi

Eğitim Düzeyi	Kişi Sayısı	Yüzde
İlkokul	40	80
Ortaokul	4	8
Lise	5	10
Üniversite	1	2
Yok	0	0

Mahalle sakinlerinin nereli olduğu sorulduğunda 45 kişi (%90) Çorum, 4 kişi (%8) Yozgat, 1 kişi (%2) Elazığ yanıtını vermiştir. Bunlar arasında 1 kişi evlilik ve 4 kişi ise iş sebebiyle mahalleye yerleştiğini belirtmiştir.

Hattuşa Ören Yeri ve Yazılıkaya'yı ziyaret eder misiniz sorusuna 44 kişi (%88) evet, 6 kişi (%12) hayır yanıtını vermiştir. Alanı ziyaret etmek için hangi saatler/günler/ayları tercih edersiniz sorusuna ise 36 kişi (%72) "denk geldikçe veya işimiz düştükçe", 10 kişi (%20) "misafir gezdirmek için", 3 kişi (%6) her hafta, 1 kişi (%2) ise bayramlarda yanıtını vermiştir.

Hattuşa Ören Yeri ve Yazılıkaya'ya hangi araçla ulaşıyorsunuz sorusuna ise 42 kişi (%84) otomobil ile 8 kişi (%16) yaya olarak cevabı vermiştir.

Mahalleye/yöreye özgü bir ürün/üretim var mı sorusuna ise 42 kişi (%84) el sanatları-taş işçiliği, 5 kişi (%10) heykel, 3 kişi (%6) hayır yanıtını vermiştir.

Bu ürünleri turistlere satmak ister misiniz sorusuna ise 47 kişi (%94) evet yanıtını vermiştir.

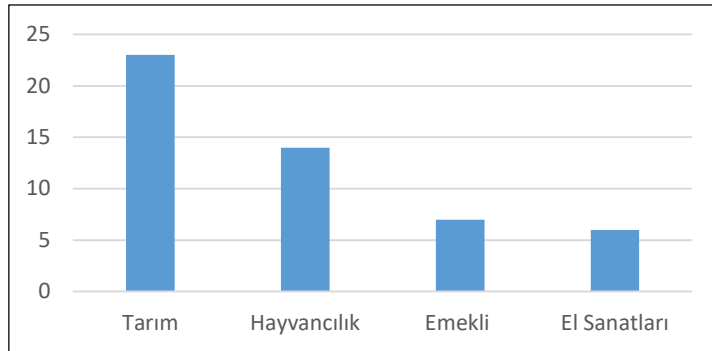
Hattuşa Ören Yeri ve Yazılıkaya'da gördüğünüz en büyük problem nedir sorusuna ise 40 kişi (%80) reklam/tanıtım eksikliği, 6 kişi (%12) su sorunu, 3 kişi (%6) turistlerle iletişim sorunları yaşanması, 1 kişi (%2) yiyecek içecek hizmetinin olmaması yanıtını vermiştir.

Bu sorunların giderilmesi için neler yapılmalı sorusuna ise 30 kişi (%60) tanıtım yapılmalı, 11 kişi (%22) bu sorunları belediye çözmeli, 6 kişi (%12) yerel rehberlik ve heykel atölyesi olmalı, 3 kişi (%6) ören yerinde yiyecek içecek satışı yapılmalı yanıtını vermiştir.

Hattuşa'nın korunmasına ilişkin faaliyetlere katılmak ister misiniz sorusuna ise 48 kişi (%96) evet, 2 kişi (%4) hayır yanıtını vermiştir.

Ankette yer alan "tarihi ve kültürel değere sahip alanlar korunmalıdır", "Hattuşa'nın önemi hakkında bilgi sahibiyim", "Hattuşa'nın UNESCO DML'de olmasının yörede yaşayanlara olumlu katkısı var mıdır", "Alanda turizmin gelişmesini ister misiniz" soru ve seçeneklerine 48 kişi (%96) evet, 2 kişi (%4) hayır yanıtı vermiştir. Yine katılımcılardan 49 kişi (%98) "Ziyaretçilerin yerleşim alanı ve ören yerleri üzerinde olumsuz etkisi var mıdır", sorularına hayır yanıtını vermiştir. 1 kişi bu soruyu boş bırakmıştır.

Ailenizin geçim kaynağı nedir sorusuna 23 kişi (%46) tarım, 14 kişi (%28) hayvancılık, 7 kişi (%14) emekli, 6 kişi (%12) el sanatları yanıtını vermiştir.

Grafik 2. Mahallelerdeki Hane Halkı Katılımcılarının Meslek Dağılımı

Aylık geliriniz ne kadar sorusuna ise 30 kişi (%60) 6000 ve üzeri, 20 kişi (%40) ise asgari ücret ve üzeri yanıtı vermiştir.

Ailenizde Hattuşa kazıları, müzesi gibi ilgili yerlerde çalışan var mı sorusuna ise 35 kişi (%70) evet, 7 kişi (%14) hayır, 8 kişi (%16) ise "önceden çalışan vardı" yanıtı vermiştir.

Hattuşa ile ilgili herhangi bir sanatsal aktiviteye veya bilgilendirme faaliyetine katıldınız mı sorusuna ise 39 kişi (%78) evet, 11 kişi (%22) hayır yanıtı vermiştir.

Hattuşa ile ilgili bilgi sahibi olduğunuzu düşünüyor musunuz sorusuna ise 44 kişi (%88) evet, 6 kişi (%12) hayır yanıtı vermiştir. Bu bilgilerin kaynağı sorulduğunda ise 12 kişi (%24) kitap ve broşür, 34 kişi (%68) kazı başkanlığı/kazı yeri, 4 kişi (%8) radyo ve televizyon yanıtı vermiştir.

“Mahalle halkının Hattuşa yönetiminin bir parçası olduğunu düşünüyor musunuz” sorusuna 19 kişi (%38) evet, 31 kişi (62) hayır yanıtı vermiştir. Hattuşa’ya bağlılık, aidiyet hissediyor musunuz sorusuna ise 45 kişi (%90) evet, 5 kişi (%10) hayır yanıtı vermiştir. Hattuşa’nın, mahallenizin sosyo-ekonomik gelişimine katkısı olduğunu düşünüyor musunuz sorusuna ise 42 kişi (%84) evet, 8 kişi (%16) hayır yanıtı vermiştir. Hattuşa ziyaretçilerine yönelik el sanatları/hediyelik eşya üretimine köy halkının dahil edilmesini ister misiniz” sorusuna ise 45 kişi (%90) evet yanıtı vermiş, 5 kişi (%10) bu soruyu boş bırakmıştır.

Çocuklara köyünüzün okullarında veya merkez okullarda Hattuşa’ya ilişkin ders ve eğitim veriliyor mu sorusuna ise 49 kişi (%98) hayır, 1 kişi (%2) evet yanıtı vermiştir.

Gerek firma anketi gerekse hane halkı anketlerinin sonuçlarına genel olarak bakıldığında, Hattuşa ve Yazılıkaya Dünya Miras Alanının tanıtım eksikliği sorunu ön planda yer almaktadır. Ankete katılanlar bunun en önemli sebebi olarak eğitilmiş rehberlerin olmaması ve belediye çalışmalarının yetersiz olmasını görmektedir. Hattuşa kazı çalışmalarının sosyo-ekonomik açıdan Boğazköy ilçesinde yaşayan insanların büyük bir kısmını kapsadığı, sezonluk ve dönüşümlü olarak hemen hemen tüm hanelere iş imkânı sağladığı görülmektedir. Bu durumun alanın sahiplenilmesi ve korunması sorularına verilen cevaplardan oldukça olumlu etkilerinin olduğu anlaşılmaktadır.

5.3. Ziyaretçi Yönetimi ve Turizm Taşıma Kapasitesi

Dünyada kültürel miras alanlarına artan ilgi ve farkındalık kaçınılmaz olarak ziyaretçi sayılarında da artışa neden olmaktadır. Ulaşım araçlarına erişimin kolaylaşması ve yaygınlaşması, zamanın daha değişik kullanılmak istenmesi, tatil rezervasyonlarındaki tüketici talebinin artması ve kültürel miras alanlarının tanıtımı bunda etkili olmaktadır. Hatta politik ve güvenlik krizleri bile artan bu eğilime karşı sadece geçici duraksamalarla ara verdirebilmektedir (Leask ve Fyall, 2006; Yıldız, 2011).

Geleneksel ziyaretçi yönetimi yaklaşımı genel olarak kültürel miras kaynaklarının yönetimi ve ziyaretçilerin kontrol edilmesine odaklanmıştır. Ziyaretçi yönetimi insan akımının düzenlenmesidir ve geniş insan kitleleri tarafından meydana gelen durumları idare etmek ile ilişkilidir. Diğer bir deyişle, insanları mekân ve zamana yayma sanatıdır (Abacılar, 2008: 28; Yıldız, 2011).

Turizm Taşıma Kapasitesi (TTK) çalışmaları; Venedik, Floransa, Roma, Barcelona, Sevilla, Prag, Oxford gibi birçok kültür mirası niteliğindeki Avrupa kentinde 1970'lerden sonra giderek gelişen bir araştırma alanı olmuştur.

UNESCO Dünya Mirası Konvansiyonuna göre ziyaretçi yönetimi için stratejiler geliştirmek amacıyla yapılması gereken ön çalışmalar şunlardır:

- Ziyaretçi yönetimi dahil olmak üzere yasaları ve politikaları ulusal düzeyde gözden geçirmek,
- Alan yönetim planını gözden geçirmek ve önceki ziyaretçi yönetim hedeflerini analiz etmek,
- Ziyaretçi verisi toplamak,
- Bir alana gelen ziyaretçilerin yerel ya da yabancı olup olmadığına karar vermek,
- Kullanımda olan mevcut ziyaretçi istatistiklerini, eğilimleri, seyahat dokusunu ve etkinliklerini toplamak,
- Turistlere bakış açıları ve önceliklerini sorarak ve alanı, komşu çekim merkezleri ile karşılaştırmalarını sağlayarak özel konulu alan ve ziyaretçi sorunlarını tanımlamak amaçlı ziyaretçi anketleri geliştirmek ve uygulamak ve bunları haritalandırmak,
- Danışma grubuyla birlikte ziyaretçi yönetim politikaları geliştirmek. Alanın politika ihtiyaçları, yönetim parametreleri, girişimcilerin ilgi alanları, alanın karşılaştırmalı avantajları ve mevcut yasal sistem ve uluslararası konvansiyonları üzerine dayanan tartışmalar hazırlamak (Yıldız, 2011: 55).

Çağdaş ziyaretçi yönetimini; kültürel miras alanı ruhunun korunması (taşıma kapasitesinin göz önünde bulundurulması), suç ve güvenlik ve kültürel duyarlılık olmak üzere üç başlıkta incelemek mümkündür (Leask ve Fyall, 2006: 84; Yıldız, 2011).

Kültür mirası alanlarında taşıma kapasitesi, bir kültürel alandaki kaynakların korunmasını garanti edecek azami ziyaretçinin hesaplanması ve ziyaretçilerin alanı kullanımının kontrolünü sağlayacak/düzenleyecek tanımlamalarının yanı sıra ziyaretçi deneyimini de belirli bir düzeyde tutabilmeyi garanti etmelidir (Hernández vd., 2011; Wall, 2020). Bu kapsamda, 1965'te kurulan ICOMOS ve 1975'te kurulan Dünya Turizm Örgütü (DTÖ) gibi çeşitli uluslararası kuruluşlar son yıllarda buna yönelik öğretileri içeren birçok rehber yayınlamıştır. Bunlardan bazıları aşağıda sıralanmaktadır.

- Miras Değeri olan yerlerde Turizm Yönetimi / Kültürel Turizm Genelgesi (Managing Tourism at Places of Heritage Significance / Letter of Cultural Tourism) (ICOMOS, 1999)
- Dünya Kültür Mirası Alanları (Tourism at World Heritage Cultural Sites) (WTO/DTÖ, 2004a)
- Turizm Destinasyonları İçin Sürdürülebilir Turizm Göstergeleri-Bir Rehber (Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations-A Guidebook) (WTO/DTÖ, 2004b)

- Doğal ve Kültürel Alanlarda Turizm Trafiği Yönetimi El Kitabı (Tourism Congestion Management at Natural and Cultural Sites-Handbook) (WTO/DTÖ, 2004c)
- Alan Yöneticisi El Kitabı (The Site Manager's Handbook) (ICOMOS-WTO, 1993)

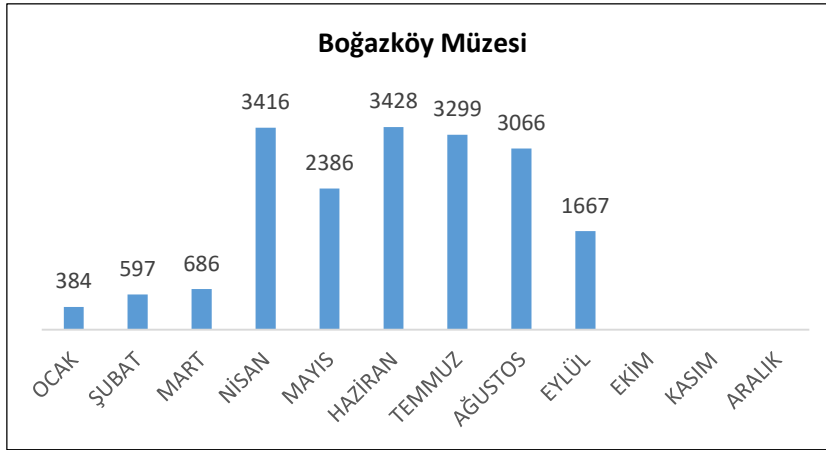
Bunlardan DTÖ'nün 2004 tarihli rehber kitabında (WTO/DTÖ, 2004b: 310) kültürel alanların taşıma kapasitesini de içeren, zamanla çeşitlenen ve detaylanan taşıma kapasitesi tanımları aşağıdaki şekilde yapılmıştır.

1. Ekolojik kapasite – barındırılabilir azami sayı için kısıtlamayı biyolojik ve fiziksel etkenlerin belirlediği durumdur. Örneğin, nehirlerin atıkları soğurma kapasitesi, türlerin bozulmaya karşı dayanma kapasitesi veya bitki örtüsünün ziyaretçilerin yürüyerek ezmesi veya koparmasına olan duyarlılığı.
2. Kültürel kapasite – yerel bir topluluk üzerindeki etkinin veya insan kaynakları varlığının/elverişliliğinin turizm ve turist sayılarının kabulü için temel sınırlayıcı etkenler olduğu durumdur.
3. Sosyal veya Psikolojik kapasite: Turistlerin orijini ve öncesinin veya kabul edilebilir gördükleri kalabalık düzeyinin turist sayısını belirlediği durumdur. Hem ev sahibi halk hem de turistlerle ilgili olan algı ve psikolojik faktörler belirleyicidir.
4. Altyapı kapasitesi – kısa ve orta vadede mevcut altyapının (su temin sistemleri, kanalizasyon sistemleri, ulaşım sistemleri, turistleri ağırlayacak oda/yatak sayısı) turist sayıları için sınırlayıcı olduğu durumdur.
5. Yönetim kapasitesi – (etkileri ile) gerçekçi bir şekilde yönetilebilecek turist sayısına yönelik temel sınırlayıcıların kurumsal olduğu durumdur. (Dikkat edilirse ekonomik kapasite olarak adlandırılabilir ekonomik sınırlar aslında yönetim kapasitesinin bir konusudur–turizm yönetimini desteklemek için mevcut kaynaklara ilişkin sınırlar (kontrol, tasarım vb.).

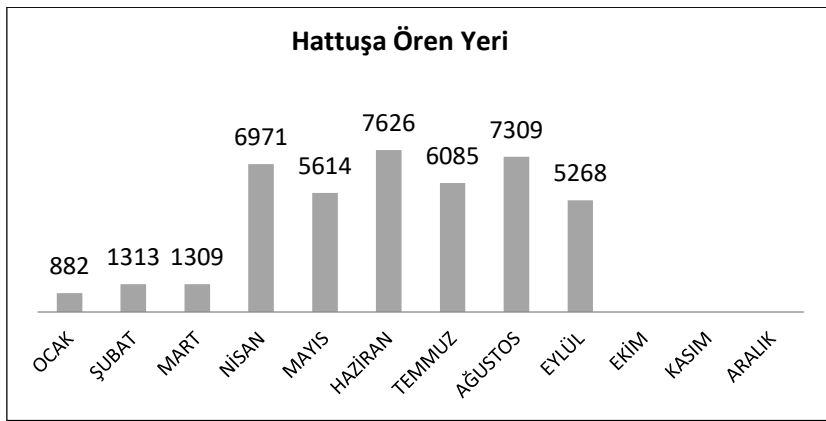
Taşıma kapasitenin farklı boyutları; çevresel kaynakların kullanımından, yöre insanının kültürünün ve yaşam kalitesinin olumsuz etkilenmemesine, alanın turistler açısından çekimini yitirmemesine, teknik altyapının yeterliliğinden, alandaki yerel veya politik kurumların ekonomik olarak her türlü kaynak özelinde alanın yönetimini/işletilmesini sağlama olanaklarına kadar birçok değişkeni içinde barındırmaktadır.

Boğazkale ve Hattuşa'nın tarihi ve kültürel değerlerinin korunması, alanın öneminin ziyaretçiler tarafından doğru şekilde algılanması için etkin bir ziyaretçi yönetiminin uygulanması alanın sürdürülebilir kullanımı ve bölge ekonomisine katkı açısından önemlidir. Bu kapsamda 7 Nisan 2023 tarihinden itibaren Boğazköy Müzesinin Çorum Müzesinden ayrılarak müstakil bir Müdürlük haline getirilmesi bölge turizmi açısından önemli bir gelişmedir.

Boğazköy Hattuşa Ören Yeri'nde yıl bazında resmi turist sayısı verilerinden hareketle 2019 yılında ziyaretçi sayısı oldukça yüksek olmuştur. Koronavirüs salgınına rağmen 2020 ve 2021 yıllarında da ziyaretçi sayısı dikkate değer bir sayıdadır. 2022 yılında ise pandemi sonrası ziyaretçi sayısında yükseliş olduğu ve pandemi öncesi yani 2019 yılı rakamlarına tekrar ulaştığı görülmektedir.

Grafik 3. Boğazköy Müzesi 2024 Yılı Ziyaretçi Sayıları

Grafik 4. Hattuşa Ören Yeri 2024 Yılı Ziyaretçi Sayıları

Tablo 21'deki 10 yıllık ziyaretçi sayılarının karşılaştırılmasından, Boğazköy Müzesi ziyaretçi sayılarının Hattuşa Ören Yerine göre genel olarak daha az olduğu görülmektedir. 2020 ve 2021 yıllarında yaşanan Covid 19 Pandemisi nedeniyle ziyaretçi sayılarında önceki yıllara göre yarı yarıya bir düşüş yaşanmıştır. 2022 yılında pandeminin sona ermesinden sonra ise ziyaretçi sayıları önceki yıllardaki sayılara tekrar ulaşmıştır.

Tablo 21. Boğazköy Müzesi Müdürlüğüne Bağlı Birimlerin 2013-2024 Yılları Arası Ziyaretçi İstatistiği

	Boğazköy	Hattuşa	Toplam
2013	21806	54270	76076
2014	10450	54942	65392
2015	9242	42646	51888
2016	8818	29076	37894
2017	7383	30417	37800
2018	8415	33282	41697
2019	11592	40802	52394
2020	4572	18039	22611
2021	7532	27300	34832
2022	13197	40013	53210
2023	15253	41580	56833
2024	22750	42383	65133
Toplam	141010	454750	595760

Grafik 5. 2013-2024 Yılları Rası Ziyaretçi Sayıları Karşılaştırması

Boğazkale’de Aşıkoğlu Otel, Başkent Otel, Baykal Otel ve Kale Otel yer almaktadır. Boğazkale otelleri 2000’li yıllardan önce açılmış ve modernize edilmemiştir. Bu nedenle, turistlerin istek ve ihtiyaçlarına günümüzde cevap verememektedirler. İlçe’de bu otellerin yanı sıra butik otel tarzı işletmeler de bulunmamaktadır. Bölgeye gelen turist grupları Aşıkoğlu ve Başkent Otelleri ile Gökkuşığı Balık Restoranında yemek almaktadırlar (Yılmaz & Atila, 2020).

Boğazkale’de otellerin yanı sıra konaklama konusunda karavanlara park izni de verilmektedir.

5.4. GZFT Analizi

Tematik Alanlar	Güçlü Yanlar	Zayıf Yanlar	Fırsatlar	Tehditler
Kültürel Değerler– Koruma ve Planlama	- Hattuşa'nın Hitit İmparatorluğunun başkenti olması - Alanın 1986 yılından beri UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesi'nde, 2001 yılından beri de UNESCO Dünya Belleği Listesi'nde yer alması - Tarihin ilk barış anlaşması olan Kadeş Anlaşması tabletinin burada bulunmuş olması - 30 binden fazla çivi yazılı tabletin alandan çıkarılmış olması - Alanın hem arkeolojik sit hem de Milli Park alanı olması - Alanın bozulmamış bir ekosistem üzerinde açık hava müzesi gibi gezilebilmesi - 2018 yılında Boğazköy Alacahöyük Tarihi Milli Parkı Uzun Devreli Gelişme	- Ören Yeri içindeki gezi yolunun bozuk olması - Müze yerinin ziyaretçi karşılama merkezine ve ören yerine uzak olması	- Hitit Üniversitesinin varlığı - Alman Arkeoloji Enstitüsünün 2025–2035 yıllarını kapsayan 10 yıllık programında restorasyon ve koruma projelerinin yer alması	- Planlama ve uygulamalarda yerel halkın istek ve ihtiyaçlarının yeterince sürece dahil edilmemesi

Tematik Alanlar	Güçlü Yanlar	Zayıf Yanlar	Fırsatlar	Tehditler
	Revizyon Planının yapılmış olması - Boğazkale Koruma Amaçlı İmar Planının güncelleniyor olması			
Kazı ve Araştırmalar	- Boğazkale'de Ören Yeri'ne çok yakın mesafede kazı başkanlığının yer alması - Kazı araştırmalarının sonuçlarının birçok proje, makale ve yayına konu olması - 1931 yılından bu yana kazı çalışmalarının Alman Arkeolojik Enstitüsü tarafından teknik ve finansal olarak desteklenmesi -	-	- 1906 yılından bu yana arkeolojik kazı çalışmaları ve sistematik araştırmaların yapılıyor olması - 2024 yılında Geleceğe Miras Projesi kapsamında Hattuşa kazı çalışmalarına maddi destek sağlanmış olması	
Sosyal – Ekonomik– Çevresel Düzen– Yaşam Kalitesi	- Hitit sanatından esinlenerek geliştirilen taş oymacılığının yerel halk tarafından devam ettiriliyor olması	- Hattuşa ve Yazılıkaya Ören Yeri'nde tuvaletlerde su probleminin olması - Sıhhi altyapının (wc, lavabo vb.) yetersiz olması - Hattuşa ve Yazılıkaya Ören Yerlerinin çevresindeki	- Her yıl yaklaşık 100–120 kişinin Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından kazılarda istihdam edilmesi - Puduhepa Kadın Girişimi Kooperatifi tarafından el sanatlarının (geleneksel el işi) ve yöreye özgü	-

Tematik Alanlar	Güçlü Yanlar	Zayıf Yanlar	Fırsatlar	Tehditler
		çitlere hayvan sahiplerinin her yıl zarar vermesi - Hattuşa Ören Yeri içinde farklı noktalarda yiyecek, içecek, gölgelik ve oturma grupları gibi temel ihtiyaçların karşılanacağı dinlenme alanlarının yetersiz olması - Seyir noktalarının yetersiz olması - Alandan beklentileri karşılayacak düzeyde gelir elde edilememesi - Taş işlemeciliği ve satışı yapan yerel halkın ziyaretçileri bunaltması - İlçeye gelen turların ilçeye ve müzeye uğramadan geçmesi - Ziyaretçilerin alışveriş yapabilecekleri dükkanların olmaması	yemeklerin geliştirilme potansiyelinin olması - Boğazkale İlçesi'nde Coğrafi tescilli ürün potansiyeline sahip ürünlerin olması (örn. Boğazkale Höke Üzümü, Hitit Figürü Taş İşlemeciliği)	
Eğitim ve Bilinçlendirme	- OKA tarafından her yıl düzenli olarak sahada eğitim etkinliklerinin düzenlenmesi - Boğazköy Müze Müdürlüğü tarafından düzenli olarak kil	- Yerel halkın alanın önemi konusunda farkındalık düzeyinin düşük olması	- Hitit Üniversitesinin Varlığı - Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün varlığı	-

Tematik Alanlar	Güçlü Yanlar	Zayıf Yanlar	Fırsatlar	Tehditler
	tablet yazımı vb. eğitim etkinliklerinin düzenlenmesi			
Erişilebilirlik- Ulaşım	-	-Çorum'dan alana toplu taşıma olanaklarının yetersiz olması - Alanın oldukça büyük ve engebeli olması, alana araçsız gelen ziyaretçiler için yürüme dışında alternatif ulaşım olanağının bulunmaması - Dezavantajlı grupların alan içinde dolanım olanağının bulunmaması - Ulusal ulaşım ağlarından yeterince alana ulaşım sağlanamaması	- Hızlı tren hattının Ankara- Sungurlu bağlantısının kısa zamanda hizmete açılacak olması - Yozgat'a giden hızlı tren hattının alana çok yakın olması (40 km karayolu bağlantısı ile ulaşılabilir)	-
Turizm-Tanıtım-Ziyaretçi Yönetimi	- Düzenli olarak EMITT Fuarına katılım sağlanması - Hitit Festivali'nin 1980 yılından bu yana Çorum'da yapılıyor olması - Alan sınırları içerisinde düzenlenmiş dağ yürüyüşü yollarının olması - Ulusal ve uluslararası birçok belgesel ve film çekimi yapılması	- Gezi rehberi broşürlerinin yetersiz olması - Yazılıkaya Ören Yerinde görevli olmaması - Yetkisiz ve yetersiz kişilerin alanda rehberlik ve hediyelik eşya satışı faaliyeti göstermesi - Boğazkale'de faaliyet gösteren konaklama ve	- Çorum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından Güney Kore'de içinde Hattuşa standı da bulunan Hitit Sergisi'nin açılacak olması - Hitit deneysel mutfak çalışmalarının yapılıyor olması - Çorum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından	- Hattuşa'nın Kapadokya'ya yakın olması sebebiyle rekabet gücünün zayıf olması - Ziyaretçilerin alana zarar vermesi (Taşların üzerine çıkmaları, taşlara isim yazılması vb.)

Tematik Alanlar	Güçlü Yanlar	Zayıf Yanlar	Fırsatlar	Tehditler
	- Yerel dizilerde alanın platform olarak kullanılması (Örneğin: TRT’de yayınlanan Tozkoparan dizisi) - Boğazkale Kaymakamlığı koordinasyonunda eşzamanlı olarak Yeşiltaş buluşmalarının yapılıyor olması - Alanın jeolojik açıdan çok zengin olması	- turizm işletmelerinin hizmet altyapılarının yetersiz olması - Alanda koruma, güvenlik ve rehberlik konusunda nitelikli personelin yetersizliği - Tanıtım faaliyetleri ve bu faaliyetler için ayrılan bütçenin yetersiz olması - 1970’li ve 1980’li yıllara oranla turist sayısının giderek azalmış olması - Girişten alınan paraların alan için harcanmaması - Festival, toplantı vb. faaliyetlerin alana olumlu bir katkı ve etkisinin olmaması - 2015–2019 yılları arasında yapılan festivallerin devam ettirilememesi - Türk Havayollarının il tanıtım videolarında Çorum’un yer almaması	- Japon, Çin İngiliz, Alman ve Kore dillerinde tanıtım materyallerinin hazırlanıyor olması - Son yıllarda yerel turist sayısının giderek artmış olması - Alman Arkeoloji Enstitüsünün Varlığı - Ulusal ve Uluslararası konferanslarda sunumlar yapılması - Çizgi film ve benzeri yapımlarda konu ve mekân olarak kullanılma potansiyelinin olması - Uluslararası sergilerin çoğaltılma potansiyelinin olması	
Afet, Acil Durum ve Risk Yönetimi	- Alanda jandarma ve kolluk kuvvetinin olması	- Sahada acil müdahalede bulunacak itfaiye hizmetinin yetersiz olması	-	- Alanda erozyon probleminin olması - Yağışın yoğun olduğu zamanlarda vadilerde sel olması

Tematik Alanlar	Güçlü Yanlar	Zayıf Yanlar	Fırsatlar	Tehditler
Yönetişim, İzleme ve Değerlendirme	- İlçede Boğazköy Müzesi'nin varlığı - Alanda kamera sisteminin bulunması - Müze ve kazı bekçilerinin bulunması - Polisin sürekli devriye gezmesi - Alan yönetiminde eşgüdümün sağlanıyor olması	- Alanda birden fazla kurumun sorumluluk sahibi olması - Sahada yerleşik Milli Park görevlisinin olmaması - Yerel halkın alanı sahiplenme düzeyinin düşük olması - Boğazköy Müze Müdürlüğü'nün personel, araç ve teçhizat sayısının yetersiz olması - Alan Başkanlığının ile Danışma ve Eşgüdüm ve Denetleme Kurullarının oluşturulmamış olması - Turistik tesislerin fiyat politikalarında tutarsızlıkların olması -	-	- Alan içerisinde kontrolsüz otlatma yapılması - Tarihi eserlerin etrafında hayvan dışkıları ve bu dışkıya bağlı kötü koku oluşması - Yürüyüş yollarının çevresine çöplerin atılması

BÖLÜM 6 – YÖNETİM ALANININ PLANLAMASI

6.1. Vizyon, Politika ve Hedefler

31 Ocak 2024 tarihinde Boğazkale Hitit Köyü Toplantı salonunda Hattuşa: Hitit Başkenti Alan Yönetim Planı çalıştay gerçekleştirilmiştir. Çalıştaya ilgili kurum ve kuruluş temsilcilerinden toplam 36 kişi katılım sağlamıştır. Çalıştayda katılımcıların görüş ve önerileri doğrultusunda Yönetim Planını vizyonu aşağıdaki şekilde belirlenmiştir.

Arkeolojik, kültürel ve doğal değerleri korunan, tüm dünyada tanınan, yöre halkının yaşam kalitesi yükselmiş “Hititlerin başkenti, barış ve medeniyetler şehri Hattuşa”

Yönetim planı için belirlenen politika ve hedefler 8 tematik başlık altında toplanmıştır. Buna göre 8 politika ve 9 adet hedef belirlenmiştir.

TEMATİK ALANLAR	POLİTİKALAR	HEDEFLER
T1. Kültürel Değerler-Koruma ve Planlama	T1P1. UNESCO Dünya Miras Alanı Hitit İmparatorluğunun başkenti Hattuşa'nın kültürel mirasının UNESCO Standartlarına uygun olarak korunması ve planlanması	T1P1H1. Alanın tarihi ve kültürel değerlerinin uluslararası kültürel miras koruma ilkeleri doğrultusunda korunması ve kullanılması
T2. Kazı ve Araştırmalar	T2P1. Hattuşa kazı çalışmaları ve araştırmalarının uluslararası ölçütlere uygun olarak devam ettirilmesi	T2P1H1. Alandaki kazı ve restorasyon çalışmalarının tamamlanması
T3. Sosyal -Ekonomik-Çevresel Düzen-Yaşam Kalitesi	T3P1. Alanın sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyinin, çevresel düzenin ve yaşam kalitesinin artırılmasına katkı sağlanması	T3P1H1. Alanda sosyo-ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesi T3P1H2. Alanda çevresel altyapının iyileştirilmesi
T4. Eğitim ve Bilinçlendirme	T4P1. Hattuşa UNESCO Dünya Miras Alanı ile ilgili olarak her kesimde farkındalık yaratılması	T4P1H1. Yerel paydaşların alan hakkında bilgi düzeyi ve koruma bilincinin artırılması
T5. Erişilebilirlik-Ulaşım	T5P1. Alan içinde etkin ziyaretçi dolanımının sağlanması	T5P1H1. Alana erişim ve alan içinde ziyaretçilere yönelik taşıma imkânlarının geliştirilmesi
T6. Turizm-Tanıtım-Ziyaretçi Yönetimi	T6P1. Hattuşa UNESCO Dünya Miras Alanının yaygın ve etkin bir şekilde tanıtılması	T6P1H1. Dünya Miras Alanı Hattuşa'nın ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtılması
T7. Afet, Acil Durum ve Risk Yönetimi	T7P1. Alanın her açıdan güvenliğinin sağlanması	T7P1H1. Alanın afet, acil durum ve risk yönetiminin güçlendirilmesi
T8. Yönetişim, İzleme ve Değerlendirme	T8P1. Alanın katılımcı bir süreçle yönetilmesi	T8P1H1. Alanın katılımcı yönetim yapısının oluşturulması ve işletilmesi

BÖLÜM 7 – YÖNETİM PLANININ UYGULANMASI

7.1. Eylem Planı

Yönetim Planı çalışmaları kapsamında 8 tematik alan ve 8 politika, 9 hedef ve 41 eylem belirlenmiştir.

Tablo 22. Eylem Planı Tablosu

TEMATİK ALAN 1. Kültürel Değerler-Koruma ve Planlama						
POLİTİKALAR	HEDEFLER	EYLEMLER	SORUMLU KURULUŞ	DESTEKLEYEN KURULUŞ	FİNANS KAYNAKLARI	HEDEF TARİHİ
T1P1. UNESCO Dünya Miras Alanı Hitit İmparatorluğu'nun başkenti Hattuşa'nın kültürel mirasının UNESCO standartlarına uygun olarak korunması ve planlanması	T1P1H1. Alanın tarihi ve kültürel değerlerini uluslararası kültürel miras koruma ilkeleri doğrultusunda korunması ve kullanılması	T1P1H1E1. Yerel halkın planlama ve uygulamalara etkin katkı ve katılımını sağlayıcı düzenlemeler yapmak	- Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü - Ankara Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu	- Hitit Üniversitesi - Çorum Valiliği - Boğazkale Belediyesi	- Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü - Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı	Uzun vade (5 yıl-sürekli)
		T1P1H1E2. Alanın mekânsal tasarım çalışmalarını gözden geçirip, güncellemek	- Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü - Ankara Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu	- Hitit Üniversitesi - Çorum Valiliği	- Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü - Çorum Belediyesi - Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı	Kısa vade (2 yıl)
		T1P1H1E3. Boğazköy Müzesi yerinin ziyaretçi karşılama merkezine yakın bir yerde konumlanması için gerekli çalışmaları yapmak	- Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü	- Boğazköy Müze Müdürlüğü	- Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü - Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı	Uzun vade (5 yıl)
		T1P1H1E4. Hattuşa Ören Yeri içindeki gezi yolunu iyileştirmek	- Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü	- Çorum Valiliği - DKMP Genel Müdürlüğü	- Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı	Orta vade (3 yıl)

		T1P1H1E5. Hattuşa Ören Yeri içinde farklı noktalarda yiyecek, içecek, gölgelik ve oturma grupları gibi temel ihtiyaçların karşılanacağı hizmet noktaları oluşturmak	- Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü	- Çorum Valiliği - DKMP Genel Müdürlüğü	- Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı - Alman Arkeoloji Enstitüsü	Orta vade (3 yıl)
		T1P1H1E6. Tarihi yapılar üzerindeki vandal davranışları önleyici mekânsal düzenlemeler yapmak (koruyucu çit, bariyer vb.)	- Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü - Çorum Valiliği	- İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü - Boğazköy Müzesi Müdürlüğü	- Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü - Çorum Valiliği - Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı - Alman Arkeoloji Enstitüsü - Özel Sektör	Uzun vade (5 yıl)

TEMATİK ALAN 2. Kazı ve Araştırmalar

POLİTİKALAR	HEDEFLER	EYLEMLER	SORUMLU KURULUŞ	DESTEKLEYEN KURULUŞ	FİNANS KAYNAKLARI	HEDEF TARİHİ
T2P1. Hattuşa kazı çalışmaları ve araştırmalarını n uluslararası ölçütlere uygun olarak devam ettirilmesi	T2P1H1. Alandaki kazı ve restorasyon çalışmalarının tamamlanması	T2P1H1E1. Hattuşa kazı çalışmalarını tamamlamak	- Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü - Kazı Başkanlığı	- Çorum Valiliği - Çorum Belediyesi - Hitit Üniversitesi - İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü	- Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü - Alman Arkeoloji Enstitüsü	Uzun vade (5 yıl- süreklili)
		T2P1H1E2. Alanda yürütülen kazı ve restorasyon çalışmalarının mali ve teknik sürdürülebilirliğini sağlamak	- Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü - Kazı Başkanlığı	- Alman Arkeolojik Enstitüsü - İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü	- Alman Arkeolojik Enstitüsü - Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı	Uzun vade (5 yıl- süreklili)

TEMATİK ALAN 2. Kazı ve Araştırmalar

POLİTİKALAR	HEDEFLER	EYLEMLER	SORUMLU KURULUŞ	DESTEKLEYEN KURULUŞ	FİNANS KAYNAKLARI	HEDEF TARİHİ
		T2P1H1E3. Kazı araştırma sonuçlarının makale, yayın vb. şekillerde ulusal ve uluslararası ortamlarda paylaşılmasını sağlamak	- Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü - Kazı Başkanlığı	- Hitit Üniversitesi - İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü	- Hitit Üniversitesi - Alman Arkeoloji Enstitüsü	Uzun vade (5 yıl-sürekli)

TEMATİK ALAN 3. Sosyal -Ekonomik-Çevresel Düzen-Yaşam Kalitesi

POLİTİKALAR	HEDEFLER	EYLEMLER	SORUMLU KURULUŞ	DESTEKLEYEN KURULUŞ	FİNANS KAYNAKLARI	HEDEF TARİHİ
T3P1. Alanın sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyinin, çevresel düzenin ve yaşam kalitesinin artırılmasına katkı sağlanması	T3P1H1. Alanda sosyo-ekonomik faaliyetleri n çeşitlendirilmesi	T3P1H1E1 Hitit sanatından esinlenerek yapılan taş oymacılığını geliştirmek ve yaygınlaştırmak	- Çorum Valiliği	- Boğazkale Kaymakamlığı - Çorum Ticaret ve Sanayi Odası	- Çorum Valiliği - Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı	Uzun vade (5 yıl-sürekli)
		T3P1H1E2. Puduhepa Kadın Girişimi Kooperatifi vb. girişimler tarafından yürütülen geleneksel el sanatlarının ve yöreye özgü yemeklerin geliştirilmesini desteklemek ve yaygınlaştırmak	- İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü - Boğazkale Belediyesi - Çorum Ticaret ve Sanayi Odası	- İl Milli Eğitim Müdürlüğü - STK ve Meslek Odaları	- Çorum Valiliği - Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı	Orta vade (3 yıl)
		T3P1H1E3 Boğazkale İlçesi'nde coğrafi tescilli ürün potansiyeline sahip	- Çorum Valiliği - Boğazkale Belediyesi - Çorum Ticaret ve	- Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı	- Çorum Valiliği - Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı	Orta vade (3 yıl)

	ürünlerin (örn. Boğazkale Höke Üzümü, Hitit Figürü Taş İşlemeciliği) tescil işlemlerini yapmak	Sanayi Odası			
T3P1H2. Alanda çevresel altyapının iyileştirilmesi	T3P1H2E1 Hattuşa ve Yazılıkaya Ören Yeri'nde tuvaletlerde su problemini çözmek	- Çorum Valiliği	- Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü	- Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı	Orta vade (3 yıl)
	T3P1H2E2 Hattuşa ve Yazılıkaya Ören Yeri'nde sıhhi altyapıyı (wc, lavabo vb.) iyileştirmek	- Çorum Valiliği	- Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü	- Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı	Orta vade (3 yıl)
	T3P1H2E3 Alana otlatma için getirilen hayvanların çitlere verdiği zararı önlemek	- Çorum Valiliği	- Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü - DKMP Genel Müdürlüğü	- Çorum Valiliği - Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı	Orta vade (3 yıl)
	T3P1H2E4. Yürüyüş yolları boyunca atık toplama ve geri dönüşüm kutuları yerleştirmek ve denetimi artırmak	- Çorum Valiliği	- Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü	- Çorum Valiliği - Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı	Orta vade (3 yıl)

TEMATİK ALAN 4. Eğitim ve Bilinçlendirme						
POLİTİKALAR	HEDEFLER	EYLEMLER	SORUMLU KURULUŞ	DESTEKLEYEN KURULUŞ	FİNANS KAYNAKLARI	HEDEF TARİHİ
T4P1. Hattuşa UNESCO Dünya Miras Alanı ile ilgili olarak her kesimde farkındalık yaratılması	T4P1H1. Yerel paydaşların alan hakkında bilgi düzeyi ve koruma bilincinin artırılması	T4P1H1E1. İlgili kurum ve kuruluşlar tarafından her yıl düzenli olarak alanda gerçekleştirilen eğitim etkinliklerinin devamlılığını sağlamak	- Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı	- Hitit Üniversitesi - İl ve İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü - Kazı Başkanlığı	- Çorum Valiliği - Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı - Özel Sektör	Uzun vade (5 yıl periyodik olarak)
		T4P1H1E2. İlgili kurum ve kuruluşlar tarafından düzenli olarak yapılan kil tablet yazımı vb. eğitim ve tanıtım etkinliklerinin devamlılığını sağlamak	- Boğazköy Müze Müdürlüğü	- Hitit Üniversitesi - İl ve İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü - Kazı Başkanlığı	- Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı	Uzun vade (5 yıl periyodik olarak)
		T4P1H1E3. İlk ve orta öğretim öğrencilerine yönelik alanla ilgili eğitim programları düzenlemek	- Çorum Valiliği	- Hitit Üniversitesi - İl ve İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü	- Çorum Valiliği - Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı - Özel Sektör	Uzun vade (5 yıl periyodik olarak)

TEMATİK ALAN 5. Erişilebilirlik-Ulaşım						
POLİTİKALAR	HEDEFLER	EYLEMLER	SORUMLU KURULUŞ	DESTEKLEYEN KURULUŞ	FİNANS KAYNAKLARI	HEDEF TARİHİ
T5P1. Alan içinde etkin ziyaretçi dolanımının sağlanması	T5P1H1. Alana erişim ve alan içinde ziyaretçilere yönelik taşıma imkânlarının geliştirilmesi	T5P1H1E1. Çorum il merkezi ve ilçelerinden alana toplu taşıma olanaklarının artırılmasını sağlamak	- Çorum Belediyesi	- Çorum Valiliği	- Çorum Belediyesi	Orta vade (3 yıl)
		T5P1H1E2. Yozgat Havaalanı ve tren garından alana ulaşım olanaklarını artırmak	- Çorum Belediyesi	- Çorum Valiliği - Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı	- Çorum Belediyesi	Orta vade (3 yıl)
		T5P1H1E3. Alanın oldukça büyük ve engebeli olması nedeniyle alan içinde engelli, yaşlı ve çocuk ziyaretçileri taşıyacak şekilde ring hizmetini başlatmak	- Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü - Çorum Belediyesi	- Çorum Valiliği	- Çorum Belediyesi - Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı	Orta vade (3 yıl)

TEMATİK ALAN 6. Turizm-Tanıtım-Ziyaretçi Yönetimi						
POLİTİKALAR	HEDEFLER	EYLEMLER	SORUMLU KURULUŞ	DESTEKLEYEN KURULUŞ	FİNANS KAYNAKLARI	HEDEF TARİHİ
T6P1. Hattuşa UNESCO Dünya Miras Alanının yaygın ve etkin bir şekilde tanıtılması	T6P1H1. Dünya Miras Alanı Hattuşa'nın ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtılması	T6P1H1E1. Güncel teknolojik araçlardan yararlanarak alana ilişkin bilgilendirme ürünleri hazırlamak ve yaymak	- Kültür ve Turizm Bakanlığı - Çorum Valiliği - Çorum Belediyesi	- Hitit Üniversitesi - Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı - Çorum Ticaret ve Sanayi Odası	- Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü - Çorum Valiliği - Çorum Belediyesi - Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı - Özel Sektör	Uzun vade (5 yıl)

TEMATİK ALAN 6. Turizm-Tanıtım-Ziyaretçi Yönetimi

POLİTİKALAR	HEDEFLER	EYLEMLER	SORUMLU KURULUŞ	DESTEKLEYEN KURULUŞ	FİNANS KAYNAKLARI	HEDEF TARİHİ
		T6P1H1E2. Alanın tanıtımı için ilgili sektör temsilcileri ve tur işletmecileri ile yaygın işbirliği ortam ve olanaklarını geliştirmek	- Çorum Valiliği - Çorum Belediyesi	- Kültür ve Turizm Bakanlığı - (TÜRSAB) Orta Karadeniz Bölge Temsil Kurulu Başkanlığı - TUREB - Çorum Ticaret ve Sanayi Odası	- Çorum Valiliği - Çorum Belediyesi - Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı	Uzun vade (5 yıl-sürekli)
		T6P1H1E3. Geçmiş yıllarda düzenlenen festival vb. etkinlikleri geliştirerek devam ettirmek	- Çorum Valiliği - Çorum Belediyesi	- Kültür ve Turizm Bakanlığı - Çorum Ticaret ve Sanayi Odası	- Çorum Valiliği - Çorum Belediyesi - Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı	Uzun vade (5 yıl-sürekli)
		T6P1H1E4. Çeşitli sektör kurum ve kuruluşlarının (örn: Türk Havayolları) il tanıtım videolarında Çorum ilinin yer almasını sağlamak	- Kültür ve Turizm Bakanlığı - Çorum Valiliği	- Çorum Ticaret ve Sanayi Odası - Özel Sektör - (TÜRSAB) Orta Karadeniz Bölge Temsil Kurulu Başkanlığı	- Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı - Özel Sektör	Orta vade (3 yıl)
		T6P1H1E5. Hitit deneysel mutfak çalışmalarını desteklemek ve ülke genelinde tanıtmak	- Kültür ve Turizm Bakanlığı - Çorum Valiliği	- Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı - Çorum Ticaret ve Sanayi Odası	- Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı - Özel Sektör	Uzun vade (5 yıl)
		T6P1H1E6. Çeşitli yabancı dillerde tanıtım ürünleri	- Çorum Valiliği	- Kültür ve Turizm Bakanlığı	- Çorum Valiliği - Orta Karadeniz	Kısa vade (1 yıl)

TEMATİK ALAN 6. Turizm-Tanıtım-Ziyaretçi Yönetimi

POLİTİKALAR	HEDEFLER	EYLEMLER	SORUMLU KURULUŞ	DESTEKLEYEN KURULUŞ	FİNANS KAYNAKLARI	HEDEF TARİHİ
		hazırlamak ve yaymak			Kalkınma Ajansı	
		T6P1H1E7. Hâlihazırda ulusal ve uluslararası konferanslarda yapılan sunumların devamlılığını sağlamak	- Hitit Üniversitesi - Kazi Başkanlığı	- Kültür ve Turizm Bakanlığı - Çorum Valiliği - Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı	- Alman Arkeoloji Enstitüsü - Hitit Üniversitesi - Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı -	Uzun vade (5 yıl)
		T6P1H1E8. Alanın çizgi film ve benzeri yapımlarda konu ve mekân olarak kullanılması için gerekli girişimlerde bulunmak	- Çorum Valiliği - Çorum Belediyesi	- Kültür ve Turizm Bakanlığı - STK'lar	- Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı - Özel Sektör	Uzun vade (5 yıl)
		T6P1H1E9. Hattuşa Dünya Miras Alanının uluslararası sergilerde yer alması için gerekli girişimlerde bulunmak	- Kültür ve Turizm Bakanlığı - Çorum Valiliği - Çorum Belediyesi	- Alman Arkeoloji Enstitüsü	- Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı - Özel Sektör	Uzun vade (5 yıl)
		T6P1H1E10. Boğazkale'de faaliyet gösteren konaklama ve turizm işletmelerinin hizmet altyapılarını güçlendirmek	- Çorum Valiliği - Çorum Belediyesi - Çorum Ticaret ve Sanayi Odası - Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği	- Hitit Üniversitesi - TÜRSAB - TUREB - Özel Sektör	- Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı - Özel Sektör - İŞKUR - KOSGEB	Uzun vade (5 yıl)

TEMATİK ALAN 6. Turizm-Tanıtım-Ziyaretçi Yönetimi						
POLİTİKALAR	HEDEFLER	EYLEMLER	SORUMLU KURULUŞ	DESTEKLEYEN KURULUŞ	FİNANS KAYNAKLARI	HEDEF TARİHİ
		T6P1H1E11. Nitelikli yerel rehber yetiştirmek ve istihdam etmek	- Kültür ve Turizm Bakanlığı - Çorum Valiliği - TÜRSAB	- Çorum Belediyesi - Özel Sektör	- Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı	Uzun vade (5 yıl)

TEMATİK ALAN 7. Afet, Acil Durum ve Risk Yönetimi						
POLİTİKALAR	HEDEFLER	EYLEMLER	SORUMLU KURULUŞ	DESTEKLEYEN KURULUŞ	FİNANS KAYNAKLARI	HEDEF TARİHİ
T7P1. Alanın her açıdan güvenliğinin sağlanması	T7P1H1. Alanın afet, acil durum ve risk yönetimini n güçlendirilmesi	T7P1H1E1. Afet, acil durum ve risk yönetim planını hazırlamak ve uygulamak	- Çorum Valiliği - Boğazkale Kaymakamlığı - Çorum Belediyesi	- Hitit Üniversitesi - Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı - Çorum İl Afet ve Acil Durum Müdürlüğü	- Çorum Belediyesi - Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı	Kısa vade (2 yıl)
		T7P1H1E2. Sahada acil müdahale hizmet altyapısını güçlendirmek (itfaiye, arama kurtarma vb.)	- Çorum Valiliği - Çorum Belediyesi	- AFAD - DKMP Genel Müdürlüğü	- Çorum Valiliği - Çorum Belediyesi	Kısa vade (2 yıl)

TEMATİK ALAN 8. Yönetişim, İzleme ve Değerlendirme						
POLİTİKALAR	HEDEFLER	EYLEMLER	SORUMLU KURULUŞ	DESTEKLEYEN KURULUŞ	FİNANS KAYNAKLARI	HEDEF TARİHİ
T8P1. Alanın katılımcı bir süreçle yönetilmesi	T8P1H1. Alanın katılımcı yönetim yapısının oluşturulması ve işletilmesi	T8P1H1E1. Alan Başkanlığının ile Danışma ve Eşgüdüm ve Denetleme Kurullarını oluşturmak	- Kültür ve Turizm Bakanlığı - Çorum Valiliği	- Çorum Belediyesi - Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı - Hitit Üniversitesi		Kısa vade (1 yıl)
		T8P1H1E2. Dönemsel izleme, değerlendirme ve	- Alan Başkanlığı	- Kültür ve Turizm Bakanlığı - Çorum Valiliği	-	Uzun vade (5 yıl)

TEMATİK ALAN 8. Yönetişim, İzleme ve Değerlendirme

		raporlama faaliyetlerini yürütmek				
		T8P1H1E3. Alandan sorumlu kurum ve kuruluşların yetki ve ilgi düzeylerine göre personel, araç ve donanım altyapısını güçlendirilmek	- Kültür ve Turizm Bakanlığı - DKMP Genel Müdürlüğü - Çorum Valiliği - Çorum Belediyesi	- Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı	- Kültür ve Turizm Bakanlığı - DKMP Genel Müdürlüğü - Çorum Valiliği - Çorum Belediyesi - Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı	Uzun vade (5 yıl, sürekli)
		T8P1H1E4. Alan içerisinde yapılan otlatma faaliyetlerinin denetim altına almak	- Çorum Valiliği - Boğazkale Kaymakamlığı	- Boğazkale Belediyesi	- Çorum Valiliği - Boğazkale Kaymakamlığı	Kısa vade (2 yıl)
		T8P1H1E5. Alanda ziyaretçi merkezinde hediyelik eşya satışı için belirlenen yerler dışında satışa izin vermemek	- Çorum Valiliği - Boğazkale Kaymakamlığı	- Boğazkale Belediyesi	- Çorum Valiliği - Boğazkale Kaymakamlığı	Kısa vade (2 yıl)
		T8P1H1E6. Alanda yetkisiz ve yetersiz kişiler tarafından verilen rehberlik hizmetlerini denetlemek ve engellemek	- Çorum Valiliği - Boğazkale Kaymakamlığı	- Kazı Başkanlığı - Boğazkale Belediyesi	- Çorum Valiliği - Boğazkale Kaymakamlığı - Boğazkale Belediyesi	Orta vade (3 yıl)

7.2. Kaynak Geliştirme ve Bütçe

2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ve Alan Yönetimi ile Anıt Eser Kurulunun Kuruluş ve Görevleri ile Yönetim Alanlarının Belirlenmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik gereğince hazırlanan Yönetim Planlarının uygulama ve denetleme süreci, ilgili Alan Başkanlığı Eşgüdüm ve Denetleme Kurulu tarafından onaylandıktan sonra başlar. Mevzuata uygun olarak alan başkanı, danışma kurulu ve eşgüdüm ve denetleme kurulunun oluşturulması planın uygulamaya konulması açısından önem arz etmektedir. Kamu kurum ve kuruluşları, belediyeler ile gerçek ve tüzel kişiler, Eşgüdüm ve Denetleme Kurulu’nca onaylanan “Hitit Başkenti: Hattuşa Alan Yönetim Planı”na uymak zorundadırlar. Yetkili idareler, plan kapsamındaki hizmetlere öncelik vermek ve bu amaçla bütçelerine gerekli ödenekleri ayırmakla yükümlüdürler. Alan Yönetim Planı çalışması ile ortaya çıkan ve her bir eylemin uygulanmasına ilişkin kaynaklar sadece finansal değil, aynı zamanda ilgili kurumların sahip oldukları bilgi birikimi, insan kaynağı, teknoloji ve benzeri proje deneyimi kapasitelerinin kullanılmasını da içermektedir.

Kurumların yatırım programı ile kuruluş amacı ve etkinlik kapsamı çerçevesinde bütçesinden mali kaynak tahsisi yapılabileceği buradaki temel belirleyici unsurdur. Kaynak sağlayıcı, kamu kurumu veya yerel yönetim birimi olabileceği gibi kamu özel-sektör ortaklığı, ajanslar, sivil toplum, gönüllü katılım ve özel sektör olabilecektir. Hangi kaynaklara başvurulacağı eylemin içeriğine göre belirlenecektir. Bu kapsamda, finansal kaynaklar uluslararası, ulusal, yerel ve özel sektör kaynakları olarak ele alınabilir.

Uluslararası Kaynaklar

Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği fonları ile bazı gelişmiş ülkelerin elçilikleri aracılığı ile kültürel mirasın korunmasına yönelik hazırlanacak projeler bu kaynaklardan finanse edilebilir.

Ulusal Kaynaklar

2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu İl düzeyinde valilikler ve belediyelere kaynak kullanımı konusunda yetki ve sorumluluk vermektedir. Türkiye’de taşınmaz kültür varlıklarının çevresiyle birlikte korunması ve geliştirilmesi amacıyla finansman sağlayan en önemli yerel kurumlar belediyelerdir. Kültür varlıklarının korunmasına ilişkin finansal kaynak oluşturabilecek yasal düzenlemeler aşağıda verilmektedir;

- 5225 sayılı Kültür Yatırımları ve Girişimlerini Teşvik Kanunu
- 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu ve 5422 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu’nda Muafiyet (Sponsorluk Teşviki)
- Kalkınma Ajansları tarafından sağlanan finansal kaynaklar

Özel Sektör ve Sivil Toplum Kaynakları

Özel sektör turizm yatırımları kapsamında restorasyon ve yeniden fonksiyonlandırma çalışmaları gerçekleştirebilir ve alanın korunmasına dolaylı olarak katkıda bulunabilir.

7.3. Uygulama, İzleme, Değerlendirme ve Güncelleme Süreci

“Hitit Başkenti: Hattuşa Alan Yönetim Planı” katılımcı ve şeffaf bir süreçle, Boğazköy Alacahöyük Milli Parkı Uzun Devreli Gelişme Planı ile uyumlu şekilde hazırlanmıştır. Hitit Başkenti: Hattuşa Alan Yönetim Planı beş yıllık bir zaman dilimi esas alınarak hazırlanmıştır. Beş yıllık süre içinde uygulanacak eylemler ve bu eylemlerin hangi zaman diliminde, kimler tarafından uygulanacağı belirlenmiştir. Planın uygulama sürecindeki başarısı karşılaştırılabilir ve somut göstergeler aracılığı ile periyodik olarak ölçülüp raporlanacaktır. Plan, yürürlükteki mevzuat hükümleri gereği 5 yıllık dönemlerde tüm paydaşların katılımı ile güncellenecektir. Planda belirlenen faaliyetlerin uygulama durumlarının takip edilmesi, başarılarının ölçülüp değerlendirilmesi ve buna göre güncellenmesi planın uygulanmasındaki etkinliğini artıracaktır.

Hitit Başkenti: Hattuşa Alan Başkanı’nın, ilgili mevzuat hükümleri doğrultusunda belirlenmesi planın uygulama başarısını artıracaktır. Alan başkanı, sahadaki uygulamaları Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü faaliyetleri ile uyumlu olarak yerine getirecektir. Her yıl kazı raporları ile birlikte planda belirlenen eylemlerin uygulanması ile ilgili olarak da raporlama yapılacaktır. Planın gözden geçirilmesi ve güncellenmesinde yıllık izleme ve değerlendirme raporları esas alınacaktır. Plan onaylanıp uygulamaya konulduktan sonra gerekli görülmesi halinde Danışma Kurulu ile Eşgüdüm ve Denetleme Kurulu’nun onayları alınarak bütünsellik bozulmadan kendi içinde uygulama öncelikleri değiştirilebilir.

Tablo 23. Politika, Hedef ve Eylemler İzleme Göstergesi Tablosu

EYLEMLER	BAŞARI GÖSTERGESİ	İZLEME YILI				
		1. Yıl	2. Yıl	3. Yıl	4. Yıl	5. Yıl
TEMATİK ALAN 1. Kültürel Değerler-Koruma ve Planlama						
T1P1H1E1. Yerel halkın planlama ve uygulamalara etkin katkı ve katılımını sağlayıcı düzenlemeler yapmak	Yerel halkın katılımı konusunda düzenlenen toplantı ve katılımcı sayısı	✓	✓	✓	✓	✓
T1P1H1E2. Alanın mekânsal tasarım çalışmalarını gözden geçirip, güncellemek	Güncellenen mekânsal tasarımlar	✓	✓			
T1P1H1E3. Boğazköy Müzesi yerinin ziyaretçi karşılama merkezine yakın bir yerde konumlanması için gerekli çalışmaları yapmak	Planda yer verilen yeni Boğazköy Müzesi yeri	✓	✓	✓	✓	✓
T1P1H1E4. Hattuşa Ören Yeri içindeki gezi yolunu iyileştirmek	İyileştirilmiş yolun uzunluğu	✓	✓	✓		
T1P1H1E5. Hattuşa Ören Yeri içinde farklı noktalarda yiyecek, içecek, gölgelik ve oturma grupları gibi temel ihtiyaçların karşılanacağı hizmet noktaları oluşturmak	Hizmet noktası sayısı	✓	✓	✓		
T1P1H1E6. Tarihi yapılar üzerindeki vandal davranışları önleyici mekânsal düzenlemeler yapmak (koruyucu çit, bariyer vb.)	Koruyucu çit, bariyer vb. sayısı	✓	✓	✓	✓	✓
TEMATİK ALAN 2. Kazı ve Araştırmalar						
T2P1H1E1. Hattuşa kazı çalışmalarını tamamlamak	Kazı raporları	✓	✓	✓	✓	✓
T2P1H1E2. Alanda yürütülen kazı ve restorasyon çalışmalarının mali ve teknik sürdürülebilirliğini sağlamak	Kazıya ayrılan bütçe miktarı ve kazıda çalışan personel sayısı	✓	✓	✓	✓	✓
T2P1H1E3. Kazı araştırma sonuçlarının makale, yayın vb. şekillerde ulusal ve uluslararası ortamlarda paylaşılmasını sağlamak	Makale ve yayın sayısı	✓	✓	✓	✓	✓
TEMATİK ALAN 3. Sosyal -Ekonomik-Çevresel Düzen-Yaşam Kalitesi						
T3P1H1E1 Hitit sanatından esinlenerek yapılan taş oymacılığını geliştirmek ve yaygınlaştırmak	Taş oymacılığı ile ilgilenen kişi sayısı	✓	✓	✓	✓	✓

EYLEMLER	BAŞARI GÖSTERGESİ	İZLEME YILI				
		1. Yıl	2. Yıl	3. Yıl	4. Yıl	5. Yıl
T3P1H1E2. Puduhepa Kadın Girişimi Kooperatifi vb. girişimler tarafından yürütülen geleneksel el sanatlarının ve yöreye özgü yemeklerin geliştirilmesini desteklemek ve yaygınlaştırmak	Geliştirilen geleneksel el sanatı ve yöresel yemek sayısı	√	√	√		
T3P1H1E3 Boğazkale İlçesi'nde coğrafi tescilli ürün potansiyeline sahip ürünlerin (örn. Boğazkale Höke Üzümü, Hitit Figürü Taş İşlemeciliği) tescil işlemlerini yapmak	Boğazkale İlçesi için tescillenen coğrafi ürün sayısı	√	√	√		
T3P1H2E1 Hattuşa ve Yazılıkaya Ören Yeri'nde tuvaletlerde su problemini çözmek	Hattuşa ve Yazılıkaya Ören Yeri'nde tuvaletlerde sürekli sağlanan su temini	√	√	√		
T3P1H2E2 Hattuşa ve Yazılıkaya Ören Yeri'nde sıhhi altyapıyı (wc, lavabo vb.) iyileştirmek	Yenilenen sıhhi altyapı	√	√	√		
T3P1H2E3 Alana otlatma için getirilen hayvanların çitlere verdiği zararı önlemek	Önceki yıllara göre artan korunmuş çit miktarı	√	√	√		
T3P1H2E4. Yürüyüş yolları boyunca atık toplama ve geri dönüşüm kutuları yerleştirmek ve denetimi artırmak	Alan yerleştirilen atık toplama ve geri dönüşüm kutu sayısı	√	√	√		
TEMATİK ALAN 4. Eğitim ve Bilinçlendirme						
T4P1H1E1. İlgili kurum ve kuruluşlar tarafından her yıl düzenli olarak alanda gerçekleştirilen eğitim etkinliklerinin devamlılığını sağlamak	Düzenlenen eğitim etkinliği ve katılımcı sayısı	√	√	√	√	√
T4P1H1E2. İlgili kurum ve kuruluşlar tarafından düzenli olarak yapılan kil tablet yazımı vb. eğitim ve tanıtım etkinliklerinin devamlılığını sağlamak	Düzenlenen eğitim etkinliği ve katılımcı sayısı	√	√	√	√	√
T4P1H1E3. İlk ve orta öğretim öğrencilerine yönelik alanla ilgili eğitim programları düzenlemek	Düzenlenen eğitim etkinliği ve katılımcı sayısı	√	√	√	√	√
TEMATİK ALAN 5. Erişilebilirlik-Ulaşım						
T5P1H1E1. Çorum il merkezi ve ilçelerinden alana toplu taşıma olanaklarının artırılmasını sağlamak	Hizmete giren toplu taşıma seferleri ve sayıları	√	√	√		

EYLEMLER	BAŞARI GÖSTERGESİ	İZLEME YILI				
		1. Yıl	2. Yıl	3. Yıl	4. Yıl	5. Yıl
T5P1H1E2. Yozgat Havaalanı ve tren garından alana ulaşım olanaklarını artırmak	Hizmete giren toplu taşıma seferleri ve sayıları	√	√	√		
T5P1H1E3. Alanın oldukça büyük ve engebeli olması nedeniyle alan içinde engelli, yaşlı ve çocuk ziyaretçileri taşıyacak şekilde ring hizmetini başlatmak	Alanda hizmet vermeye başlayan ring taşımacılığı	√	√	√		
TEMATİK ALAN 6. Turizm-Tanıtım-Ziyaretçi Yönetimi						
T6P1H1E1. Güncel teknolojik araçlardan yararlanarak alana ilişkin bilgilendirme ürünleri hazırlamak ve yaymak	Hazırlanan bilgilendirme ürün sayısı	√	√	√	√	√
T6P1H1E2. Alanın tanıtımı için ilgili sektör temsilcileri ve tur işletmecileri ile yaygın işbirliği ortam ve olanaklarını geliştirmek	Yapılan işbirliği protokol sayısı	√	√	√	√	√
T6P1H1E3. Geçmiş yıllarda düzenlenen festival vb. etkinlikleri geliştirerek devam ettirmek	Düzenlenen festival sayısı	√	√	√	√	√
T6P1H1E4. Çeşitli sektör kurum ve kuruluşlarının (örn. Türk Hava Yolları) ile tanıtım videolarında Çorum ilinin yer almasını sağlamak	Çorum iline ait yayınlanan tanıtım video sayısı	√	√	√		
T6P1H1E5. Hitit deneysel mutfak çalışmalarını desteklemek ve ülke genelinde tanıtmak	Düzenlenen tanıtım faaliyeti sayısı	√	√	√	√	√
T6P1H1E6. Çeşitli yabancı dillerde tanıtım ürünleri hazırlamak ve yaymak	Hazırlanan tanıtım ürünleri sayısı	√				
T6P1H1E7. Hâlihazırda ulusal ve uluslararası konferanslarda yapılan sunumların devamlılığını sağlamak	Konferanslarda yapılan sunum sayısı	√	√	√	√	√
T6P1H1E8. Alanın çizgi film ve benzeri yapımlarda konu ve mekân olarak kullanılması için gerekli girişimlerde bulunmak	Alanın yer aldığı çizgi film sayısı	√	√	√	√	√
T6P1H1E9. Hattuşa Dünya Miras Alanının uluslararası sergilerde yer alması için gerekli girişimlerde bulunmak	Uluslararası sergi sayısı	√	√	√	√	√

EYLEMLER	BAŞARI GÖSTERGESİ	İZLEME YILI				
		1. Yıl	2. Yıl	3. Yıl	4. Yıl	5. Yıl
T6P1H1E10. Boğazkale’de faaliyet gösteren konaklama ve turizm işletmelerinin hizmet altyapılarını güçlendirmek	Hizmet altyapısı güçlendirilmiş (Yıldız sayısı artırılmış, çeşitli sertifikalar alınmış vb.) konaklama ve turizm tesisi sayısı	√	√	√	√	√
T6P1H1E11. Nitelikli yerel rehber yetiştirmek ve istihdam etmek	Eğitim alan ve alanda istihdam edilen rehber sayısı	√	√	√	√	√
TEMATİK ALAN 7. Afet, Acil Durum ve Risk Yönetimi						
T7P1H1E1. Afet, acil durum ve risk yönetim planını hazırlamak ve uygulamak	Uygulamaya konulan yönetim planı	√	√			
T7P1H1E2. Sahada acil müdahale hizmet altyapısını güçlendirmek (itfaiye, arama kurtarma vb.)	Acil müdahale personel ve ekipman sayısı	√	√			
TEMATİK ALAN 8. Yönetişim, İzleme ve Değerlendirme						
T8P1H1E1. Alan Başkanlığının ile Danışma ve Eşgüdüm ve Denetleme Kurullarını oluşturmak	Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından onaylanmış Alan Başkanı ile Danışma ve Eşgüdüm ve Denetleme Kurulları	√				
T8P1H1E2. Dönemsel izleme, değerlendirme ve raporlama faaliyetlerini yürütmek	Dönemsel izleme ve değerlendirme rapor sayısı	√	√	√	√	√
T8P1H1E3. Alandan sorumlu kurum ve kuruluşların yetki ve ilgi düzeylerine göre personel, araç ve donanım altyapısını güçlendirilmek	Personel ve araç sayısı	√	√	√	√	√
T8P1H1E4. Alan içerisinde yapılan otlatma faaliyetlerini denetim altına almak	Otlatma konusunda yapılan denetim sayısı	√	√			
T8P1H1E5. Alanda ziyaretçi merkezinde hediyelik eşya satışı için belirlenen yerler dışında satışa izin vermemek	İzinsiz hediyelik eşya atışı için yapılan denetim sayısı	√	√			
T8P1H1E6. Alanda yetkisiz ve yetersiz kişiler tarafından verilen rehberlik hizmetlerini denetlemek ve engellemek	Rehberlik hizmetleri konusunda yapılan denetim sayısı	√	√	√		

KAYNAKÇA

- Abacılar P. (2008) Doğal ve Kentsel Sit Alanlarında Kültür Turizmi ve Yönetimi “Boğaziçi – Arnavutköy Örneği”, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, Şehir Planlama Bölümü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, s.28.
- Acıpayamlı O. (1965). Türkiye’de Yağmur Duası II, A.Ü.D.T.C.F. Dergisi, XXII, (3-4), 221-250.
- Akın, G., Balıkcı, E. (2018). Anadolu’nun Gizemli İmparatorluğu Hititlerde Beslenme ve Mutfak Kültürü. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6, (3), 275-284.
- Akurgal, E.(2005). Anadolu Kültür Tarihi. Ankara: TÜBİTAK Yayınları
- Aydoğdu, M. (1988). A phytosociological research on the sylvatic vegetation of Çankırı, Çorum and Sungurlu. *Communications Faculty of Sciences University of Ankara Series C Biology*, 6.
- Ataşlar, E., & Uysal, Ö. (2009). Boğazköy-Alacahöyük (Çorum-Türkiye) Milli Parkı fulorası. *Ot Sistematiği Botanik Dergisi*, 16(2), 129-145
- Baykal-Seeher, A. – Seeher, J. (2007). Tunç Çağı’nda Kent Savunması: Hattusa’da Hitit Surunun Rekonstrüksiyonu, in: G. Umurtak - Ş. Dönmez - A. Yurtsever (eds.), Refik Duru’ya Armağan. *Studies in Honour of Refik Duru*, İstanbul, 199-211
- Bilgili. R., Koçoğlu, C. M. (2020). Kırsal Turizm İşletmelerinin Menülerinde Yöresel Yemekleri Kullanım Düzeyleri: Boğazkale Örneği. *Uluslararası Kırsal Turizm ve Kalkınma Dergisi*. 4. (2), 49-70.
- Bittel, K., Güterbock H.G, Neumann G., Neve P., Otten H. ve Seidl U.(1975). Boğazköy V. funde aus den grabungen 1970 und 1971. Berlin: Gebr Mann Verlag Yayınları
- Bittel, K. (1976). *Les hittites*, Gallimard Yayınevi
- Bryce, T. (2005). *The kingdom of the hittites*. New York: Oxford University Press Inc.
- Ceram, C. W. (1994). *Tanrıların Vatanı Anadolu*, Remzi Kitabevi, İstanbul
- Çoban, A. (2013). “Sungurlu-Boğazkale Yöresinin İklim Tipleri ve Bazı Öneriler”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6 (3), 149-158.
- Dündar, P. (2009). Hattuş’da Morfolojik Analizler (Boğazkale-Türkiye) ODTÜ Jeoloji Mühendisliği Bölümü, Yüksek Lisans Tez Çalışması
- Erkoç, E. (2015). Çorum’da Sahabe ve Evliya Makamları. Çorum Belediyesi Kültür Yayınları.
- Hernández, M.G., Calle Vaquero, M.D.L. Ve García, M.D.C.M. (2011). Capacity For Tourist Load And Heritage Sites. Approximation of Estimate Of Capacity For Load At Archaeological Site At Carmona (Seville, Spain). *Boletín De La Asociación De Geógrafos Españoles*, (57), 437-439.
- ICOMOS (1999). *Managing Tourism at Places of Heritage Significance / Letter of Cultural Tourism*, Mexico. (https://www.icomos.org/charters/tourism_e.pdf) Erişim: 28.08.2021
- ICOMOS-WTO (1993) Garfield, D. (Ed.) *Tourism at World Heritage Cultural Sites: The Site Manager’s Handbook*, US/ICOMOS-World Tourism Organization.
- Kalaycı-Durdu, B. (t.y.). Çorum’da Ölümle İlgili Gelenek ve İnanışlar. (215-252). Çorum Halk Kültürü.
- Kaleli, C. (2023). Sürdürülebilir Turizmde Yerel Halkın Tutumu ve Güçlendirilmesi: Boğazkale Örneği, Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Coğrafya Ana Bilim Dalı, Samsun

- Kaya, M., Yaman, M. (2021). Hititlerden Anadolu'ya Miras Mutfak Kültürü. V. Uluslararası Gastronomi Turizmi Araştırmaları Kongresi, 66-77.
- Leask A., Fyall A. (Editors) (2006). Managing World Heritage Sites, Butterworth-Heinemann is an imprint of Elsevier, USA, s. 84.
- Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı (2014). TR83 Bölgesi İlçeleri Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi, Samsun
- Özlü, T., Kaleli, C. (2019). "Boğazkale (Hattuşa) Şehrinin Yavaş Şehir (Cittaslow) Potansiyeli", Amisos, 4/7, 176-194.
- Santur, A. (1993). Aygar Dağı Nöbeti Baba'da Yağmur ve Şükür Duası Geleneği. Kültür, (99), 68-70.
- Schachner, A. (2019). Hattusa-Efsanevi Hitit İmparatorluğu'nun İzinde, Çev. Işıl R. Işıklıkaya-Laubscher, Homer Kitabevi, İstanbul
- Schachner, A. (2021). A Very Long 1st Millennium BCE at Boğazköy? Longue Durée versus Changes from the Iron Age to the Roman Imperial Period
- Sir Gavaz Ö. (2013). Hititlerden Günümüze Halk İnanışları, Çorum ve Kültür (17-28). Çorum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Sir Gavaz. Ö. (2016). Hititlerden Günümüze Yağmur Duası. Uluslararası Bütün Yönleriyle Çorum Sempozyumu. Çorum, 573-585.
- Şahin, S. Z. (2019). Çorum Mutfağının Gastronomi Turizmi Potansiyeli. Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 7 (4), 2550-2565.
- Turan, K. (2020). Yağmur Duası/Gel Nöbeti Baba Kaynaşma ve Barış Etkinlikleri (Çorum/Boğazkale/Evci). M. Ö. Oğuz ve E. Aslan (haz.). Türkiye'de Yaşayan Geleneksel Kutlamalar. (157).
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı (2019). Boğazköy Alacahöyük Tarihi Milli Parkı Uzun Devreli Gelişme Revizyon Planı, Analitik Etüt ve Sentez Raporu, Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, Çorum.
- Yıldız, S. (2011). Kültürel Miras Alan Yönetimi Kapsamında Alanya Kalesi Ziyaretçi Yönetimi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi
- Yılmaz, A. İ., Atila, N. (2020). Profesyonel Turist Rehberlerinin Gözüyle "Hattuşa", 8. Uluslararası Bilimsel Araştırmaları Kongresi
- Wall, G. (2020). From Carrying Capacity to Overtourism: A Perspective Article. Tourism Review, 75(1), 212-215.
- WTO/DTÖ (2004a). Tourism at World Heritage Cultural Sites. Madrid: World Tourism Organisation.
- WTO/DTÖ (2004b). Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations-A Guidebook. Madrid: World Tourism Organisation.
- WTO/DTÖ (2004c). Handbook Tourism Congestion Management at Natural and Cultural Sites- Handbook. Madrid: World Tourism Organisation.

İnternet kaynakları

- <https://muze.gov.tr/muze-detay?sectionId=BGO01&distId=MRK> Erişim Tarihi:

19.10.2024

- <https://www.giresunileri.com/134-yildir-kuskunleri-baristirip-yagmur-ya-da-sukur-duasi-ediyorlar/18842/> Erişim Tarihi: 19.10.2024
- <https://corum.ktb.gov.tr/> Erişim Tarihi: 19.10.2024
- <https://www.corumtime.com/nobeti-babada-129-yillik-gelenek/> Erişim Tarihi: 19.10.2024
- <https://folkportal.org.tr/doga-ve-evren-ile-ilgili-bilgi-ve-uygulamalar/aygar-dagi-nobeti-babada-evci-koyu-bogazkale-corum-yagmur-sukur-duasi/.html> Erişim Tarihi: 19.10.2024
- https://www.arkeo-tr.com/deneysel-bir-proje-hitit-kent-surunun-rekonstruksiyonu.html#google_vignette
- <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-126122/hattusa-oren-yerinde-ziyaretcilere-yonelik-duzenleme-calismalari-devam-ediyor.html>
- <https://www.yaylahaber.com.tr/corumda-134-yillik-gelenek> Erişim Tarihi: 09.01.2025
- <https://www.youtube.com/watch?v=moxmWTR2mno> Erişim Tarihi: 09.01.2025